

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE
OCCIDENTALIS
HISTORICA

2/2015

Plzeň 2015

STUDIE

Poddanské městečko jako urbánní a agrární jeviště (Janovice nad Úhlavou v raném novověku)

Jan Lhoták

Abstract: The paper deals with a legal position of the inhabitants of a servile town of Janovice nad Úhlavou in the early modern times. It analyses the difference to its rural surroundings. Janovice obtained some of the features typical for towns (the right for trade, the right for free disposition of properties, higher form of administration) only in the 16th century, but its inhabitants remained common serfs with a feudal rent only slightly different from a rural surroundings.

Key words: Labour, feudal rent, rural inhabitants, serfs, town, Janovice nad Úhlavou, Bystřice nad Úhlavou

Úvod

V systému uspořádání středověké a raně novověké společnosti představovala městečka prostředí, v němž se téměř antagonisticky prolínaly jak formy ve své podstatě anti-feudálního městského zřízení, tak naopak ryze feudální formy podřízenosti poddaných vůči jejich pozemkové vrchnosti. Jinými slovy, městečka jako specifické sídelní jednotky disponovala vybranými atributy typickými pro města (právo trhu, opevnění, vyšší forma samosprávy, pečeť a znak), avšak jejich obyvatelé nebyli příslušníky městského stavu, vyhrazeného městům zeměpanským, plně se podřizovali své vrchnosti a ve výčtu povinností vůči ní mohli dosáhnout maximálně pozice privilegovaných poddaných, ne nepodobných obyvatelům municipálních (ochranných) měst.^{1]} Z této charakteristiky vyplývá, že vzájemná interakce mezi oběma stranami bývala dynamická, pestrá a svou náplní se díky specifickým právních podmínek odlišovala doslova od lokality k lokalitě.^{2]} Za této situace, kdy je postižení obecnějších zákonitostí (částečně i torzovitým stavem poznání) jen obtížné, nezbyvá, než přistupovat k tématu analyticky sledováním poměrů v konkrétním městečku a s přihlédnutím k vesnickým lokalitám příslušného panství, aby vynikla případná odlišnost či totožnost obou svérázných světů.^{3]} Ideálním prostředím pro takto pojatý výzkum představuje velké jihozápadočeské dominium Bystřice nad Úhlavou, sousedící ze západu se stadionovským panstvím Kout na Šumavě, z východu s královským horním městem Kašperskými Horami. Po svém definitivním zformování v polovině 18. století za knížat z Palm-Gundelfingen v sobě zahrnuje hned tři poddanská městečka: Janovice nad Úhlavou, Strážov a Nýrsko. Podrobnější pozornost zaměříme na první ze jmenovaných.

1] K nim zásadně Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách (Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře)*, Sborník archivních prací 28, 1978, s. 292–355.

2] Po správní stránce srov. sborník Marie MACKOVÁ (red.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.–13. září 1995*, Ústí nad Orlicí 1996.

3] Není v intencích této studie pokusit se o obecnější komparativní analýzy právně roztržitého prostředí poddanských městeček. Z tohoto důvodu rezignuji na reflexi literatury k tématu poddanských měst a městeček, která je již velmi bohatá. Srov. základní přehled u Terezy SIGLOVÉ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011, s. 48–55.

Poddanské městečko v sídelně-historických, hospodářských a sociálních souvislostech středověku

Janovice nad Úhlavou (*Janowitz an der Angel*) se jako městečko vyprofilovaly ze starší vsi někdy v průběhu 14. století a svůj právní status, jakkoli se částečně modifikoval prostřednictvím vrchnostenských i zeměpanských privilegií, nezměnily až do konce feudalismu. V širším historickém povědomí jsou známy především jako místo, kde v roce 1520 učebnicově vygradovalo napětí mezi šlechtou a městy dobýváním hradu loupeživého rytíře Petra Sudy z Řeneč, případně jako místo původu významného českého rytířského rodu Janovských z Janovic. Tento rod s erbem šachovaného břevna se v pramenech objevil poprvé na sklonku 13. století a pravděpodobně mocensky ovládal celé horní povodí Úhlavy mezi královským městem Klatovy a zemskou hranicí, jejíž bránu hlídala celnice v Nýrsku.

Důvody, jež přesvědčily prapředka rodu s erbem šachovaného břevna usadit se právě v budoucích Janovicích, se nabízejí dvojí: buď si zvolil po svém soudu nejstrategičtější místo, nebo sídelně nejrozvinutější bod celé domény. Pravděpodobnější je patrně varianta první, neboť Janovice se rozložily na křižovatce tzv. Německé cesty z Čech do Bavor^{4]} a komunikace probíhající šumavským podhůřím a propojující sídelní komory v jihozápadních Čechách (Strakonicko, Sušicko, Prácheň s podhradím, Domažlicko, Tuhošť). Existence této cesty je pravděpodobná jak poměrně brzkým doložením nedalekého Týnce u Klatov a pozicí Janovic na břehu Úhlavy, kde patrně fungoval brod, tak i rozložením předhusitských farních kostelů v regionu (Janovice nad Úhlavou, Běhařov, Loučim, Kdyně). Výstavba hradu na křižovatce cest je tedy, zdá se, příznačná. Přitom tím není nijak negována možnost, že zde nějaká sídelní jednotka mohla existovat ještě před výstavbou panského sídla. K. Kuča se ji pokoušel ztotožnit s částí intravilánu od mlýnského náhonu na západ,^{5]} avšak, jak vyplynulo z poznatků získaných sestavením městské topografie,^{6]} tvoří právě tato část městečka svébytnou sídelní jednotku, kde se až na jedinou výjimku soustředila pouze chalupnická hospodářství. Tato skutečnost se odrazila i v místní toponymii, obyvatelé tuto část městečka označují dosud výlučně jako „Podsedky“.^{7]} Místní jméno se dnes vžilo jako hodonymum, ale je doloženo již k roku 1614.^{8]} Historik zpozorní, neboť v něm okamžitě dešifruje analogii se středověkým termínem podsedek (*subses*), označujícím podruha nebo drobného držitele půdy.^{9]} Že nebyl v místním prostředí neznámým, potvrzuje výskyt této sociální kategorie v dílčích cedulích bratří Janovských z Janovic z roku 1539.^{10]} Vrátime-li se tak k otázce stáří této části intravilánu, můžeme konstatovat,

4] Doposud přehlíženou komunikaci připomněl samostatně dosud pouze Josef BLAU, *Der uralte „Deutsche Steig“*, *Waldheimat* 10, 1933, č. 12, s. 180–182.

5] Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2 (H–Kole)*, Praha 1997, s. 566–567.

6] Jan LHOTÁK, *Dějiny města Janovice nad Úhlavou do roku 1848. Historická monografie*, Diplomová práce katedry archivnictví a pomocných věd historických FF UK, Praha 2007. Autor bohužel nemohl vytěžít gruntovní knihu městečka z let 1745–1806, nalezenou teprve v roce 2010 ve sbírkách Vlastivědného muzea Dr. Hostaše v Klatovech.

7] Rovněž autor brožurky *Janovice nad Úhlavou. Propagační spisek vydaný v upomínku 50. a 60. výročí místního odboru Národní jednoty pošumavské a sboru dobrovolných hasičů 1875–1935–1885*, Janovice nad Úhlavou 1935 na s. 6 zaznamenává, že janovické obyvatelstvo rozlišuje dvě části intravilánu, totiž „Městečko“ a „Podsedky“.

8] Přítomnost „*Vita z Poczedek*“ mezi konšely při prodeji dvora Ondřeji Bláhovi. SOkA Klatovy, AM Janovice n. Úhl., inv. č. 3, kniha č. 1, fol. 15r–15v, zápis z 8. 5. 1614.

9] K této sociální vrstvě venkovského obyvatelstva podrobně František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 216–220.

10] NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 41, fol. L 22v.

že se chalupnická hospodářství koncentrovala podél cesty ke brodu a svým uspořádáním prozrazují neorganizovanou sídelní aktivitu, podle všeho dodatečnou. Nachází se rovněž v nevýhodném terénu, neboť zatímco zbytek intravilánu se rozkládá na terénní vlně vyšší až o 4 metry, spočívají Podsedky celou svou plochou v záplavové zóně Úhlavy. Povodňové nebezpečí umocňovalo původní rameno říčky Jelenky, jež protékala přímo jejich středem. Ačkoliv připustíme možnou menší frekvenci záplav ve středověku, plánované založení by nebezpečí jarních záplav jen sotva přehlédlo. Vznik kolonie drobných hospodářství tak patrně bude souviset až se sociálním přetlakem a nedostatkem půdy, snad v počátku 16. století. Problém původního sídelního jádra tak nadále zůstává nejasný. Krátce po vybudování hradu vznikl v jeho relativní blízkosti kostel sv. Jana Křtitele, takže je možné, že se stará osada rozkládala v prostoru dnešního městečka, jak soudí také K. Kuča. Jednalo by se potom vlastně jen o akademickou otázku, neboť by její podoba byla nadobro smetena výstavbou zcela nového sídelního celku, vlastního lokovaného městečka, jehož vznik lze bez nadsázky označit za nejzásadnější transformační akci v dějinách Janovic. Svým rukopisem odpovídá typicky kolonizačnímu sídlišti, vzniklému nejdříve v 1. polovině 13. století. Sestavení topografie jednotlivých usedlostí a domů dovolilo vrhnout na vznik lokovaného městečka ve středověku nové světlo, umožňující udělat si lepší představu o původní podobě sídliště včetně ideální velikosti jednotlivých usedlostí.

Po zdůraznění významnosti obchodních cest pro Janovice asi nebude překvapením, že prvotním úmyslem janovického lokátora, jímž mohl být koneckonců i samotný Jan, bylo zohlednit právě jejich průběh. Základními osami lokační situace se tak staly linie východ – západ pro spojení na Kdyni a Domažlice a sever – jih pro spojení na Nýrsko a Strážov. Hlavní směry cest procházejících Janovicemi indikovalo rozložení bran, jak je zachytil plán městečka z roku 1725.^{11]} Pro spojení na Kdyni fungovala brána pod kostelem mezi domy čp. 25 a 27, hlavní tranzitní směr na Nýrsko a Neukirchen bei Hl. Blut zajišťovala brána mezi domy čp. 98 a 41. Vstupní brána do městečka pro příchozí od Klatov či výstupní pro cestující od Kdyně i Nýrska stála mezi čp. 81 a 80. Existovala údajně ještě počátkem 19. století a její polohu dodnes uchovává toponym V bráně.^{12]} Zcela zůstal opominut směr na Klenovou a Strážov, z pramenů o žádné bráně neslyšíme. Promítneme-li si umístění dnes již zaniklé úvozové cesty mířící na Klenovou vzhledem k intravilánu, neústila u jejího počátku z městečka žádná ulice, úvoz se naopak napojoval na chaotický shluk budov v jihovýchodní části intravilánu, který je svým charakterem také až druhotného založení. Před rokem 1771 ho vyplňovalo pouze šest chalupnických nebo domkářských hospodářství, ovšem je možné, že mu kdysi předcházela pravidelný půdorys několika usedlostí. Při vzniku židovského domu čp. IV kolem roku 1720 bylo totiž výslovně uvedeno, že byl založen na místě Soukupovského gruntu, považovaného berní rulou za pustý.^{13]} Soukupovský grunt tak mohl být pokračováním řady usedlostí počínající čp. 83 v analogické rozloze jako sousední blok západně od ní (čp. 54 – čp. 47). Průchod mezi domy čp. 46 a 102 se jeví jako nadbytečný, stejně tak lze zamítnout starší existenci průchodu mezi čp. 42 a 44, dnes hlavní spojnice mezi náměstím a státní silnicí č. 191 Klatovy–Nýrsko. Jediným výjezdem z městečka směrem na jihozápad byla jihovýchodní brána před Hořejším mlýnem čp. 39, z níž se pokračovalo podél budov poplužního dvora. Městečko se tak jeví jako mnohem

11] NA Praha, APA I., inv. č. 1233, sign. B 4/8, fol. 385.

12] „U Korandů ve bráně“, *Janovice nad Úhlavou. Propagační spisek*, s. 6. Srov. Ferdinand VANĚK – Karel HOSTAŠ, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. VII. Politický okres Klatovský*, Praha 1899, s. 36.

13] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 58, sign. K 58, fol. 4r.

koncentrovanější útvar než dnes a lze oprávněně uvažovat o jeho opevnění.^{14]} Zvláště signifikantní pozůstatky nabízí východní okraj intravilánu. Prvním argumentem pro je opět janovická toponymie. Ulice, která tudy probíhá, nese název *Hradčany*. Jdeme-li hlouběji do minulosti, zjišťujeme zde ve 3. čtvrtině 18. století místní jméno *Příkopy* („an den Graben“),^{15]} jenž naznačuje minimálně existenci tohoto terénního fortifikačního útvaru. Stejně je dnes označována ulice, vedoucí ze severovýchodního rohu náměstí a ústící právě v ulici *Hradčany*.^{16]} Za druhý argument lze považovat terénní situaci zahrad usedlostí kolem bývalé brány mezi čp. 80 a 81. Výrazně totiž převyšují okolní terén.^{17]} Spojením obou faktů vychází, že minimálně na východní straně městečka existovala hradba s příkopem. Již jen formou hypotézy lze uvažovat vedení fortifikačního systému po severním i jižním okraji intravilánu, stýkající se u vodního opevnění hradu. Na severní straně městečka má určitou výpovědní hodnotu přímá linie zahrad, dobře patrná do dnešních dob. Hradba tak mohla obklopovat městečko ze všech stran. O příkopu to již tak jistě tvrdit nelze, neboť se zdá být nepravděpodobné, že by alespoň někde nezůstaly zachovány nějaké terénní zbytky. Pokud jde o charakter opevnění, lze uvažovat o palisádové hradbě, protože výstavba kamenné zdi zcela určitě převyšovala finanční možnosti majitelů Janovic – a i kdyby k ní došlo, jistě by se dochovaly alespoň nepatrné zbytky. Na místě je ovšem ptát se, zda opevnění vzniklo současně s městečkem nebo teprve pod vlivem bavorských vpádů v 15. století. Stojí za to upozornit, že bez určitých fortifikačních limitů by lokace asi stěží dosáhla takové míry uspořádání a koncentrovanosti, jakou u Janovic pozorujeme.

Jádrem zakládaného městečka bylo prostorné náměstí ve tvaru nepravidelného obdélníka o stranách přibližně 60 x 200 m. Dolní část jeho západní strany ohraničoval vodní příkop kolem předhradí, vzniklý nejpravděpodobněji souběžně s hradem, horní část byla otevřená směrem ke kostelu. Východní stranu náměstí formovaly jednotlivé usedlosti. Kučova teorie o velkém náměstí, dodatečně zastavěném blokem usedlostí čp. 47–61 se nepotvrdila, k zástavbě by muselo dojít minimálně před rokem 1539. Zato se můžeme ztotožnit s jeho tvrzením o druhotném vytvoření bloku budov v západní části náměstí, počínaje čp. 98 a konče čp. 32. Vznikala postupně snad již od poloviny 16. století, kdy po zničení hradu Janovice ztratily pevnostní funkci. Domky zde na dominikální půdě vznikaly ještě v 18. století. Pravidelnost náměstí na mapě stabilního katastru z roku 1837 narušuje ještě mlýn čp. 4 a sousední dům čp. 3. V případě mlýna se dá uvažovat o jeho dodatečném zřízení, nejdéle však před rokem 1539. Svou polohou je o to netypičtější, že je představen před farní dvůr, který bychom jinak očekávali v řadové zástavbě náměstí. Pokud by mlýn čp. 4 vznikl později než lokované městečko, mohl pro zřízení mlýnského náhonu částečně využít vodního příkopu kolem předhradí v tom smyslu, že z něj vyvedl strouhu přímo přes náměstí a skrz farní dvůr, pod nímž ho nechal vyústit do Jelenky.

14] Myšlenka janovického opevnění není rozhodně nová. Již ve školní kronice z roku 1878 autoři krátkých dějin městečka František Pešek a Otakar Mužík tvrdili, že „*druhdy byly Janovice opatřeny silnými hradbami a branami*“. *Janovická kronika školní* [do 1892], s. 6. O přesnější vymezení průběhu opevnění se poté pokusil Karel Polák, srov. fotografii č. 389 ve fotopřiloze městských kronik (vysvětlivky k fotografiím v obecní kronice za léta 1938–1945, s. 277 sq.). Jihovýchodní bránu umisťoval nelogicky do průchodu mezi domy čp. 42 a čp. 44.

15] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 58, sign. K 58, fol. 83r.

16] Označuje ji tak již Emanuel Pavlík ve 30. letech 20. století. *Paměti města Janovic nad Úhlavou* (1893–1937), s. 71. V tomto případě ulice přejala jako své jméno místo, kam z náměstí vedla.

17] Josef Bozděch ve své soukromé kronice na s. 6 uvádí, že „*u domu č. 80, kde končí Matkovice zahrada, jsou patrné hradební násypy a zed, stejně je tomu na druhé straně silnice, kde končí zahrada patřící k domu č. 78*“. Podobně konstatovali F. VANĚK – K. HOSTAŠ, *Soupis památek*, s. 36, že z městských hradeb se zachovaly sporé zbytky z lámaného kamene ve dvoře čp. 80.

Zástavbu městečka tvořily jednotlivé poddanské usedlosti, vybavené příslušným půdním fondem. Kolik parcel lokátor nechal při zakládání vyměřit, zřejmě nikdy nepůjde stanovit zcela přesně, rozbořením nejstarších katastrů můžeme dosáhnout alespoň přibližného počtu. Podle berní ruly ze všech 28 selských usedlostí vykazovalo plných 23 celkový výsevek 33 strychů, jedna 25, tři 18 a jedna 15 strychů. Naprostá dominance usedlostí s 33 strychy je nepochybná a prokazuje, že je výsledkem jednorázového zakládacího aktu. Známe-li genezi dělení jednotlivých usedlostí, můžeme identifikovat k sobě náležející pololánové usedlosti a sledovat společně jejich osudy v tereziánském a josefském katastru, jenž vyjadřoval výměru půdy poměrně spolehlivými čísly.

Do následující tabulky byly pojaty usedlosti, které od sestavení berní ruly neproděly výměnu pozemkového fondu, vyjma prostého rozdělení na dva pololánové grunty:

Tabulka 1: *Rozloha původních lánových usedlostí v Janovicích podle tereziánského a josefského katastru*

Usedlost	Tereziánský katastr 1722		Josefský katastr 1785	
	pole		pole	
	plošných strychů	přepočet na ha	plošných strychů	přepočet na ha
čp. 6, čp. 112	37	10,545	29587	10,642
čp. 47, čp. 48	37,5	10,688	31121	11,193
čp. 60, čp. 61	36	10,260	28992	10,428
čp. 69, čp. 70	36,125	10,296	31084	11,180
čp. 73	33,5	9,548	29717	10,688

Poznámka: Data tereziánského katastru přepočítávám podle české či pražské míry (1 plošný korec = 0,285 ha), data josefského katastru podle dolnorakouské soustavy měř a vah (1 plošný strych = 3,5967 m²). Srov. Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň – Sušice 1984, s. 97.

Z tabulky vyplývá, že všechny usedlosti, uváděné v gruntovních knihách jako lánové či původně lánové, mají průměrnou výměru 10,5 ha, což dokazuje, že lán právě této rozlohy lze považovat za základní měrnou jednotku při zakládání Janovic. Vyjádřeno ve strychích, obsahoval jich zdejší lán nejspíše 36, údaj berní ruly bude trochu podhodnocený.^{18]} Podle berní ruly bylo lánových usedlostí 23, odhad z roku 1649 jich připomíná 26, dílčí cedule k roku 1590 25 a k roku 1539 28 láníků. Nejstarší číslo snad lze považovat za číslo nejbližší počtu lokátorem založených parcel v intravilánu městečka. Je třeba upozornit, že se pohybujeme jen na poddanské půdě, jistý počet lánů byl nepochybně přidělen k faře a samozřejmě i vrchnost si ponechala určitou část plochy „katastru“. Louky a pastviny mají velmi kolísavé hodnoty a nelze tudíž jejich výměry nějak zhodnotit. Vznikaly zřejmě sekundárně a nekoordinovaně na okraji katastru v průběhu pozdějších let, jak se zvyšovala poptávka po plochách potřebných k chovu dobytka. Samotná lánová soustava byla ostatně realizována zásadně jen na orné půdě.

Podoba janovického intravilánu úzce souvisí s průběhem cest a svým pravidelným půdorysem naznačuje účelové založení 13. století. To však ještě zdaleka nic nevyovídá o vlastním stáří místního sídliště. Běžnou praxí emfyteutického práva totiž byla i jeho aplikace na starší osady. Může to dokazovat právě poměrně komplikovaná struktura

^{18]} Sama berní rula také naznačuje rozlohu 36 strychů, neboť uvádí dvě usedlosti o 18 strychích, tvořící v minulosti nepochybně celek. Výmluvně dokazuje rozlohu 36 strychů také vizitace tereziánského katastru z roku 1722.

janovické plužiny, kterou stabilní katastr zachycuje jako traťovou, kdy se obhospodařovaná půda rozpadá do tratí, vlastně svazků polí tvořících určitý celek.^{19]} Přestavba staré blokové plužiny samozřejmě vycházela z iniciativy shora, tj. od konkrétní vrchnosti. Stará disperzní sídliště s roztroušenými polnostmi bránila vrchnostenským snahám po zpevnění a ohraničení jejich panství a vzhledem ke stále více se zahušťujícímu osídlení a stoupajícímu počtu obyvatel cena půdy v úrodnějších polohách rostla a začala se uplatňovat opatření k maximálnímu využití půdního fondu. Nahrávalo tomu i vzrůstání role trhu, jenž vyžadoval zvýšení zemědělské nadprodukce.^{20]} Na dosavadní blokovou plužinu vhodnou spíše pro převažující dobytčářství začal pronikat trojpolní systém, jenž diagnostikoval nepraktičnost nepravidelného uspořádání obhospodařované půdy a směřoval k novému uspořádání intravilánu i extravilánu. Podoba a struktura janovického katastru tak, jak jej známe z indikační skici z roku 1837, je výsledkem složitého vývoje, zahájeného někdy na přelomu 12. a 13. století. Pole měla podobu dlouhých, velmi úzkých obdélníků, aby co nejvíce vyhovovala obdělávání pomocí těžkého záhonového pluhu, jenž se na konci brázdy jen velmi obtížně obracel. Tato obraciště (souvratě) ležela většinou podél cest nebo vytvářela celé pásy na konci jednotlivých tratí, jimž se v Janovicích říkalo „trávníky“.^{21]} Hlavním důvodem vytváření tratí byla obůrová vázanost, tzn. společné koordinované obhospodařování polí principem trojpolního systému. Majitelé jednotlivých polí pracovali podle jednotného vzorce a dodržovali střídání honů jař–ozim–úhor tak, aby se skládaly do souběžných pásů (obůrů). Systém, jenž je výrazem převládající orientace na obilnářství, měl zásadní výhodu v tom, že sceloval úhor v příslušné trati do jedné velké plochy a byl tak využitelný pro pastvu dobytka, který živořil vinou nedostatku píce. Limitované stavy dobytka nemohly produkovat dostatečné množství mrvy k vylepšení výnosů, takže se obdělávalo maximum půdy a možnosti pastvy byly minimální.

Pro lepší orientaci v terénu se jednotlivé trati pojmenovávaly. Těchto jmen měly Janovice na konci epochy trojpolí podle údajů josefského a stabilního katastru celkem 25, tereziánský katastr jich zachytil ještě více.^{22]} V rámci janovického pozemkového fondu se setkáváme se jmény, která dnes jsou součástí jiných katastrálních území. Za všechny stačí jmenovat označení luk u Petrovic *Koblince*^{23]} či *Jedovary* blízko Klenové, případně lešů *Kněžská hora* nad Ondřejovicemi nebo *Osina* rovněž u Petrovic. Ačkoliv postupné stěhování anoikonym v terénu je známým jevem, signalizují uvedené případy přinejmenším to, že janovický katastr měl původně větší rozlohu než při zobrazení v roce 1837. Nepochybně to platí v jeho jihozápadním směru, kde k němu příslušela jistě větší část katastru vísky Hvízdalka, vzniklé až v 18. století kolem panského ovčína a myslivny. Odpověď by mohl přinést jen detailní rozbor katastru, na který tu bohužel není místo.

Rovněž výpovědní hodnota samotných pomístních jmen v rámci janovického extravilánu je značná. Zevrubný onomastický rozbor by mohl pro dějiny městečka přinést leccos zajímavého. S dobou vzniku to je ovšem složitější a rovněž aplikace anoikonym pro

19] Pokus osvětlit vznik traťové plužiny podle zahraničních výzkumů podal před lety Miroslav ŠTĚPÁNEK, *Plužina jako pramen k dějinám osídlení II.*, ČsČH 16, 1968, s. 259–274.

20] J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 259–260.

21] Podle ústního sdělení p. Oldřicha Dvorského z Janovic čp. 74.

22] Základní, ne však úplnou evidenci pomístních jmen na ploše janovického katastru vypracovali pracovníci JZD v rámci akce, kterou uspořádal Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Praze. Podrobnější soupis i s etymologií zachytil Emanuel Pavlík v obecní kronice *Paměti města Janovic nad Úhlavou (1893–1937)*, s. 75–81.

23] Nabízí se tu hledání původu v instituci tzv. kobylich polí. Srov. Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 178.

konkrétní účely může způsobit značné nepřesnosti. Pokusíme se dotknout několika zajímavějších z nich. Na lánovou soustavu upomínají názvy *Přední lány*, *Dolní lány* či *Lány druhý*. Dvě pomístní jména se odvolávají na dávné obyvatele městečka: trať *Bláhovy* ležící za někdejší lánovou usedlostí čp. 22 vlastnil v 17. století Jan Bláha, *Hodkovská* východně od silnice na Klatovy nedaleko Granátky připomínají rodinu Hodkovu, jež v Janovicích vlastnila lánovou usedlost čp. 77 a čp. 78. Zcela záhadné je pojmenování trati *Soustovská* v severozápadní části katastru. Nejpravděpodobněji se odvolává na majitele, který pocházel ze Soustova. Přivlastňovací přípona -ov v anoikonymech *Chvalov* a *Drblov* evokuje rovněž bývalé majitele těchto tratí, ovšem v případě Chvalova není asi vyloučena možnost zaniklého sídliště.^{24]} Zcela jasný původ mají jména *Dolejší záhumence* a *Hořejší záhumence*, rozkládající se za humny (vlastně stodolami) severního a východního okraje městské zástavby. Trať *V brůdku* náleží skupině polí při silnici Klatovy – Nýrsko, která zde překonává Kuumoukovský potok. Jižně od ní ležící polnosti janovičtí občané nazývají *Dolní* a *Malý zápokvy*, snad, jak uvádí E. Pavlík, podle horší kvality půdy. Téměř výlučně jihozápadočeskou regionální zvláštností je potom anoikonimum *Držala*, vykládané buď jako pozůstatek po vodní nádrži nebo označení pro podmáčenou půdu, což v našem případě vyhovuje spíše, neboť trať leží pod svahem, kde se v případě deště kumulovala voda, nadto v těsné blízkosti Kuumoukovského potoka.^{25]} Výčet pomístních jmen uzavřeme trati *Pod hrobama*, nalézající se na hranici s katastrem obce Spůle a jasně vypovídající o způsobu svého vzniku. K ověření reálné existence nějakých rovů na tomto místě však dosud nedošlo.

Vratme se ještě k výměře janovického lánu. Rozloha kolem 33–36 strychů je oproti celozemskému průměru 60 korců skutečně málo.^{26]} Jak zjistili P. Maťa s M. Dragounem, pohybovala se právě v západních Čechách velikost lánu hluboko pod dolní hranici 60 strychů. Míra kolem 30 strychů je zde dokonce ve dvou případech označena jako „německé měření“, což možná cosi napovídá o původu tohoto měřného systému,^{27]} pracujícího s dvakrát většími základními jednotkami.^{28]} Různá velikost základní klasifikační jednotky poddanského obyvatelstva sehrávala důležitou, ač ne klíčovou roli v otázce jeho zatížení. Jestliže A. Kostlán pro pozdní středověk předpokládá, že poddanská usedlost o velikosti jednoho osmašedesátistrychového lánu obdělávaného v pěti lidech vynaložila na zaplacení feudální renty 64 grošů zhruba jen 10 % úrody,^{29]} tak v našem případě by se jednalo již o 20 %.

24] Právě v místě, kde se říká „*V Chválově*“, se podle stabilního katastru sbíhalo několik cest a protékal tudy Kuumoukovský potok. Hypotézu by samozřejmě mohl vyvrátit jen archeologický průzkum. Každopádně toponym Chvalov vzniklo z osobního jména Chval, používaného zejména ve středověku. V současnosti je v České republice pět toponym Chvalov či Chválov. K otázce identifikace zaniklých středověkých osad pomoci posesivní přípony -ov srov. Libuše OLIVOVÁ–NEZBEDOVÁ, *Zaniklé osady v Čechách a pomístní jména*. In: Libuše Olivová–Nezbedová–Miloslava Knappová–Jitka Malenínská–Jana Matúšová, *Pomístní jména v Čechách*. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest, Praha 1995, s. 333–350 a Táž, *Přehled způsobů tvoření pomístních jmen v Čechách odvozováním příponami ze jmen vlastních*, Onomastický zpravodaj ČSAV 32–33, 1991–1992, s. 119–128.

25] František CURIŇ, *Pozemkové jméno Držala*, Zpravodaj místopisné komise 16, 1975, s. 213–216.

26] K lánu mimo základní Sedláčkovu dílo o mírách a váhách srov. především František MATĚJEK, *Lán v dějinném vývoji (se zvláštním zřetelem k Moravě)*, SAP 35, 1985, s. 283–330 a Petr MAŤA–Michal DRAGOUN, *Lán ve středověkých Čechách*, Z pomocných věd historických XII, Praha 1997, s. 103–110 (=Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2, 1995).

27] P. MAŤA–M. DRAGOUN, *Lán*, s. 106–107.

28] Ivan HLAVÁČEK–Jaroslav KAŠPAR–Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002³, s. 163.

29] Antonín KOSTLÁN, *Cenová revoluce a její odraz v hospodářském vývoji Čech*, FHB 11, 1987, s. 183.

nutné započítat ještě další rekogniční dávky vrchnosti, farský desátek a dávky placené do státní pokladny (*berna generalis*^{30]}). Ani pod vlivem těchto okolností však nelze hmotnou situaci poddaných považovat za výrazněji ohroženou,^{31]} neboť z úrody zbylo hospodáři dobrých 70 % pro vlastní potřebu, což je zhruba podíl, který stanovila jako hranici pro vyživení poddanské rodiny berní a urbaniální reforma Josefa II. z roku 1789. Potíže se dostavily až v okamžiku, kdy se lánová hospodářství začala dělit.

Po stanovení alespoň přibližného počtu a rozlohy lánových usedlostí je v našem kontextu potřebné zabývat se podrobně výší feudální renty z nich plynoucí. Nejistotu rolnictva v držbě půdy vystředala s aplikací emfyteutického práva přesnější úprava tohoto vztahu. Zemědělci se zásadně vylepšili jeho vztah k půdě garancí dědičného nájmu, i když i nadále prováděl veškeré majetkové transfery s povolením feudála. Za toto dobrodíní musel přistoupit na odvádění pravidelné feudální renty, jež měla mít nezměnitelnou podobu.^{32]} Podle R. Nového byla ovlivňována bonitou půdy a dobou vysazení,^{33]} své samozřejmě sehrály i konkrétní hospodářské záměry.^{34]} Jejím základem byla peněžní feudální renta, tj. vrchnostenský úrok, placený poddanými ve dvou termínech na sv. Jiří a sv. Havla. Porovnáním známých zpráv z rozmezí let 1404–1649 docházíme ke zjištění, že úrok placený janovickými poddanými si zachovával neměnnou hodnotu od svého zavedení ve středověku až do poloviny 17. století. Lánový sedlák skládal vrchnosti ročně 60 českých grošů. Částku platili jak v roce 1404 první janovičtí poddaní známí jménem – Jan Buzek a Jan Klička –, tak jejich následovníci těsně po třicetileté válce. K vrchnostenskému úroku se družila rekogniční feudální renta, jež ovšem neměla větší hospodářský význam. Její důležitost spočívala ve zdůraznění poddanského rázu půdy, z níž byla odváděna.^{35]} V janovickém prostředí je známa až z dílčích cedulí z roku 1539, kdy obnášela ročně šest slepic. Z téže doby se také poprvé dovidáme o třetí složce feudální renty, robotách, které pro lánového sedláka znamenaly pracovat v době špičkových zemědělských prací minimálně 9 dní ročně na vrchnostenských pozemcích. Minimálně proto, že se v dalších odstavcích uváděly ještě jiné povinnosti, tentokrát bez časového vymezení (svoz sena a obilí do dvora, setí a sklizeň řepy, česání chmele, dovoz materiálu pro potřeby dvora z Klatov apod.).

Vedle vlastních lánových sedláků se v Janovicích postupem času začali objevovat ještě drobní držitelé půdy (v místní terminologii podsedkové), kteří rozšiřovali a zahušťovali původní lokovanou plochu intravilánu. Feudální renta jim podle toho byla vyměřována individuálně a lišila se téměř případ od případu. Pěkně se to projevuje právě v dílčích cedulích z roku 1539. Vrchnostenský úrok podsedků zde kolísal mezi 5 až 30 groši ročně, pokud se objevila roboty, dosahovala výše 4 dnů do roka, u některých podsedků ovšem chyběla úplně, a to nezávisle na výši placeného úroku. Podobně jako u láníků, také u podsedků se vyjmenovávaly další robotní práce, aniž by se stanovil konkrétní počet dnů – česat chmel při osázení chmelnice, ořezávat řepu a sázet hlavatici (sazenice zelí). Značnou variabilitou se konečně vyznačovala feudální renta u tří janovických mlynářů. Zatímco Matouš odváděl

30] Vypisovaná náravově, nejčastěji 32 grošů z lánů. Rostislav NOVÝ, *Struktura feudální renty v předhusitských Čechách*, ČsČH 9, 1961, s. 69–74.

31] Deklaraci definitivního rozchodu s Grausovou koncepcí utužování postavení venkovského obyvatelstva v předhusitské době byla studie Jaroslav ČECHURA, *Roľnictvo v Čechách v pozdním středověku (Perspektivy dalšího studia)*, ČČH 88, 1990, s. 465–498.

32] F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu* II, s. 121–122.

33] R. NOVÝ, *Struktura*, passim.

34] F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu* II, s. 160–163.

35] Tamtéž, s. 163.

vrchnosti pouze 12 grošů ročně, neplatila mlynářka Jandová nic a byla povinována pouze roční robotou čtyř dnů. Třetí mlynář Jakub potom odváděl 100 grošů a musel ročně „3 dny sekyrou dělati“. V otázce doby zavedení robot nelze vyslovovat pro nedostatek zpráv žádné závěry, každopádně běžnou součástí feudální renty byly již v předhusitské době a není důvodu domnívat se, že by tomu na Klatovsku bylo jinak. V Janovicích robota tvořila součást feudální renty již minimálně v roce 1418, kdy se zmiňuje v pertinenční formuli.^{36]} Mohla být převedena také v peněžitou dávku, jak dosvědčuje listina z roku 1480, kterou Oldřich z Janovic s manželkou Jitkou reluovali robotu Havlovi z Hůrek na roční plat 60 grošů, což nebyla právě zanedbatelná suma.^{37]} Samotná otázka roboty se úzce váže k úrovni režijního hospodaření janovické vrchnosti, ale protože až do 16. století postrádáme bližší stanovení robotních povinností, nelze o něm činit nějaké soudy.

Poměrně stabilní podoba feudální renty se objevuje i ve vesnicích s Janovicemi sousedících. V Petrovicích nad Úhlavou měla ve 40. letech 15. století následující strukturu: usedlost Štefla Mazance a Janka Ševčíkovic platila každá roční úrok 30 grošů, tři slepice a 30 vajec, usedlosti Jana (syna Pavlova), Fenclova a Ondrova odváděly dvojnásobek (60 grošů, 6 slepic, 60 vajec). Pustá usedlost, někdy Nikla, platila 60 grošů, šest slepic a 30 vajec, stejně tak pustá usedlost Opálkova.^{38]} Porovnáme-li tato čísla s údaji o Petrovicích z dílčích cedulí, spatřujeme téměř identická čísla. Pokud přijmeme za vlastní tezi J. Pekaře, shledávající ve shodné podobě feudální renty doklad společného původu té které vesnice,^{39]} máme takový případ k dispozici právě v případě Petrovic, neboť v podobě feudální renty je velmi blízká janovické – shodu narušuje pouze rekogniční dávka vajec. Je pravděpodobné, že pokud by se provedl detailní rozbor na širším prostoru, mohl by přinést nejedno překvapení. Jen namátkový pohled do edice berní ruly naznačuje shodnou lánovou soustavu jako v Janovicích např. ve Skelné Huti a Uhlšti, tedy vesnicích, které patřily k příslušenství tvrze v Bystřici nad Úhlavou a předtím možná přímo pod Janovice. Přístup ovšem vyjadřuje maximální opatrnost především co do velikosti lánu, neboť s výší 60 grošů ročního vrchnostenského úroku se setkáváme na Klatovsku na více místech: např. v Tetěticích k roku 1350 či v Soustově o padesát let později.^{40]} Nelze přitom mluvit o homogenosti feudální renty, její struktura byla i v rámci malého regionu velmi pestrá. Z bezprostředního okolí Janovic může za příklad posloužit údaj ze Strážova, kde se v roce 1409 z lánu platilo 90 grošů,^{41]} či z vísky Trnčí u Chudenic, kde lánový sedlák platil již 100 grošů ročně.^{42]}

Emfyteutická aktivita položila rovněž pevné základy vesnické samosprávě. K její existenci ovšem nemůžeme být skeptičtí ani před 13. stoletím, i když v poněkud jiné podobě. Nezbytnou součástí trojpolního systému byla existence společných pastvin, občin (drah), na nichž se pásal dobytek všech majitelů pozemků v té které vesnici. F. Graus považoval tyto občiny za pozůstatek někdejšího rodového zřízení, alespoň na starém sídelním území. Obecní pozemky však nalézáme i u vesnic vrcholně kolonizačních, což si lze vyložit

36] „[...] in Janowicz medio opido, tabernis, curiis rusticalibus cum censu, agris, pratis, robotis“. NA Praha, Desky dvorské, inv. č. 61, pag. 205.

37] Archiv města Plzně, inv. č. 840, sign. I 206.

38] NA Praha, Desky dvorské, inv. č. 61, kvatern trhový 1414–1482, pag. 521.

39] Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ (eds.), *Josef Pekař. Příběh Knihy o Kosti*, Praha 2005, s. 93.

40] Karel POLÁK, *O platech poddaných před válkami husitskými na Klatovsku*, Klatovský kraj 27, 1933, č. 2, s. 1–2.

41] Gustav FRIEDRICH (ed.), *AČ* 35, s. 261.

42] K. POLÁK, *O platech poddaných*, s. 2.

jako splnění povinnosti vyhovět prosté ekonomické nutnosti, protože pastva dobytka na samotném úhoru byla naprosto nedostačujícím zajištěním píce. Existence obecního pozemku předpokládala, že bude nějakým způsobem spravován. A skutečně, již od přelomu 12. a 13. století nalézáme zmínky o tzv. sboru sousedů (vicinátu), tj. kolegiu všech obyvatel určité vesnice, vystupujícím v právních aktech.^{43]} Skutečná samospráva však přichází až se sídlišti vzniklými úmyslnými lokacemi. Jejím ztělesněním se stal rychtář, prodloužená ruka vrchnosti, jímž se nejčastěji stával lokátor, který rozměřoval lány nové vsi. Příslib rychtářství ho samozřejmě motivoval k maximálnímu výkonu. S titulem rychtáře získal nejen vrchní správní pravomoc v nové vsi, ale také svobodný majetek, jenž vedle části orné půdy zahrnoval např. právo zříditi si při rychtě masné krámy nebo krčmu,^{44]} o níž máme v Janovicích zprávy z roku 1418.^{45]} Krčmy se uplatňovaly především na frekventovaných místech, což poloze městečka plně vyhovuje. Svůj úřad získával rychtář dědičně, ale jak dlouho tato praxe fungovala nelze přesněji zodpovědět, neboť jako v jiných případech, i zde dědičný princip dříve či později titul rychtářství přisoudil člověku, který nebyl schopen ho vykonávat ku spokojenosti vrchnosti. Hlavní náplní rychtářovy činnosti vyplývající již ze samotného názvu jeho úřadu bylo předsedat a organizovat rychtářské soudy pro řešení nejběžnějších sporů i jiných drobných záležitostí mezi vesničany. Záhy k nim začali přisedat vyvolení ze sousedů – konšelé. Sledujeme tak vlastně formování samosprávy po vzoru měst, která ve své dokonalé podobě dohlížela zejména na správnou manipulaci s obecním majetkem.^{46]}

S otázkou správy úzce souvisí vlastní městský status Janovic. Literatura má shodu v tom, že Janovice byly původně vsí, povýšenou někdy v průběhu 1. poloviny 14. století na městečko.^{47]} Naznačuje to především listina vydaná Rackem z Janovic v roce 1356, již přiznal, že přijal od Karla IV. v léno „*castrum meum Janowicz cum opido meo ibidem*“.^{48]} Zásadní význam má latinský výraz *oppidum*, jenž se objevuje v souvislosti s Janovicemi nadále také po celé 15. století.^{49]} V roce 1466 k tomu poprvé přistupuje české označení městečko.^{50]} Apelatium *oppidum* se ovšem dá vykládat několikerým způsobem. Ve středověku mohl termín znamenat jednak hrad či tvrz, za nejčastější český ekvivalent se nicméně stabilně považuje právě výraz městečko. Takovou interpretaci však v nedávné době zamítl J. Kejř tvrzením, že od sklonku 13. a ve 14. století nelze mluvit o městečku jako o svébytné právní kategorii. Jako *oppidum* chápe plnocenné město, které, ať jakkoliv postrádalo typické znaky velkých měst (hrdelní soudnictví, možnost opevnění, míra autonomie), mělo městský statut a jeho obyvatelé nebyli poddanými, nýbrž plnohodnotnými měšťany používajícími jak městského práva, tak městského míru, městské svobody a městské ústavy.^{51]}

43] K otázce dosud nejpodrobněji František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*, Praha 1953, s. 136–158.

44] F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 92–93, k jeho sociálnímu postavení s. 202–208.

45] Jedná se dokonce o minimálně dvě krčmy: „*in Janowicz medio opido, tabernis*“. NA Praha, Desky dvorské, inv. č. 61, pag. 205.

46] F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 260–266; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích. Díl 4.*, Praha 2002², s. 332–334.

47] Jan PELANT, *Města a městečka Západočeského kraje*, Plzeň 1988², s. 131–132 a K. KUČA (viz pozn. 5).

48] Bedřich MENDL (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VI. (1355–1363), fasciculus II.*, Pragae 1929, s. 254, č. 458.

49] 1418 „*in Janowicz medio opido*“ (1419 NA Praha, Desky dvorské, inv. č. 61, pag. 205); 1419 „*mediam municionem, medium opidum*“ (tamtéž, pag. 222).

50] Josef KALOUSEK (ed.), *AČ 8*, Praha 1888, s. 667, č. 96.

51] Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 30, 40–42, 81–87.

Uvádí sice několik případů, kdy oppidum označovalo hrad nebo tvrz, nicméně pro 14. století již předpokládá dokonalé ustálení terminologie do podoby *oppidum* = sídliště s plno-
cenným titulem institucionálního města. S tímto tvrzením ovšem nekorelují názory dalších
odborníků, F. Hoffmanna, J. Mezníka^{52]} či J. Žemličky. Poslední z nich v reakci na Kejřovu
hypotézu vyslovil přesvědčení, že i navzdory tomu, že „*si středověcí současníci hranici
mezi městem a městečkem ne vždy uvědomovali, byla od 14. století realitou*“^{53]}.

Že je situace v terminologii komplikovanější, než by se mohlo na první pohled
zdát, dokazují příklady z bezprostředního okolí Janovic. V roce 1454 je jako *oppidum*
označována drobná ves s tvrzí Bystřice nad Úhlavou, v jejímž případě se městskému sta-
tutu musíme samozřejmě oprávněně bránit.^{54]} To má svůj nepochybný význam, protože
se sídlišti typu oppidum se setkáváme v horním Pouhloví ještě v dalších dvou případech.
Pro rok 1327 je to původně komorní Nýrsko^{55]} a pro rok 1386 Strážov.^{56]} Pokud je ve 14.
století rozdíl mezi městem a městečkem méně vystopovatelný, ve století následujícím se
oba pojmy zcela prokazatelně rozlišovaly do té míry, že na jeho sklonku již výraz městečko
představoval konkrétní právní instituci s vlastním statutem.^{57]} Dobrat se nějaké přesné de-
finice je ovšem nemožné. J. Macek považoval za profilující znak městečka soustředěnou,
kompaktní zástavbu prostoru, právo trhu a vyšší formu samosprávy. Městečka také neměla
mít na rozdíl od větších poddanských měst opevnění, i když to nebylo pravidlem, stejně
jako vázanost výročních trhů pouze na větší poddanská města. Občas poddanské město
profilovala složitější sociální struktura – např. židovské ghetto – a rozsáhlejší specializace
řemeslné výroby. E. Maur zase městečko definoval jako sídlo stojící v hierarchii mezi
městem a vsí a disponující místním trhem, omezenou samosprávou a dalšími výsadami.
Jeho obyvatelé byli považováni za poddané, kteří se však právně, společensky i mentálně
odlišovali od okolního vesnického obyvatelstva. Co do počtu obyvatel, mohly městečka
předběhnout některé vesnice.^{58]}

Co tedy Janovice ve středověku povyšovalo na sídliště s městskými rysy? Právo
trhu, tak často považované za profilující rys města, obdržely prokazatelně až v roce 1511,
přestože je nepochybné, že již předtím byly městečkem.^{59]} Toto tvrzení lze ovšem chápat

52] Mezník především nabádá k opatrnosti při používání termínu městečko pro 13. století. Jaroslav MEZNÍK, *Problém rozlišování měst, městeček a vesnic v 13.–15. století*. In: Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného symposia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2001, s. 17–22. Srov. k tomu Mezníkovu recenzi na Kejřovu knihu v Archivním časopise 49, 1999, s. 286–287.

53] Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 268 a poznámka č. 134 na s. 700. Podrobněji Týž, *Království v pohybu*, s. 226–227. Pro raný novověk zásadně Eduard MAUR, *Die Minderstädte in Böhmen und Mähren, besonders in der frühen Neuzeit*. In: Herbert Knittler (Hrsg.), *Minderstädte. Kümmerformen. Gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Linz 2006 (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 20), s. 159–180.

54] Gustav FRIEDRICH (ed.), *AČ 37*, Praha 1935, s. 259–262.

55] „[...] *thelonium, quod nobis in oppido dicto Nyrsko ad ipsum regnum Boemiae pertinebat* [...]“.

56] „*Walkuin de Adlar* [...] *in Strazowie opido toto, quidquid ibi habet, in Brty toto, quidquid habet ibi* [...]“ Gustav FRIEDRICH (ed.), *AČ 35*, Praha 1935, s. 261. Podobně tamtéž: „[...] *in Strazowie opidum, tabernas, curias rusticales cum censu, agris, pratis, silvis, rivis et omni etc.*“ (tamtéž, s. 258–262).

57] Josef MACEK, *K pojmu města a městečka v jagellonském věku*. In: *Historia docet*. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Praha 1992, s. 247–260.

58] Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod veľkomesta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 57–58, 60–61.

59] Podobné případy, kdy právo trhu obdržela sídliště označená jako městečka, uvádí na příkladu rožmberského dominia Antonín HAAS, *Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky*, PHS 4, 1958, zvláště s.

i opačně: jak dokázal J. Kejř, existovalo mnoho trhových vsí, které nikdy nezískaly statut městečka či města.^{60]} Vyplývá z toho, že trh nerozhodoval o povýšení lokality na město a zůstával jen jednou ze svobod, které mohly být konkrétnímu sídlišti uděleny výlučně z vůle panovníka. Stejnou měrou to platí o samotném povýšení na město, které bylo rovněž královským regálem. Je nezpochybnitelné, že tak zeměpán pro zakladatele Janovic učinil někdy před rokem 1356. Konkrétní právní svědectví o tomto aktu se nedochovalo, či spíše nebylo vůbec vydáno, každopádně měl tento čin pro Janovice zcela zásadní význam. Pokud se k němu přidružily ještě další prvky typické pro městská sídliště, posilovaly oprávněnost místa hlásit se do jmenované právní kategorie, nicméně samy o sobě neměly rozhodující význam. Mám zde na mysli především půdorysnou orientaci, tvořenou velkým náměstím a relativně pravidelnou okolní zástavbou. Tento fakt, zdá se, dokazuje, že s Janovicemi bylo počítáno jako se sídlištěm městského charakteru již od založení. Někde byl vznik města přímo podmíněn existencí trhu, jinými slovy, trh fungoval jako městotvorný činitel. Jak tomu bylo v případě Janovic, nelze pro absenci pramenů posoudit, každopádně by bylo účelné zabývat se řešením problému vlastní funkce náměstí a jeho podmíněnosti vůči existenci trhové organizace. Založením města vrchnost hleděla především na blaho své pokladny – větší kumulace lidí vynášela vyšší feudální rentu, postupem času přibyl příjem za trhovía místa a konečně výnos ze cla. Pokud bychom přijali Kejřův výklad o sídlišťích typu *oppidum* jako o plnocenných městech, museli bychom se vážně zabývat myšlenkou právního postavení jeho obyvatel, kteří by v jejím duchu byli měšťany se vším všudy. Jaký by byl jejich vztah k vrchnosti, je však otázkou. V pramenech 16. století janovičtí obyvatelé nevystupují jako lidé nějak se odlišující od vesnických poddaných, nečiní se mezi nimi žádný rozdíl. To by ovšem znamenalo, že by se z měšťanů stali v průběhu 14. a 15. století obyčejní poddaní, což se nezdá příliš pravděpodobné. Ostatně i formulace v deskách dvorských mluví v souvislosti s městečkem o selských usedlostech (*curiae rusticales*), což by v případě vyšší městské organizace asi sotva bylo možné. Na druhou stranu nelze zpochybnit, že pokud král udělil zakladateli oprávnění vybudovat městečko, jistě se netýkalo jen stavebního rozvržení intravilánu, ale bylo nadáno alespoň nějakými konkrétními právními výhodami. Vyloučeno ovšem není ani to, že k žádnému povýšení sídliště na městečko z vůle zeměpána nedošlo a feudální vlastník se této pravomoci ujal sám.

Status Janovic jakožto městečka přinášel janovickým poddaným především ekonomická zvýhodnění, ačkoliv na to nejzákladnější, tržní, museli vyčkat až do počátku 16. století. Teprve v roce 1511 Vladislav Jagellonský janovické vrchnosti udělil právo v městečku vybírat mýto a následně svolil s konáním týdenních a výročních trhů.^{61]} V každodenním životě mohli středověcí obyvatelé Janovic těžit alespoň ze skutečnosti, že žijí v lokalitě s vyšší formou samosprávy (purkmistr v Janovicích je doložen ovšem poprvé až 1530,^{62]} pečeť potom v průběhu téhož století^{63]}), v níž pracoval vyšší počet řemeslníků (pro rok 1419 se mluví kupř. o sladovnicích, byť je v této době ještě nutno počítat s obecnějším

162–163. – Z okolí Janovic mělo stejný osud např. Nýrsko.

60] Nejpodrobněji ve studii Jiří KEJŘ, *Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě*, PHS 28, 1987, s. 9–44.

61] Srov. jednotlivá privilegia in extenso u Jan LHOTÁK, *Spory městečka Janovic nad Úhlavou o privilegia v 18. století. Příspěvek k dějinám poddanského protestu v období pozdního feudalismu*, Časopis Národního muzea – řada historická 177, 2008, s. 180–186.

62] Ke správě v Janovicích srov. J. LHOTÁK, *Dějiny města Janovice nad Úhlavou*, s. 165–178. Komparativně na příkladu jihočeských Lhenic Tomáš HUNČOVSKÝ, *K organizaci a fungování městské správy ve Lhenicích na přelomu 18. a 19. století*, Diplomová práce na Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Jihočeské univerzity, České Budějovice 2015.

63] Jan PELANT, *Znaky a pečeteě západočeských měst a městeček*, Plzeň 1985, s. 96.

rozšířením výroby piva poddanými),^{64]} v sídle vrchnosti, fary a snad i školy (pro středověk pro ni však chybějí doklady). V ostatních případech ovšem nevykazovali zásadnější rozdíl s venkovským obyvatelstvem domény rodu Janovských a plnili feudální rentu jako úročníci na vsi.

Reflexe vztahů mezi vrchností a poddanými v raném novověku

Od počátku raného novověku se pramenná základna ke studiu poddanských poměrů v Janovicích zásadně rozšiřuje. Jestliže ve středověku nevykazovaly pozice obyvatel Janovic zásadnější kvalitativní odlišnosti od běžných venkovských poddaných, potom samý počátek raného novověku přinesl několik zásadních změn. Došlo k nim prvého ledna 1530, kdy Heřman Janovský z Janovic udělil na předchozí časté žádosti purkmistra a konšelů Janovicím privilegium, kterým jim povolil recipovat některé právní normy královského města Klatov.^{65]} V praxi to znamenalo, že se Heřman vzdal práva odúmrti a ponechal janovickým sousedům naprostou libovůli v tom, komu budou chtít prodat nebo odkázat svůj nemovitý majetek. Pouze pokud zemřeli bez kšaftu a nenalezli se ani vzdálení příbuzní v mužské či ženské linii, kteří by se mohli uprázdněného hospodářství ujmout, přešel statek v držení vrchnosti. Byla to výrazná kvalitativní změna, protože dosud museli při každém majetkovém převodu uvědomovat vrchnost a odkazovat nemovitosti jen bližším příbuzným. Původní stav trefně vystihuje nálezkem zemského a komorního soudu z roku 1512, totiž že „člověk poplatný sedlský nemuože nic dáti ani odkázati bez povolení pána svého“.^{66]} Zároveň s odúmrtí se Heřman Janovský vzdal jakéhokoliv omezování sousedů v otázce odchodu z panství. Jedinou podmínkou bylo, že dotyčný dosadil na svůj grunt jiného hospodáře a vyplatil všechny dluhy, které na statku vázly. Dohledací mocí, která nyní obě záležitosti regulovala, byla městská samospráva. Recepce městského práva královského města poddanským městečkem nebyla právě obvyklou, většina dostávala pravomoc řídit se právem jiného poddanského města.^{67]}

Netrvalo ovšem dlouho a volné stěhování začalo být opět omezováno (nebylo-li i po roce 1530 jen teoretickým konceptem). Nejdéle v roce 1612 již Janovičtí znovu museli svou vrchnost žádat o povolení vystěhovat se na jiné panství. Pěkně to dokládá výhost z tohoto roku, znějící na jméno sklenáře a šenkýře Klimenta Sochy, známého z nejstarší janovické městské knihy.^{68]} Městská rada se později pokusila manévrovat, protože v roce 1649 požádala Oldřicha Viléma a Jiřího Gottharda Janovské z Janovic, aby jim Heřmanovo privilegium confirmovali. Svobodu stěhování tak de facto znovu obnovili,^{69]} ovšem nedlouho předtím, než byli prodáni nové vrchnosti (pražskému arcibiskupství), která na právní pořízení Janovských zřejmě nebrala moc ohledu. Již v roce 1681 žádali purkmistr a rada

64] NA Praha, Desky dvorské, inv. č. 61, pag. 222.

65] Privilegium in extenso otiskl J. LHOTÁK, *Spory městečka Janovic nad Úhlavou*, s. 185–186.

66] František VACEK, *Selský stav v Čechách v l. 1419–1620*, Věstník československého zemědělského musea 1, 1928, s. 209–210.

67] Např. Přeštice v roce 1519 právo města Horažďovic, Plánice v roce 1511 právo měst Nepomuku a Blovic. Přehledně k tomu v širších souvislostech Antonín HAAS, *Právní oblasti českých měst*, Časopis Společnosti přátel starožitností 60, 1952, s. 15–24.

68] Výhost datovaný 28. 3. 1612 na Drslavicích a známý jen z opisu v obecní kronice *Paměti města Janovic nad Úhlavou* (1893–1937), s. 15–16. Zajímavý je fakt, že vydavatelem listiny byl Kryštof Janovský z Janovic na Drslavicích, i když v této době byl majitelem celého janovického statku Kryštofův bratr Jiří Janovský z Janovic.

69] In extenso J. LHOTÁK, *Spory městečka Janovic nad Úhlavou*, s. 188–189.

Brandýsa nad Labem, aby arcibiskupská konzistoř vydala zhost krejčovskému tovaryšovi Pavlu Králíkovi z Janovic.^{70]} Podobným způsobem to platí pro svobodné disponování nemovitostmi, v městské knize nacházíme několik trhových smluv, uzavřených s povolením vrchnosti. Také ony se vážou až k letům bezprostředně předcházejícím Bílé hoře.^{71]}

Právě 30 let naplněných válečným běsněním, rekvizicemi a kvartýrováním vojáků vytvořilo předpoklady ke zhoršování postavení janovických poddaných.^{72]} Válečnou pauperizaci prohloubilo řádění živlů (v srpnu 1673 Janovice utrpěly ničivý požár), takže v městečku se objevilo několik poustek.^{73]} Ačkoliv starší regionální historiografie vlivem absence poddanských nepokojů na Klatovsku tento proces podceňovala,^{74]} nelze o něm pochybovat. V našem případě se utužování poddanství naplno projevilo za Viléma Albrechta Krakowského z Kolowrat, který ze své funkce nejvyššího zemského sudího mohl velmi dobře ovlivňovat ostatní zemské úřady. Tak v roce 1660 intervenoval u nejvyššího berničního úřadu, že vizitační komisaři nadhodnotili v berní rule osedlost jeho panství a žádal o její snížení. Odporovat se neodvážil nikdo a Kolowratovi se tedy dostalo zadostiučinění a bylo rozhodnuto, že „z počtu skutečně osedlých 20 staženo býti může“.^{75]} Je skutečně více důvodů domnívat se, že se právě za Kolowratů postavení poddaných výrazně zhoršilo, neboť se právě za jejich éry projeví všechny klasické rysy „druhé nevolnictví“. Lakmusovým papírkem tohoto utužování poddanského postavení byli obyvatelé šesti rychet Královského hvozdu, kteří požívali oproti ostatním poddaným kolowratovského panství jistých výhod a na jakýkoli pokus vrchnosti o větší úroveň podřízení reagovali velmi citlivě. Ozvali se ihned po zakoupení Královského hvozdu, kdy je Kolowrat nutil vykonat slib človehčeství, na což měl vzhledem k dědičnému prodeji v roce 1649 plné právo. Úplnou novinkou ovšem byl povinný odběr jeho piva z týneckého pivovaru, jehož nerespektování sankcionoval pokutou ve výši 10 kop míšeňských grošů. Králováci sice uhájili svou pravomoc odebírat pivo odkudkoliv, ale nedlouho poté se dostali do nového víru konfliktů s hrabětem, tentokrát když odmítl vykonávat vyšší roboty či alespoň platit vyšší robotné. Spor, jenž se zdál být jasný díky císařskému recesu z roku 1677, který Kolowratovi prikazoval ponechat Králováky při stávajících urbariálních povinnostech, nedošel dořešení až do smrti hraběte v roce 1688.^{76]} Vrchnostenská administrativa byla v jakémkoliv porušování monopolu na odběr piva nemilosrdná. Ještě počátkem 19. století svedl šenkýř Rank ze Skelné Huti za právo nakupovat jinde s vrchností dvanáctiletý boj, který prohrál a byl za vzpurné chování z hostince odsazen.^{77]} Další stížnosti jednotlivců na nespravedlivou politiku vrchnosti u nejvyšší finanční prokuratury byly běžné.^{78]} Nelze pochybovat o tom, že se povinný odběr a zvyšování robot nedotkl janovických obyvatel. Pivní přímus se u všech janovických krčem uvádí ještě

70] NA Praha, Nová manipulace, sign. J 19/9.

71] Jde o trhové smlouvy na koupi celolánových usedlostí v ceně 94 a 125 kop míšeňských grošů. SOKA Klatovy, AM Janovice n. Úhl., inv. č. 3, kniha č. 1, fol. 14v a 15r, smlouvy datované 8. 5. 1614 a 8. 9. 1615.

72] K průběhu třicetileté války v městečku J. LHOTÁK, *Dějiny města Janovice nad Úhlavou*, s. 103–105.

73] Podrobný dobový soupis pohořelých (včetně přehledu tehdy již pustých usedlostí) je dochován v NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, karton č. 4387.

74] Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov II/1*, Klatovy 1930–1932, s. 209.

75] Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (eds.), *Berní rula 24. Kraj Plzeňský, díl II.*, Praha 2002, s. 686.

76] Ke Královákům a jejich sporu s Kolowratem podrobně J. BLAU, *Künische Freibauern*, s. 383n.

77] Josef KOČÍ (red.), *Soupis pramenů k dějinám feudálního útisku. I. Finanční prokuratura*, Praha 1954 (= Soupis pramenů k dějinám feudálního útisku 1), s. 241, č. 1718; s. 297, č. 2278; s. 359, č. 2952.

78] Tamtéž, s. 152, č. 740; s. 162, č. 856; s. 312, č. 2430; s. 317, č. 2485.

v roce 1837 a stížnost obyvatel horských vesnic dominia národnímu výboru dosvědčuje, že byl běžnou realitou až do roku 1848.^{79]}

Jiným typickým rysem „druhého nevolnictví“ bylo shánění rustikálu ve prospěch dominikálu. Nemusíme si rozhodně dělat iluze o tom, že až do třicetileté války ke shánění selské půdy nedocházelo, samotný janovický statek je toho ostatně dobrým důkazem. Mnoho vypovídá osud Ondřejovic. Pustá vesnice byla obnovena po roce 1539, vznikla zde celkem čtyři lánová a dvě chalupnická hospodářství, zachycená poprvé dílčími cedulemi z roku 1590. Ovšem již o dvacet let později se v zemskodeskovém zápisu jmenuje „*ves Vondřejovice, v též vsi dvůr poplužní slove Štunovský se vším stavením, sadem, dědinou*“.^{80]} Protože do ocenění statku z roku 1623 nebyl ondřejovický poplužní dvůr vůbec zahrnut, dozvídáme se o něm podrobnosti až v taxe z roku 1649, která mimo něj v Ondřejovicích počítá již pouze pět chalupnických usedlostí. Pozorujeme zde tedy klasickou ukázkou vzniku poplužního dvora, k němuž vrchnost svedla část rustikálu.^{81]} Za samotnou budovu dvora vrchnost zvolila největší usedlost ve vsi, grunt Matěje Stuny. Taxa z roku 1649 dvůr popisuje jako budovu o „*jednom štoku, něco od gruntu od kamene a něco ode dřeva. Pokoje jedny na druhých s komorami a kuchyněmi, naproti tomu štoku ratejna, vedle ní chlívy pro všelijaký dobytky zděný, též stodola o jednom mlatu*“.^{82]} Nový poplužní dvůr měl celkem 170 strychů orné půdy (48,4 hektaru). K přesunům rustikálu došlo zcela jistě také během třicetileté války v rámci samotného janovického poplužního dvora. Výmluvné je především srovnání výměry dvorových rolí v letech 1623 a 1649, vykazující rozdíl plných tří lánů. Pokud porovnáme celkový počet osedlých na statku ze stejných let, vidíme nápadnou disproporci. Starší taxa uváděla pro statek po sečtení usedlých i pustých hospodářství celkem 39 lánových a 28 chalupnických či domkářských hospodářství, mladší taxa dospěla po součtu pustých i osazených jen k 35 lánovým gruntům a 30 chalupnickým. Disproporce v počtu lánů je výmluvná, zvláště víme-li, že v roce 1623 bylo pustých šest lánových usedlostí a tři chalupnické.

Vlastní shánění rustikálu se však stalo symbolem pobělohorského období. Když v roce 1722 přezkoumávala čtyřčlenná vizitační komise údaje ve fasích z roku 1713, našla v rámci celého týneckého dominia celkem 449 strychů 1 věrtel polí a luk pod 99,5 vozu sena, které byly od vzniku posledního katastru svedeny vrchností a připojeny k pozemkům poplužních dvorů. Kontribuci z něj pochopitelně neplatila a rozvrhovala ji na poddané. Učebnicovým příkladem pobělohorské pozemkové politiky byl především úchvat usedlostí po Kryštofu Jarkovském a Stanislavu Vlčkovi v horské víšce Jarkovicích, které byly proměněny v poplužní dvůr. Při pohledu na mapu se takovému postupu ze strany vrchností příliš nedivíme, vísky Čeletice, Onen Svět, Chvalšovice, Předvojovice a Stojanovice ležely zcela mimo korpus dominia a k nejbližšímu poplužnímu dvoru v Úlohu to jejich obyvatelé měli vzdušnou čarou více než pět kilometrů náročným terénem a navíc přes území cizí vrchnosti. Mimoto komise zjistila, že se některé poddanské usedlosti proměnily v dominikální provozy (krčmy či mlýny), či že se k již existujícím připojily rustikální pozemky. V případech většiny panských šenkýřů se tak stalo již někdy před třiceti až padesáti

79] František ROUBÍK (ed.), *Petice venkovského lidu z Čech k Národnímu výboru z roku 1848*, Praha 1954, s. 44–45, č. 42.

80] NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 186, fol. E 1r–E 4r.

81] Podobně na komorních panstvích Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*. In: Příspěvky k historické demografii Čech 17.–18. století, Praha 1972, s. 38–39 (=Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica VIII, 1972).

82] NA Praha, Stará manipulace, sign. J 2/1, ocenění statku Janovice n. Úhl. z 12. 6. 1649.

lety, tj. za éry Viléma Albrechta Krakowského z Kolowrat. Výsledek těchto úchvatů znamenal v součtu 382 strychů 2,5 větele polí, luk pod 53,5 vozu sena a 21 provazců lesa ve prospěch vrchnosti. Celkové množství půdy, která tedy byla z rustikálu ilegálně svedena k dominikálu, obnášelo 831 strychů 3,5 větele rolí, luk pod 153 vozů sena a 21 provazců lesa. Pokoušet se převést tato čísla na jednotky plošné není příliš spolehlivé, bonita půdy na panství byla velmi kolísavá.^{83]} Nešlo by však ještě ani o konečné číslo, protože komise vynechala půdu, kterou vrchnost pohltila, ale platila z ní kontribuci. K takovému případu došlo v Janovicích. Již při přezkoumávání fasí v Praze v roce 1714 adresovala rektifikační komise administrativě týneckého panství dotaz ohledně svedeného rustikálu v Janovicích. Jednalo se o 9 strychů polí příslušejících původně k tzv. Jílkovské chalupě,^{84]} v níž bydlel v roce 1713 Žid, a 2 strychy rustikálních rolí z hospodářství Viléma Schönecka, průměrného k dominikální kovárně. Vrchnost se zaručila, že ze všech těchto pozemků vždy řádně odváděla kontribuci. Toto tvrzení ovšem není příliš důvěryhodné, neboť stejně tak se dušovala u pozemků v Prapořišti a Jarkovicích, které po osmi letech vizitační komise zahrnula mezi bývalý rustikál, z něhož se kontribuce neodváděla.^{85]} Druhá kauza řešená v městečku se dotýkala pozemkového fondu Markovského mlýna čp. 95, k němuž byly v době, kdy ho ještě měla vrchnost v přímé režii, připojeny celkem 4 strychy 3,5 větele výsevkových strychů polí a luk pod jeden dvojsprežní vůz.

Janovičtí sousedé nebyli ušetřeni ani dalšího z profilujících rysů „druhé nevolnictví“, totiž vrchnostenských *zásahů do uzavírání sňatků a volby povolání*. Až do vydání patentu o zrušení nevolnictví z 1. listopadu 1781 museli žádat vrchnost o povolení k sňatku, které poté předkládali faráři.^{86]} Běžným zjevem bylo zejména omezování sňatkové migrace pouze na území příslušného dominia.^{87]} Pokud mohlo docházet k postupné formalizaci sňatkových konsensů, rozhodně to neplatilo o udělování povolení ke studiu nebo učení se řemeslu. Vrchnosti šlo především o dostatek robotníků a jakékoliv opouštění hranic dominia nebylo právě populární.^{88]} Rigorózně si počínala i při povolování tovaryšského vandru, který byl nezbytnou součástí završení řemeslnického vzdělání. Pokud žádali tovaryši o jeden rok, nebránili většinou vrchnostenští úředníci v jeho realizaci,^{89]} dlouhodobější vandry však zásadně odmítali.^{90]} Omezování svobodného přístupu k profesím bylo velmi nedůstojným prvkem feudálního řádu, odstraněným

83] NA Praha, TK, inv. č. 1288, karton č. 420, zpráva revizitační komise datovaná v Měcholupích 14. 11. 1722, nefoliováno.

84] Poddanská fáse z roku 1714 uvádí, že ke stavení patřilo 9 strychů polí, ovšem dominikální fáse z téhož roku přiznává, že z tohoto hospodářství požívá strychů 12. Problém pravděpodobně zapříčinila berní rula a revizitace z roku 1675, kde se zaměnili chalupníci Diviš Reimer s Václavem Marešem.

85] NA Praha, TK, inv. č. 1288, karton č. 420.

86] V nezpracovaném fondu SOKA Klatovy, Farní úřad Janovice n. Úhl. jsou tato povolení dochována až z přelomu 60. a 70. let 18. století.

87] Ze známých písemností se o udělení povolení provdat se mimo panství dovidám pouze z 11. 1. 1775, kdy se dcera zemřelého tesaře Václava Mayera z čp. 21 provdala za pražského aktuára Filipa Weigla. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 411, karton č. 350 (zde i několik dalších podobných povolení).

88] Např. v roce 1764 žádal podruh Adam Fiala povolení vyučit se ševcovskému řemeslu pro svého syna Karla Fialu. Hrabě Palm–Gundelfingen se k žádosti zachoval zamítavě. Ševců prý byl dostatek, takže Fialovi doporučil vést syna k polní práci. Milosrdnější byl u syna Jana Podstatného Matěje, kterému téhož roku dovolil vyučit se myslivectví. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 410, karton č. 349.

89] Srov. povolení ročního vandru Vavřinci Zinterhofovi v roce 1792 a zednickému tovaryšovi Janu Fialovi do Prahy o rok později.

90] Krejčovský tovaryš Vavřinec Zinterhof žádal v roce 1795 vrchnost o povolení 3 roky vandrovat, ale ta mu povolila pouze jeden rok. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 376, karton č. 231.

až patentem o zrušení nevolnictví. Palčivě jej pocíťovali také Janovičtí, kteří na něj poukázali ve své stížnosti českému zemskému guberniu z listopadu 1774.

Vývoj feudální renty

Klíčovým rysem pobělohorského velkostatku byla jeho závislost na robotní práci. Jak do svědčují dílčí cedule z roku 1539, byla pro janovické hospodáře robota součástí feudální renty patrně od jejího stanovení ve vrcholném středověku. Klíčovým faktorem přitom byla rozloha držené půdy. Výše roboty se totiž odlišovala u láníků a chalupníků nejen co do počtu dní, ale také co do struktury robotní práce. Celolánoví sedláci měli přímo uloženo do roka tři dny séct trávu, šest dní žnout obilí a dovézt z Království šest for dřeva. Zatímco robota na travách a žetí obilí byla jistě ještě středověkého původu, těžba a dovážka dřeva byla mladého data, o jejím zavedení se dá počítat až po vydání privilegia Ludvíka Jagellonského v roce 1524.^{91]} Kromě těchto robot však cedule ještě jmenují časově nespecifikované povinnosti, které se mohly stát základem zvyšování robotního zatížení. Celolánici totiž ještě museli sklídit žito, pšenici, ječmen, oves a hrách, svézt seno a otavu do dvora, česat chmel při nasazení chmelnice, sít řepu a sklízet ji, pomoci se přistěhovat novému sousedu, orat na petrovičkovských dědinách půl dne, na požádání dovézt vrchnosti do dvora cokoliv z Klatov a jít na požádání vrchnosti na lov. Výrazně lépe na tom byli chalupníci a domkáři, označovaní v dílčích cedulích jednotně jako podsedkové. Přímou uloženo měli pouze dva dny žnout obilí a dva dny hrabat seno, obecně potom česat chmel při osázení chmelnice, ořezávat řepu a sázet hlavatici.

Uvedené robotní povinnosti nalézáme beze změny jak v dílčích cedulích z roku 1590,^{92]} tak také v taxe janovického statku z léta 1649: celolánový sedlák odváděl ročně 2 kopy míšeňských grošů poddanského úroku a šest slepic rekogniční renty, roboval šest dní o žních a tři dny o senách a otavách, šest dní těžil a přivážel dřevo z Království.^{93]} Vyplyvá z toho, že až do poloviny 17. století nedošlo oproti roku 1539 ke změnám. Později tomu však bylo jinak.

První přehled urbaniálních povinností janovických poddaných v novém hávu byl sumarizován v roce 1720 do gruntovní knihy týneckého panství.^{94]} Umožňuje nám dobré srovnání, jakým způsobem se změnila robotní povinnosti po šedesáti letech držby Kolowratů. Rozvržení robot se stále plně přizpůsobovalo dělení majetku obyvatel podle lánů. Východiskem našich úvah bude tedy celolánový sedlák Jan Koranda, majitel usedlosti čp. 6. Podle gruntovní knihy byl povinován ročním poddanským úrokem 2 zl. 56 kr. a robotou 11 dnů při orání, čtyř dnů při rozvážení hnoje, osmi dnů při sušení sena a otavy, 16 dnů při žních, tří dnů při dovozu stavebního materiálu k pivovaru či pile, nasekáním 6 sáhů dřeva a jejich dovozem do poplužního dvora v Janovicích. Pokud se nic nestavělo, měli být poddaní k dispozici při svážení vápence či vylovených ryb. Robota pololáníků odpovídala přesně polovině povinností celolánového sedláka. Porovnáme-li hodnotu vlastního poddanského úroku, zjistíme po přepočtu na míšeňské groše,^{95]} že byl z původních

91] In extenso J. LHOTÁK, *Spory městečka Janovic nad Úhlavou*, s. 182–184.

92] Dílčí cedule editoval in extenso J. LHOTÁK, *Dějiny města Janovice nad Úhlavou*, textová příloha.

93] NA Praha, Stará manipulace, sign. J 2/1, ocenění statku Janovice n. Úhl. od Vavřince Košína z 12. 6. 1649.

94] SOA Plzeň, pobočka Klatovy, VS Týnec, inv. č. 85, kniha č. 85, fol. 48r. Povinnosti pololáníka Jana Strycha na fol. 1r.

95] Vycházím ze vzájemného poměru 1 zl. = 51 míšeňských grošů 3 denáry, použitý také v ocenění dešenického

120 navýšen na 151 grošů. Protože se nikde nemluví o rekogniční rentě, můžeme oněch přebytečných 31 grošů prohlásit za výsledek reluce rekogniční renty šesti slepic.^{96]} Výši úroku tedy lze zhodnotit konstatováním, že svou hodnotu nezměnil. Na první pohled jinak je tomu u robot, k nimž není nutné nic zvláštního dodávat, protože čísla mluví sama za sebe. Z původních 9 přesně vyměřených dní musel lánový sedlák robotovat 42 dní, ale stejně jako v době předbělohorské zastával ještě další časově neurčené povinnosti. Jediným poznamenaním hodným faktem je reluce roboty u šenkýře z čp. 55 na 8 zl. ročně. Gruntovní kniha bohužel neprovedla rozpis urbaniálních povinností u chalupníků a domkářů.

Míra feudální renty v úkonech se výrazně navýšila do sestavení dalšího soupisu, jímž bylo ocenění panství Dešenice z roku 1729 za účelem uspokojení věřitelů jeho majitele Karla Reicharda von Schmidlin.^{97]} Každý z osmi *celolánových* sedláků měl nyní na panském ročně 11 dní orat a vláčet, čtyři dny vozit hnůj, tři dny vozit seno a otavu, šest dní vozit dřevo, osm dní kosit trávu na seno a otavu a osm dní ho hrabat, 16 dní ve žních a dva dny při setí, tj. celkem 61 dní ročně. Údajně pouze mimořádně měli ještě sedm dní ročně vozit stavební materiál (písek, kámen), ovšem jak bylo uvedeno výše, nebylo-li této služby využito, vozil sedlák vápenec nebo ryby, takže číslo můžeme bez váhání navýšit na 68 dní ročně. Z dřívějších časově neurčených povinností zbylo pouze nasekání 6 sáhů dřeva, vybírání nánosu z mlýnského náhonu a čištění luk. Každý z 30 *pololáníků* vykonával polovinu všech lánkových povinností, byl osvobozen pouze od hrabání sena, takže ročně robotoval 30 dní a natěžil 3 sáhy dřeva. Kromě toho ovšem také čistil mlýnský náhon a louky. Robotní zatížení osmi *chalupníků a domkářů* nebylo časově stanoveno počtem dní. Byli povinováni každý vázat obilí do mandelů, vymlátit ho a přehazovat, sázet sazenice, okopávat zelí, jednotit len a konopí, česat chmel a v případě potřeby fungovat jako doručovatelé pro blízké okolí.

Ocenění z roku 1729 se neukázalo být zavazující normou robot, protože ještě v závěrečné fázi feudalismu, kdy již režijní velkostatek dosáhl svého výrobního maxima, docházelo k jejich dalšímu navyšování. Hned poté, co se dešenické panství stalo součástí bystřického dominia, byly sepsány tamní robotní poměry. Soupis neevidoval jen robotující, ale také ty, kteří měli robotu reluošanu a kteří byli od roboty osvobozeni úplně. Pro nás je zejména podstatné, že zde v rozporu s oceněním z roku 1729 nalézáme robotní povinnost také u podruhů, bohužel bez jakékoli konkretizace. Od roboty byli osvobozeni tehdy dva pololánici (rychtář čp. 62, šenkýř čp. 96), jeden chalupník (kostelník čp. 13) a čtyři domkáři (čp. 7, čp. 27, kostelník čp. 11, čp. 31), reluci platil šenkýř z čp. 55. Rovněž v ostatních vesnicích panství byl převod roboty na peníze záležitostí vždy pouze několika málo hospodářů v té které vesnici (pravděpodobně kvůli utrpěné živelné škodě), masově, ne však všeobecně byla zavedena pouze ve Strážově a několika okolních vsích. Nerobotovali majitelé celolánových hospodářství, zatímco chalupníci a domkáři ano.^{98]} Robotu u podruhů mohla

statku v roce 1729. Srov. k tomu Petr VOREL, „*Groše české*“ a „*groše míšeňské*“ jako početní jednotky 15. až 18. století. In: Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích (Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice 22.–23. 10. 1998), Praha 2002, s. 57–68.

96] K výsledku lze dojít i jinak. Táž gruntovní kniha na foliu 1r uvádí feudální rentu pro pololánika číslem 1 zl. 10 kr., tj. přesným vyjádřením 1 kopy míšeňských grošů ve zlatkové měně. Ocenění poté uvádí úrok o 18 kr. (15,45 míš. groše) vyšší. Právě oněch 18 kr. představuje reluošanu povinnost tří slepic (připomínám, že v roce 1649 cenu slepice Košim odhadl na 6 míšeňských grošů).

97] NA Praha, Desky zemské, DZV 160, fol. C 29–H 27v. Opis v SOA Plzeň, VS Bystřice nad Úhlavou, inv. č. 518, karton č. 423.

98] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 433. Částečná reluce Strážovských musela proběhnout před rokem 1762, neboť ji konstatuje „*Zünfungs-Beschreibung der Herrschaft Bystritz all*

být již staršího data ještě z dob před sepsáním dešenického ocenění, teprve nyní kodifikovaná. Nebylo by to žádné překvapení, protože realita se od údajů v urbářích někdy dost výrazně odlišovala. Tak např. v roce 1749 vrchnost sama přiznávala, že v době špičkových polních prací, jakými bylo jarní a podzimní setí, senoseče a žně, povolává poddané celého panství na robotu všechny dny v týdnu. Tuto svévoli ovšem vzápětí omlouvala nízkými robotami v ostatních částech roku, naprosto neodpovídajícími realitě.^{99]} Na vlastní kůži to pocítili janovičtí poddaní. Nad rámec zapsaných povinností je totiž vrchnost nutila celou zimu vyrábět řezanku na řezací stoličky pro dvorový dobytek (každý den za tímto účelem do dvora docházeli čtyři sousedé), přivážet z janovického poplužního dvora do dešenického pivovaru ječmen (pololáník 8 měřic, celoláník 16 měřic), držet v poplužním dvoře noční hlídky (vždy dva sousedé) a dostavit se k jarním a podzimním výlovům s čtyřmi až pěti potahy. Sousedé tuto skutečnost pojali do své stížnosti z listopadu 1774, jež se přešetřovala krajským úřadem dne 4. března 1775.^{100]} Vrchnost na dotaz hejtmána Künigla vymáhání těchto povinností od poddaných přiznala, jen se snažila prokázat, že zabere jen velmi málo času. Podle její kalkulace měla výroba řezanky pololánovému sedlákovi přes zimu zabrat maximálně 4 dny a dovoz ječmene měl na pololánika vycházet jednou za dva roky. O noční hlídky se prý Janovičtí dělili se sedláky z Rohozna, takže janovický pololáník chodil hlídat maximálně šestkrát do roka. Při výloveh rybníků se prý potřebovalo zhruba 60 povozů, takže kolikrát tato povinnost na Janovické ani nevyšla a pokud ano, jednalo se jen o pár hodin. Ředitel panství Jaurig dále dovozoval, že podle ocenění z roku 1729 byli janovičtí poddaní povinni každoročně vozit 3 dny v roce dřevo, 3,5 dne stavební materiál a seno s otavou, což nebylo zdaleka vždy využito, takže podle jeho mínění poddaní nebyli milostivou vrchností využíváni tak, jak by mohli a vyjmenované povinnosti nad rámec daný oceněním jsou plně obhájitelné. Janovičtí se snesenými argumenty ocitli v úzkých a když byli dotázáni, jestli chtějí zůstat při tomto robotním zatížení, souhlasili s odůvodněním, že očekávají úpravu robotních povinností z iniciativy vyšších míst.^{101]} Ta skutečně přišla v podobě robotního patentu z 13. srpna 1775, rozvrhujícího robotní povinnost podle výše placené kontribuce.^{102]} Důležité ustanovení patentu o tom, že poddaní podle vlastního výběru mohou zůstat buď u starého způsobu nebo přejít na systém předepisovaný patentem si ovšem Janovičtí vyložili dosti svérázně. Za onen starý způsob totiž pochopili dílčí cedule z roku 1590. Došlo tak k další vlně nedorozumění, tuto myšlenku totiž vtělili počátkem roku 1776 do supliky císařovně. Krajský úřad tedy byl při vyšetřování stížnosti ihned hotov a připomínal své závěry z 4. března 1775, kdy se Janovičtí zavázali vykonávat roboty podle stávajícího zvyku.^{103]}

Definitivní normou pro janovické poddané tedy zůstalo ocenění z roku 1729, i když s některými drobnými modifikacemi. Poté, co se janovičtí sousedé již v březnu 1775 rozhodli setrvat u staré robotní povinnosti, nebyli po vydání robotního patentu znovu dotazováni a robotní seznam pro potřeby urbaniální komise sestavili vrchnostenští úředníci

angeherigen Gütern [...] 1762“ (tamtéž, inv. 530, karton č. 426).

99] Podle vrchnostenského přiznání (přiznací tabely) pro potřeby exaequatoria dominicale robotovalo 8 janovických sedláků celkem 168 dní, tj. jeden 21 dní ročně! Celkově přiznaných 770 robotních dní je tedy výrazně podhodnocených. NA Praha, Exaequatorium dominicale, inv. č. 434, karton č. 45.

100] Soupis těchto nadstandardních robotních povinností v NA Praha, ČG–publ., inv. č. 1347, karton č. 735. Blíže ke stížnostem J. LHOTÁK, *Spory městečka Janovic nad Úhlavou*, passim.

101] NA Praha, ČG–publ., inv. č. 1347, sign. H 8, karton č. 735.

102] Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949², s. 323–329.

103] NA Praha, TK, inv. č. 1288, karton č. 421.

rovnou podle ocenění z roku 1729. Robotní povinnost janovických obyvatel byla rozčle-
něna opět podle lánového systému, zvláště stáli chalupníci, domkáři a podruzi.^{104]} Seznam
tak konstatoval dva celoláníky, dva třičtvrťláníky, 37 pololáníků, dva čtvrtláníky a devět
chalupníků, počet domkářů a podruhů nebyl uveden. *Celoláník* měl ročně odpracovat po-
tažní robotou 11 dní orání a vláčení, čtyři dny při rozvozu hnoje, dva dny při setí, osm dní
sekat trávu na seno a otavy a osm dní je sušit, 16 dní ve žních, tři dny při svážení sena
a otavy, tři dny při svozu obilí a sedm dní při dovozu stavebního materiálu, pokud se při
janovickém poplužním dvoře něco stavělo. Časově neurčené opět zůstaly povinnosti čistit
louky a mlýnský náhon, nasekat 6 sáhů dříví a přivést ho. V součtu tak celoláník robotoval
62 dní ročně, ale fakticky se stále jednalo o původních 68 dní, protože se na rozdíl od oce-
nění počtem dní nevyjádřila dovážka dřeva (šest dní). *Třičtvrťláníci* robotovali 8,25 dne
při orání a vláčení, 1,5 dne při setí, tři dny při rozvážení hnoje, šest dní při žetí sena a otavy,
šest dní při sušení, 12 dní o žních, 2,25 dne při svážení sena, 2,25 dne při svážení obilí, 5,25
dne při vození kamenu a písku v případě stavby u janovického poplužního dvora. Podobně
jako láníci, museli čistit luka a mlýnský náhon, těžít a dovézt 4,5 sáhu dřeva (celkem 46,5
dne ročně, s dovážkou dřeva 51 dní). Zdaleka nejpočetnější skupina robotníků se ovšem
etablovala z *pololáníků*, kteří robotovali 5,5 dne oráním a vláčením, jedním dnem při setí,
dvěma dny při rozvozu hnoje, čtyřmi dny při žetí sena a otavy, čtyřmi dny při sušení, osmi
dny ve žních, 1,5 dne při svážení obilí, 1,5 dne při svážení sena. Dále měli 3,5 dne vozit
stavební kámen a písek, takže celkem činila robota 31 dní ročně, s dovážkou dřeva 34,5
dní. Také oni byli povinni každoročně čistit luka, mlýnský náhon, nasekat a dovézt 3 sáhy
dřeva. *Čtvrtláníci* robotovali 2,75 dne oráním a vláčením, 0,5 dnem při setí, jedním dnem
při rozvozu hnoje, dvěma dny při sekání sena a otavy, dvěma dny při sušení, čtyřmi dny
ve žních, 0,75 dne při svážení obilí, 0,75 dne při svážení sena, 0,5 dne čištěním mlýn-
ského náhonu a luk a 1,75 dne dovážením stavebního materiálu (celkem 16 dní ročně,
s dovážkou dřeva 17,5 dne). K tomu se pochopitelně družilo nasekat a dovézt 1,5 sáhu
dřeva. Stravu opět dostávali jako třičtvrťláníci. Povinností *chalupníků* bylo sklizené obilí
vymlátit a přehazovat, zasazovat sazenice, okopávat zeli, jednotlivě len a konopí, vázat obilí
do mandelů a česat chmel. Odměnou jim byla 1/14 z vymláčeného obilí a navíc při sázení,
okopávání a jednocení obdržela každá osoba ještě 1,5 libry chleba. *Domkáři* byli povin-
ováni robotovat dva dny do roka o žních, každých deset obdrželo stravu dva žejdlíky mléka,
jednu libru chleba, tři žejdlíky krup a tři žejdlíky hrachu do polévky, 1/8 libry másla, 3/8
žejdlíku soli a každá osoba zvláště 1,5 libry chleba. *Podruzi* měli pomáhat dva dny při
žních a dva dny při sušení chmele. Celkově obyvatelé městečka Janovic zastávali robotu
v počtu 451,5 potažní a 828 dnů ruční roboty.^{105]} Mohli si tak gratulovat, ve velkém množ-
ství vesnic bystřického dominia si sedláci zvolili úpravu svých urbaniálních povinností
podle robotního patentu, což většinou znamenalo pracovat pro vrchnost tři dny v týdnu
(např. Blata, Dešenice, Hodousice, Skelná Huť, Uhlíště, Milence, Oldřichovice, Petrovice,
Dubová Lhota, Prapořiště, Ondřejovice, Starý Láz aj.). Nepochybně tak volili ještě cestu
menšího odporu, protože jejich robotní povinnosti byly původně mnohem vyšší.^{106]} Pro

104] Robotní seznam zahrnoval mezi **celoláníky** čp. 6 a čp. 73, **třičtvrťláníky** shledal čp. 57 a čp. 86, **pololáníky** čp. 9, 14, 15, 18, 22–24, 34, 37, 41, 43, 44–48, 50–54, 56, 59–62, 67–69, 74–78, 83–85 a **čtvrtláníky** čp. 70 a 79. **Chalupníky** čp. 10, 12, 14, 17, 20, 29–30, 88, 97. Domkáři a podruzi nebyli vyjmenováni.

105] SOA Plzeň, KÚ Klatovy, inv. č. 168, karton č. 9, fol. 8–10 a NA Praha, Robotní seznamy – Klatovsko, sign. VIII 6 14, Janovice n. Úhl.

106] Např. v blízkém Rohozně bylo na 1 sedláka před vydáním robotního patentu uvaleno 199,5 dne potažní a 82,25 ruční roboty ročně, což odpovídalo 5,3 dne roboty v týdnu. V Dešenicích sedlákům roboty navyšoval pivovar, který potřeboval množství dřeva. Majitel lánové usedlosti musel od 1. 1. do 31. 3. robotovat v týdnu 39

potřeby vrchnostenské správy se robotní povinnosti Janovic zapsaly ve formě urbář–účet společně s ostatními vesnicemi a městečky bystřického panství do nového urbáře.^{107]} Ještě v roce 1777 však Janovičtí napsali císařovně novou suppliku, v níž se mimo privilegií dotkli také otázky robot.^{108]} Již velmi dobře znali patent, jenž zneplatňoval veškeré předbělohorské urbáře a privilegia, takže zkoušeli štěstí s trhovou smlouvou z roku 1674, kterou kupovalo janovický statek pražské arcibiskupství a v níž se roboty uváděly ve stejné výši jako v předbělohorských urbářích. Nic takového však smlouva neobsahovala, takže i tentokrát byli se svou supplikou odmítnuti a nový seznam se pro ně stal závaznou normou.

Oproti starším normám bylo pro robotníky celého dominia naprostou novinkou zakotvení povinnosti dostávat stravu.^{109]} Vrchnostenská administrativa sice již ve svém berním přiznání z roku 1749 tvrdila, že robotníci v čase špičkových sezónních prací (setí, žně a senoseče) dostávají stravu, ale pouze nad rámec jejich běžných robotních povinností.^{110]} Po roce 1777 stravu vrchnost skutečně odváděla, dochované přehledy za rok 1791 to prokazují.^{111]} V jejich rámci docházelo ještě k dílčím změnám, za stejný rok se ze zásob poplužního dvora vydaly dvě hřivny másla, 3 hřivny 6,5 lotu sýra a 6 žejdlíků soli. I tak to však pro hospodaření dvora po přepočtení na peníze nepředstavovalo žádný problém, vydat 43 kr. 3,75 denáru přišlo stále levněji než zjednat námezdní sílu. Podobné dávky se odváděly na poplužních dvorech v Lehomi, Vitni, Slavíkovcích, Zdeslavi, Prapořišti, Splži a Opálce. Poslední z nich také vydal za tyto naturálie nejvyšší částku, 1 zl. 27 kr. 3,25 denáru.^{112]}

K zásadní změně urbariálních povinností došlo poté až za Josefa II. 10. února 1789 vyšel císařský patent, jímž se nově upravovaly poddanské povinnosti vůči vrchnosti. Hlavní jeho myšlenkou bylo, aby poddaný na odvedení feudální renty a kontribuce vydal maximálně 30 % hrubého výnosu půdy svého hospodářství. Z těchto 30 % měla kontribuce nést

dni s potahem a 34 dny ručně, od 1. 4. do 21. 4. 18 dní s potahem a 2 ručně, od 22. 4. do 30. 6. 30 dní s potahem a 22 dní ručně, od 1. 7. do 23. 9. 36 dní s potahem a 27 ručně, od 23. 9. do 28. 10. 28 dní s potahem a od 28. 10. do 31. 12. 27 dní s potahem a 18 ručně. Chalupník od 1. 1. do 31. 3. pouze mlátil, po zbytek roku robotoval 6 dní týdně. Podle ocenění panství Dešenic z roku 1755 nebyly výjimečné ani daleké fůry do Prahy, vrchnost za ně vyplácela sedlákoví se čtyřspřežím 3 zl. a 3 strychy ovsu. Není nutné dodávat, že taková suma asi sotva stačila na cestovní výlohy. Otázka by ovšem potřebovala zkoumat komplexně. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 433, „*Beschreibung der alten Robots-Schuldigkeiten und Tügen, wie solche bey der Herrschaft Deschenitz, dann Guth Dobřizkau zu verrichten die Unterthanere verbunden gewesen*“ a nedávno objevený urbář, o němž pojednala Ladislava VÁŇOVÁ, *Tři zapomenuté urbáře západních Čech (statek Měcholupy 1659, panství Dešenice 1708, panství Kout–Trhanov 1721)*. In: Vlastivědný sborník Muzea Šumavy VIII, Sušice 2014, s. 437–442.

107] „*Herrschaft Bystritzer Urbario über inenthaltene verschiedene Robotsschuldigkeiten und Prästationen ab anno 1777 durch den damahligen Director Johann Georg Sittauer verfasst*“. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 433.

108] Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše Klatovy, archiv, karton „Archiv janovský“.

109] K tomu také Karel POLÁK, *Co dostávali poddaní za robotu*, Věstník Československého zemědělského musea 4, 1931, s. 392.

110] Za robotování o senách a ve žních dostávalo vždy deset osob z čtvrt–, polo– tříčtvrtě– i lánových sedláků denně polévku, na jejíž přípravu vrchnost spotřebovala 2 žejdlíky mléka (0,7 litru), 1 libru chleba (0,56 kg), 3 žejdlíky krup, 3 žejdlíky hrachu, 1/8 libry másla, 3/8 žejdlíku soli. K polévce ještě každý robotník obdržel další 1,5 libry chleba. Stejnou porci dostali všichni robotující domkáři, zatímco podruzi dostali každý pouze 1,5 libry chleba. Tutéž dávku chleba dostávali také chalupníci, kteří navíc jako mlatci měli právo na 1/14 obilí (NA Praha, Exaequatorium dominicale, inv. č. 434, karton č. 45).

111] Přehled stravovaných osob během letním polních prací za uvedený rok v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 449, karton č. 393.

112] Tamtéž.

12 2/9 % a feudální renta 17 7/9 %. Patent přímo nařizoval, aby se feudální renta převedla na peněžitou částku, takže tím odstraňoval robotu a ostatní naturální dávky. Tato ustanovení se však nevztahovala na dominikalisty a nejhudší vrstvu rustikalistů, podruhy a majitele nemovitostí platících méně než 2 zl. kontribuce ročně. Nový systém měl vstoupit v prozatímní platnost od 1. listopadu 1789 a definitivně o rok později. Během vojenského roku 1790 (1. listopadu 1789 – 30. října 1790) měli poddaní ještě vrchnostem vykonat nutnou práci, ovšem již pouze za mzdu.^{113]} 23. února 1789 obdrželo 100 janovických sousedů, židovská a městská obec od vrchnosti individuální fase, v nichž byly rozepsány jejich kontribuční povinnosti podle litery nového patentu, s žádostí, aby si je prostudovali a při odevzdání se k nim vyjádřili. 26. března vyjádřili svou plnou spokojenost, jediný z nich neprotestoval.^{114]} Skutečným vyvrcholením reformy potom bylo sepsání tzv. urbáriální smlouvy (kontraktu) 19. října 1789 v Klatovech, kde se přesně stanovilo, jak se poddaným nově upravila feudální renta.^{115]} Podívejme se na její výsledky. Celoláníku Jakubu Mrvíkovi z čp. 73 (10,68 hektarů polí, 0,82 hektaru luk a 0,01 hektaru zahrad) byl vypočten podle místních cen obilí^{116]} a vzdálenosti na klatovský trh roční hrubý výnos jeho usedlosti na 161 zl. 23 kr. S ohledem na procentuální zastoupení musela celá jeho roční feudální renta činit maximálně 17 7/9 %, tzn. v penězích 24 zl. 37,25 kr. V částce byl zahrnut v nezměněné výši poddanský úrok, zatímco veškerá robotní práce se převáděla na 30 kr. za den potažní a 15 či 10 kr. za den ruční robotní práce. Podle tohoto schématu se poté zjišťovala nová povinnost poddaného vůči vrchnosti. Tříčtvrteláník Václav Fiala, jehož grunt čp. 57 vykazoval roční hrubý výnos 78 zl. 7 kr., vyplácel tedy reluovanou feudální rentu 12 zl. 1,5 kr. Hospodářství pololáníka Vojtěcha Hirtla z čp. 56 ročně vykazovalo hrubý výnos 77 zl. 1 kr., vrchnosti měl nově odvádět 11 zl. 49 kr. Čtvrtláník Jan Kubík vlastnil hospodářství čp. 70 s ročním hrubým výnosem 46 zl. 33 kr., urbáriální smlouva mu tedy přiznala povinnost vyplácet vrchnosti 7 zl. 18 kr. Chalupník Jan Podstatný z čp. 29 na základě ročního hrubého výnosu 52 zl. 58 kr., 8 zl. vyplácel vrchnosti ročně 46,25 kr. U domkářů smlouva neuvedla hrubý roční výnos, takže si můžeme pomoci hospodářstvím čp. 15 Lidmily Liškové, které vykazovalo hrubý roční výnos 4 zl. 12 kr. a feudální rentu 40 kr.^{117]} Jak vyplývá z uvedených dat, byl nový systém mnohem spravedlivější k lokálním zvláštностям a odhalil absurdity rozvrhování feudální renty podle lánového systému. Např. pololáník z čp. 67 s hrubým ročním výnosem 93 zl. 51 kr. se nemohl rovnat s pololáníkem z čp. 53 s týmž ukazatelem ve výši 76 zl. 7 kr. Ukázalo se, že důležitým faktorem výnosnosti poddanské usedlosti je rozmístění jejího půdního fondu v extravilánu. Nešlo jen o to, že se pozemek nacházel v polní trati s kvalitní půdou, ale také o celkovou koncentrovanost pozemkového majetku. V tomto případě se však v Janovicích naráželo na překážky, které měly svůj původ ještě ve středověkém vyměření půdního fondu městečka. Domkáři, platící kontribuci méně než 2 zl. ročně, a podruzi museli ovšem nadále robotovat in natura podle původního vyměření, všichni vesměs 4 dny ročně. O oběd a 1,5 libry chleba nebyli ovšem ochuzeni. Zbývá dodat, že se podle místních cen obilí v roce 1787 reluoval rovněž farní desátek, celoláník měl faráři nově odvádět 2 zl. 1,5 kr., pololáník 1 zl. 2,25 kr., čtvrtláník 31,5 kr. Chalupníci a nižší sociální vrstvy desátky předtím neodváděli.

113] K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 357–358.

114] NA Praha, Urbáriální smlouvy, inv. č. 282, karton č. 77, protokol z 26. 3. 1789.

115] Pro Janovice a několik dalších lokalit bystřického panství je dochována v originále v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 449, karton č. 393.

116] Podle sumáře plodin z 25. 11. 1787 za 1 měřici pšenice 1 zl. 42,5 kr., žita 1 zl. 7,5 kr., ječmene 46 kr., ovsa 29 kr., za centnýř sena 30 kr., otavý 20 kr. NA Praha, JK, inv. č. 610, karton č. 151.

117] Ke stanovení výše feudální renty u jednotlivých hospodářství v Janovicích srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 434, „*Berechnung über die neue und alte Urbarial Geld Schuldigkeit samt Zehend*“.

Josefova berní a urbaniální reforma neměla bohužel dlouhého trvání. Na intervenci českých stavů nový císař Leopold II. s účinností od 1. května 1790 reformu svého bratra prohlásil za neplatnou a nařídil návrat k urbaniálním a kontribučním poměrům před jejím vydáním. Souběžně s reformou zanikly také veškeré nově zřízené berně-správní útvary, reprezentované rychtáři katastrálních obcí.^{118]} Z velkého díla Josefa II. tak zůstaly využity pouze pozemkové rubriky, na něž se aplikovaly kalkulační zásady tereziánského katastru.^{119]} Poddaní, kterým již svítala naděje na definitivní oproštění od robotní práce, toto rozhodnutí nesli určitě se smíšenými pocity. Návrat ke starým povinnostem byl bolestný, někteří se přebytečných potahů již zbavili a museli je znovu kupovat. Naštěstí pro Janovické tento stav netrval dlouho. Stát nepřestával vrchnostem doporučovat výkup z roboty, který se v posledních letech prostřednictvím raabizace úspěšně šířil. Patrně pod tímto dojmem se představitelé zadluženého bystrického dominia rozhodli pro částečnou reluiici robotní práce janovických sousedů. Provedení abolice bohužel není konkrétně dokumentováno a dozvídáme se o něm pouze nepřímo, nedochovaly se žádné aboliční smlouvy. S absencí těchto dokumentů zápasili již aboliční komisaři v roce 1849, kteří neúspěšně prohledávali bystrický patrimoniální archiv.^{120]} Nakonec odatovali sepsání reluiční smlouvy v Janovicích rokem 1790, kdy se v účtech začala objevovat příslušná položka. Vzhledem k dosavadní zvyklosti se reluiční poplatek stanovil podle lánového systému. Konkrétní čísla jsou známa až ze 30. let 19. století,^{121]} lze je však bez obav vztáhnout ještě k roku 1790. Celoláník platil ročně 18 zl. 40 kr., pololáník 9 zl. 20 kr., čtvrtláník 4 zl. 40 kr. Chalupník vyplácel ročně do vrchnostenského důchodu 4–6 zl. Klasifikace se však nedržela striktně dělení poddanských hospodářství podle urbáře z roku 1777, některé usedlosti byly řazeny v jiné skupině. Na první pohled mnohem více respektovaly reálnou rozlohu půdního majetku.^{122]} Zbývající majitelé domů zůstávali povinni robotovat podle urbáře.

Městečko Janovice se částečným převedením robotních povinností na peníze připojilo ke Strážovu a několika sousedním vesnicím, které již měly robotu převedenu na peníze o dobrých 30 let dříve. V rámci bystrického dominia však naprostá většina poddaných musela robotovat i nadále. Je to důkazem toho, že i jediné panství nepostupovalo homogenním způsobem a robotní poměry se lišily doslova ode vsi ke vsi. Důvody takového postupu mohly tkvět jak v ekonomických prioritách vrchnosti, tak v komplikovaném růstu bystrického dominia, poskládaného z několika menších panství s různými předchozími osudy.

Situace se změnila po emfyteutizaci poplužních dvorů. Správa panství Bystřice navrhla 25. dubna 1801 administraci ve Vídni, aby byla veškerá pější roboty převedena na peníze, neboť pracovníky potřebovala v minimálním množství pouze na těžbu dřeva – na panství přitom bylo k dispozici 4368 dní roboty chalupníků a přes 7000 dní sedláků,

118] K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 360–361.

119] Patentem z 30. 4. 1792. Alena PAZDEROVÁ (red.), *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl I., svazek 2*, Praha 2000, s. 104.

120] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 435.

121] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 1922, sign. K 1198.

122] Reluiční platy měly k roku 1836 následující rozložení (ročně ve W. W.): **18 zl. 40 kr.** čp. 73 (platilo též za čp. 133), **14 zl.** čp. 50, **9 zl. 20 kr.** čp. 2, 6, 9, 14, 18, 22–24, 34, 37, 41, 43–48, 51 (platilo též za čp. 130), 52–54, 56, 57, 59–62, 64, 67–69, 74–78, 83–86, 112, **8 zl.** čp. 55, **6 zl.** čp. 29, 97, **5 zl.** čp. 10, 12, 13, 58, **4 zl. 40 kr.** čp. 8, 31, 70, 79, 106, **4 zl.** čp. 17, 88, **3 zl. 54 kr.** 150–153, 155–160, 162, 164, Zcela byla od roboty osvobozena čp. 7, 11, 16, 32. Robotu nevykonávali ani emfyteuti a plátcí domovní činže čp. 3, 25, 27, 28, 38, 40, 80, 92, 123, 127–129, 131, 132, 134–149, 154, 161, 163. Papírník čp. 94, šenkýř čp. 96 a mlynáři čp. 4, 39 a 95 rovněž nic neplatili. Bez udání důvodu nejsou žádné částky uvedeny u čp. 1, 30, 42, 109, 120, 122.

domkářů a podruhů. Administrátor Stiebar souhlasil 30. května s návrhem, aby se robota chalupníků reluovala na 6,75–7 kr. za den a sedlákům společně s domkáři a podruhy za letní robotu od sv. Jana do sv. Václava na 10 kr. za den. U těch poddaných, kteří dostávali stravu, se reliuční částka snižovala na 8 kr.^{123]} Ve stejné době byly na vlastní žádost obilní naturální dávky reluovány na dvanáct let dopředu rovněž všem třem janovickým mlynářům.^{124]} Opatření z roku 1801 se však neprovedlo s definitivní platností. Ocenění Bystřice nad Úhlavou z roku 1815 konstatovalo, že z celkových 38007 dnů potažní a 21086 dnů pěší roboty zapsaných v urbáři z roku 1777, k nimž ještě nutno přičíst průměrně 1215 dní pěší roboty podruhů ročně,^{125]} se dosud definitivně (neodvolatelně) reluovalo pouze 1423 dnů potažní a 1815 dnů pěší roboty, tj. 5,97 %. Vrchnost se tedy nevzdávala robotní práce, pro lesní práci ji totiž zužitkovala mnohem více, než očekávala v roce 1801. A pokud přece jen měla pocit, že by ji dostatečně nevyužila, přikročila k uzavření reliuční smlouvy na období jednoho roku. Tímto přístupem mohla citlivě reagovat na cenové výkyvy a měnit výši robotních peněz podle aktuálních cenových podmínek. Konkrétní smlouvy se dochovaly až ze 40. let 19. století.^{126]} Týkaly se víceméně všech lokalit na území dominia, protože také ve Strážově a Janovicích zůstali ještě po v 18. století provedené reluici lidé, kteří museli robotovat.^{127]} Vrchnost svolala 12. prosince 1840 rychtáře všech vesnic z panství do vrchnostenské kanceláře a dohodla se s nimi na výši hodnoty robotních dnů. V uvedeném roce reagovala na klesající ceny obilí a nedostatek zelené píce, takže trvala na tom, aby poddaní odváděli veškerou ruční a 1/10 potažních robot in natura. Zbytek jim vrchnost povolila reluovat, za den roboty se čtyřspřežím zaplatili 24 kr. za den, s trojspřežím 18 kr., s dvojspřežím 12 kr. a s jednospřežím 7 kr. Ruční robota chalupníků byla oceněna na 7 kr. denně, sedláků, domkářů a podruhů na 8 kr. (všechny částky v C. M.). Částky se měly odvádět pouze ve stříbře vždy po čtvrt roce. Další známé smlouvy byly sestaveny pro léta 1844–1846, po jejich vypršení se nová uzavírala 16. ledna 1847 v Bystřici. Přivolaní rychtáři hořekovali, že předcházejících pět let bylo natolik neúrodných, že poddaní museli kupovat osivo i chlebové obilí, a nejsou tudíž schopni hradit reluici ve stejné výši, takže navrhovali snížit všechny platy o jednu třetinu, případně robotu raději odvádět in natura. Správa panství na takový požadavek zareagovala podrážděně a připomněla poddaným, že i tak jsou ceny robotního dne velmi nízké a pokud jde o naturální robotování, upozornila, že by jejich hospodářství dočista zruinovalo. Stanovila poté ceny za jeden robotní den

123] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 399, karton č. 294.

124] Tamtéž. Povoláním administrátora Stiebara z 8. 5. 1801 se 20. 2. 1802 uzavřely kontrakty se všemi třemi janovickými mlynáři. Reluovaly se pouze obilní dávky, a to nikoliv podle soudobých cen, nýbrž ještě předválečných z let 1792–1794: 1 strych pšenice za 3 zl., 1 strych žita za 2 zl. 12 kr. a 1 strych ovsa za 1 zl. 10 kr. (nebo 1 měřice pšenice 2 zl. 12 kr., žita 1 zl. 30 kr. a ovsa 44,25 kr.).

125] Číslo byla sestavena podle urbáře z roku 1777. Tvořili je 4 celolánoví sedláci se čtyřspřežním potahem (321 dní), 25 tříčtvrtlánových sedláků s trojspřežním (3900 dní), 226 s dvojspřežním (20058 dní), 121 čvrtlánů s jednospřežním vozem (13728 dní), 138 chalupníků pěší robotou (11557 dní), 1084 domkářů pěší robotou (9523 dní) a neurčený počet podruhů s pěší robotou (1215 dní). Domkáři a podruhové měli robotovat pouze v letním období od sv. Jana do sv. Václava, zatímco chalupníci po celý rok. Počet robotních dnů u podruhů se pochopitelně měnil v závislosti na aktuálním počtu příslušníků této sociální vrstvy na panství. Jestliže v roce 1829 šlo o 2653 dní, v roce 1834 již o 3366 dní ročně (srov. jejich soupis za léta 1829–1834 v SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 435).

126] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 540, karton č. 435 a inv. č. 1923, karton č. 434. – Stavby in natura odváděných robot podrobně zachycují výkazy za roky 1809–1836 (tamtéž, inv. č. 1914–1923, sign. K 1190–K 1199).

127] Podle výkazu robot za rok 1836 šlo v případě Janovic o následující domy: **1 zl.** platila čp. 19, 20, 21, 26, 33, 36, 49, 63, 65, 66, 71, 72, 81, 82, 87, 89–91, 93, 98, 100–105, 107, 108, 110, 111, 113–119, 121, 124, 125, **30 kr.** platilo čp. 15.

takto: potažní s jednosprežím 15 kr., s dvojsprežím na 26 kr., s trojsprežím na 39 kr. a se čtyřsprežím na 52 kr. Pokud jde o pěší robotu, stanovila za jeden den pro chalupníky 15 kr. a pro sedláky, domkáře a podruhy 18 zl. (vše v W. W.). Výjimku povolila pouze obyvatelům Hodousic. V této fázi již tedy představitelé bystřického dominia sami uznávali neúčinnost robotní práce a trvali na jejím výkupu. Ten přišel s proslulým zákonem ze 7. září 1848, jenž učinil definitivní tečku za feudální rentou a poddanstvím.

Ovšem ani reluenti neměli vyhráno, protože jim vrchnost ukládala za mzdu konat těžbu a dovoz dřeva k pilám.^{128]} I v tomto případě poddaným výrazně komplikovala život. Svá trápení vylíčili ve stížnosti z 30. dubna 1848, adresované Národnímu výboru v Praze.^{129]} Sedláci z horských vesnic na panství si stěžovali na zvyšování robotního platu, který se z původních 50 zl. před padesáti lety navýšil na 80 zl. Hodně nespokojenosti vyjádřili s povinnou službou kolem těžby a dovozu dřeva. Podle svých slov museli 16 dní ročně vrchnosti vozit dřevo za denní plat 26 až 28 kr. W. W., ovšem z tak odlehlých míst, že byli nuceni využít spolupráce tamních obyvatel a nechat si ho snést na některou sjízdnou cestu. Se dřevem potom jezdili nejčastěji do Bystřice, ale také do Janovic nebo Klatov – v takovém případě sice poté dostávali vyšší denní mzdu 1 zl. 24 kr. W. W., ale ani ta jim nemohla uhradit námahu a ztracený čas. Příkazy vrchnosti za tímto účelem většinou přicházely v době, kdy poddaní potřebovali obdělávat vlastní pole. Pokud zadaný úkol nesplnili, trestala je vrchnost v lepším případě pokutou, v horším případě arestem a pracemi na stavbě silnic. Každý majitel obytného domu musel navíc ještě podobně jako podruzi splnit 13 dní roboty ruční. Mohl se z ní sice vyvléci vyplacením jisté částky nebo si ji odbýt in natura těžbou dřeva, lesní úřad ovšem vykazoval natolik vzdálené lokality pro těžbu, že robotníkům trvalo až dvě hodiny, než na pracoviště dorazili. Pokud okamžitě nezaplatili robotní relucii, odstavili je od jejich polností a bez ohledu na probíhající polní práce vsadili do arestu, dokud neboží sedláci nesehnali potřebné peníze. Další víceméně robotní činností byla jejich bezplatná práce na stavbě silnic, především dovoz kamene. Sedláci také národní výbor upozornili na skutečnost, že museli vydržovat šest silničních dělníků, které vrchnost platila a stravovala ze selských sýpek, a na množství peněz, které příslušely platit vrchnosti, ale fakticky je hradily vesnice. V závěru stížnosti ještě obvinili kancelář z nedostatku aktivity a celkové liknavosti. Svou bilanci zhodnotili jako žalostnou. Na připojeném lístku si potom ještě dodatečně postěžovali na to, že jim vrchnost v jejich vlastních obecních lesích určuje, jaké stromy mohou pokácet a že za to žádá zvláštní poplatek.

Závěr

Nebylo záměrem předkládaného textu podat komparativní výklad zkoumající a konfrontující na úrovni jednoho panství předpokládaný antagonismus poddanského městečka a poddanské vesnice. Pokusil se spíše o rekonstrukci vývoje v jedné konkrétní lokalitě, všiml si prvků její městskosti a zjišťoval, jakým způsobem se v ní projevovaly a uplatňovaly některé z atributů feudálního společenského zřízení. Janovice nad Úhlavou v celé epoše feudalismu nepronikly mezi městečka protoindustriálního charakteru a naprosto převažujícím

128] Tato povinnost postihla vsi Děpoltice, Oldřichovice, Divišovice, Datelov, Městiště, Dešenice a Zelená Lhota, jež měly dovážet každoročně 120 klád. Obyvatelé Zadních Chalup zase museli natěžit 50 sáhů dřeva. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Bystřice n. Úhl., inv. č. 530, karton č. 426, popis panství z roku 1815.

129] F. ROUBÍK (ed.), *Petice*, s. 42–45, č. 42. Stěžujícími si vesnicemi byly Skelná Huť, Stará Lhota, Uhlíště, Milence, Dešenice, Žiznětice, Děpoltice, Oldřichovice, Divišovice, Městiště, Datelov, Matějovice, Zelená Lhota, Blata, Starý Láz, Hodousice a Petrovice n. Úhl.

způsobem obživy zůstala zemědělská výroba.^{130]} V peněžní a rekogniční feudální rentě nepoživali tamní obyvatelé nijak výjimečného postavení, rozdíl vůči okolnímu venkovskému prostředí vznikal jen v poměrně nízké robotní povinnosti, jež nikdy nedosáhla úrovně předepisované od roku 1680 robotními patenty. Nicméně ani to nebylo překážkou, aby Janovičtí nevstupovali se svou vrchností do sporů o její výši, odvolávající se na svá „stará práva“.^{131]} Spíše namátkově připojená exempla poodhalují, že při studiu hospodářských a sociálních poměrů i na úrovni jediného dominia je nutno počítat s pestrou mozaikou různých specifik a lokálních odlišností, vyvolaných jak odlišným právním statutem té které lokality, tak předchozím majetkovým vývojem.^{132]} Tato časová a prostorová partikularita evokuje zpětně další palčivé otázky i pro lokální dějiny: byl vývoj v Janovicích jedinečný oproti dvěma dalším městečkům na panství, anebo všechny tři lokality prodělaly obdobné vývojové tendence?

Servile town as an urban and agrar stage (Janovice nad Úhlavou in early modern time)

Summary

Servile towns represented a transitional step between inhabitants of free towns and rural serfs in the system of a feudal society. If larger servile towns served as so-called protective (municipal) towns with a number of common features, legal policy of inhabitants of servile towns was far from such unity and it varied from case to case even within a single manor, according to its own authorities. This is illustrated by the case of Janovice nad Úhlavou, a servile town in the south-west Bohemia. Janovice possessed a status of town since the 14th century, however except the ground plan the town lacked some specific features – rights for trade (1511), the right for free disposition of property in the manner of royal towns (1530), a higher form of administration (first evidence in 1530) and fortification (its existence is only hypothetical) until the 16th century – and Janovice served only as limited central town (manor house, parish house). The town did not differ from rural surroundings even in the way of livelihood, which remained purely agricultural until the 19th century. For this reason, the inhabitants of Janovice were only ordinary rural serfs with a common amount of servile duties – noble interest, recognition rent and low amount of labour. Janovice became part of larger manors due to property rights changes in the 17th century – Týnec u Klatov as the first, then Dešenice and Bystřice nad Úhlavou for the rest of the feudal period. A presumption for worsening of serfs' position in the spirit of chosen manifestations of so called second serfdom occurred. This was linked with an economic depression after the end of the Thirty Years War. Movement restriction of serfs and obtaining land for noble overhead operation took place in Janovice as well as in other servile villages. The issue of labour seemed to be the most problematic one. In comparison with older standards, the

130] Per analogiam Vladimír Jakub MRVÍK, *Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje*, *Historická demografie* 37, 2013, č. 2, s. 121–167.

131] K tomuto leitmotivu poddanských suplik přehledně Eduard MAUR, *Petice poddaného lidu*. In: IV. severočeské archívni symposium. Sborník referátů ze symposia ke 300. výročí povstání nevolnického lidu roku 1680, které se konalo v květnu 1980 v Doksech u Máchova jezera, Česká Lípa 1981, s. 249–263.

132] Opět se tu tedy ohlašuje metoda, zdůrazňovaná již J. Pekařem, totiž zkoumání výše feudální renty na větším území.

amount of labour for inhabitants of the town began to increase in the second half of the 17th century, though even at its peak it did not rise to the level determined by a letter of labour patents from 1680. Paradoxically, it probably contributed to the fact that the inhabitants of Janovice got into arguments with their nobility, arbitrated by country authorities. Since the end of the 18th century labour started to be transferred into salary, but there were still inhabitants, who fulfilled labour in nature. The end of the paper provides a question how much of the different conditions among town inhabitants were influenced by the legal status and how much they reflected difficult growth of the manor Bystřice na Úhlavou. The desired results would be achieved by comparison both with villages forming the original farm Janovice nad Úhlavou and with other servile towns in manor Bystřice nad Úhlavou (Nýrsko, Strážov).

Rekonstrukční mapa zástavby v Janovicích nad Úhlavou s čísly popisnými na podkladě mapy stabilního katastru (1837). Autor: Jan Lhoták, 2007.

Ilustrace z janovické matriky, SOA Plzeň.

Fratres in fide.

Příbuzenské vazby staroboleslavského probošta P. Jana Alexia Čapka

Václav Černý

Abstract: The contribution uncovers a net of kinship bounds of P. Jan Alexius Čapek who served as the Arch-dean of Pilsen between 1671 and 1682. Sequentially it marks some of the significant relatives both from paternal and maternal line, while trying to characterize their lives' fortunes. The text does not even leave aside the emphasis which Jan Alexius Čapek put to his legacy in a collective memory.

Key words: Jan Alexius Čapek, Fridrich Bridel, Václav Vojtěch Čapek, Arch-dean, Dean and Provost, Pilsen, Vysoké Mýto, Stará Boleslav, genealogy

Úvod

O významném plzeňském arciděkanovi P. Janovi Alexiovi Čapkovi^{1]} nebylo doposud napsáno mnoho. Pokud je zmiňován starší literaturou, pak především ve vztahu k dějinám jeho rodného města Vysokého Mýta či pouze krátkým zápisem vážícím se k místům jeho působení.^{2]}

Právě ve Vysokém Mýtě byl vždy vnímán jako jeden z nejvýznamnějších rodáků. Uchování paměti na něj bylo v minulosti dáno především jeho odkazem, konkrétně jeho studijní nadací, kterou založil a díky níž mohlo studovat nemálo vysokomýtských chlapců, kterým by jinak s ohledem na sociální situaci jejich rodiny zůstala možnost vyššího vzdělání odepřena. Druhým důvodem jeho obecnější známosti jsou jeho činy na postu plzeňského arciděkana.

Základní cíle tohoto příspěvku byly dva. Na prvním místě chtěl autor setřídit a ozřejmit často rozporuplné zmínky o životních osudech Jana Alexia Čapka a jejich souvislostech. Na druhém místě chtěl rozkrýt a objasnit síť příbuzenských vztahů tohoto církevního hodnostáře, které měly zcela zásadní vliv na jeho životní směřování, literární činnost a v neposlední řadě církevní i světskou kariéru.

Životní osudy P. Jana Alexia Čapka

Jan Alexius Čapek se narodil v roce 1640 manželům Bartoloměji Čapkovi a Anně, dceři Václava Bridla. Ohledně jeho data narození však v literatuře panuje neshoda. Starší literatura uvádí jako datum křtu, potažmo narození 28. prosinec 1632,^{3]} přičemž toto datum je

1] Jméno se objevuje i ve variantě Jan Aleš Čapek.

2] Z literatury věnované dějinám Vysoké Mýta se krátce o Janu Alexiovi Čapkovi zmiňuje již Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Wysoké Mýto, královské věnné město w Čechách*, Olomouc 1845, s. 123; Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884, s. z.

3] Přestože o datu narození Jana Alexia Čapka jasně vypovídá nejstarší vysokomýtská matrika, panuje v něm v literatuře značný nesoulad. Jako první publikoval nesprávné datum narození Alois Vojtěch Šembera ve své knize *Wysoké Mýto, královské věnné město w Čechách*. Šembera uvádí jako jeho datum narození 28. prosinec 1632. Od Šembery toto chybné datum zřejmě převzal i Hermenegild Jireček a publikoval ho v práci *Královské věnné město Vysoké Mýto* vydané více než čtyřicet let po práci Šemberově.

přejímáno i současnými autory.^{4]} Za správné datum narození je nutné považovat rok 1640,^{5]} kdy „Bartolomějovi Čapkoví syna Jana“ pokřtili.^{6]}

Jan Alexius Čapek studoval coby alumnus jezuity spravovaného konviktu u sv. Bartoloměje v Praze z nadací císaře Ferdinanda II. na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Již během studií přeložil spis Jana Nádasého „*Annus Christi crucifixi*“, který následně roku 1660 vyšel v Praze tiskem pod titulem „*Rok ukřižovaného Boha Ježíše na každý páteční den přes celý rok*“.^{7]} Antonín Škarka však plné autorství J. A. Čapka zpochybnil a došel k závěru, že značný podíl na tomto překladu měl P. Fridrich Bridel SJ, s jehož souhlasem neslo dílo „*nálepku jména cizího*“.^{8]} Studium postupně dosáhl J. A. Čapka stejně jako jeho bratr Václav Vojtěch hodnosti mistra filosofie i teologie.^{9]}

Po studiích v Jihlavě a v Praze, kde byl žákem Jana Bartoloměje Tannera,^{10]} se mu dostalo roku 1664 kněžského svěcení a byl vyslán do Kutné Hory, kde zastával post kaplana.^{11]} Roku 1667 byl ustanoven děkanem v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě, kterým byl až do roku 1671.^{12]} Toho roku byl totiž jmenován arciděkanem v Plzni, přičemž se také stal vikářem Plzeňského kraje.^{13]}

4] Augustin ANDRLE, *Osobnosti Vysokého Mýta. 1310–2001*, Vysoké Mýto 2001, s. 41. Knihu rozhodně není možné označit za vhodný zdroj. Je sice nutné ocenit obrovský záběr a množství biografických dat, nicméně zejména u starších osobností se jedná o kompilát starších prací. To by samo o sobě u populární práce nebylo problémem, pokud by však autor přejímal svědomitě. Špatným pochopením textů starších prací, zejména z knihy *Královské věnné město Vysoké Mýto* od Hermenegilda Jirečka, vytváří autor mylné závěry v genealogické posloupnosti jednotlivých Čapků.

5] Důvody, proč je datum 28. prosince 1632 chybným, tkví v samotných matričních záznamech. Jestliže matkou Jana Aleše Čapka a jeho sourozenců byla Anna Bridlová, dcera Václava Bridla, městského písaře ve Vysokém Mýtě, a sestra Fridricha Bridela, známého českého barokního autora, musel se Jan Alexius Čapek narodit po roce 1637, kdy se jeho otec Bartoloměj Čapek s Annou oženil. Druhým důvodem, proč označit rok 1632 za chybný, je ten, že v samotném matričním zápisu není vlastně uveden otec dítěte. Zápis informuje pouze o tom, že bylo pokřtěno „*u Matouše Čapka panchartě Jana*“. SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, inv. č. 10298, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 55r. Pro tento rok narození hovoří i záznam v Soupise poddaných podle víry z roku 1651 (dále SPPV), kde je Jan zachycen v jedenácti letech. Rovněž je v soupise zapsána i jeho starší sestra Magdalena, a to ve věku třinácti let, přičemž Magdalena se s jistotou narodila v roce 1638. Přes obecně známou nedůvěryhodnost SPPV, co se udaného věku týče, je možné jeho využití jako vodítka k určení správného data narození J. A. Čapka. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko 2*, Praha 2001, s. 624.

6] Jeho kmotry byli Václav Pupeček, bohatý vysokomýtský řezník, Jan Vyskočil a Veronika Ferdinandka. Do matřiky bohužel nebylo zapsáno přesné datum křtu, což se týká více ročníků v nejstarší vysokomýtské matrice. SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, inv. č. 10298, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 64r.

7] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.

8] Antonín ŠKARKA, *Fridrich Bridel nový a neznámý*, Praha 1969, s. 142.

9] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.

10] P. Jan Bartoloměj Tanner (17. 8. 1623, Plzeň – 4. 11. 1694, Praha) byl členem jezuitského řádu, do kterého vstoupil v roce 1645. V Praze vyučoval filozofii. Později působil v Olomouci, odkud se roku 1681 vrátil do Prahy, kde spravoval konvikt sv. Bartoloměje. Získal značnou důvěru, a tak od roku 1683 působil v pozici zповědníka pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna. Kromě hagiografických spisů (např. *Život sv. Václava* či *Život Albrechta Chanovského z Dlouhé Vsi*) se věnoval tehdy populární genealogii. Zpracovával dějiny rodů z Valdštejna a ze Šternberka. Zasloužil se o zvelebení poutní cesty z Prahy do Staré Boleslavi, jejíž popis jím sepsaný je dnes nedocenitelný. *Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXV. (T-Tzschirner)*, s. 77-78, heslo Tanner; Tomáš JÍLEK – Viktor VIKTORA, *Kulturní a duchovní vývoj v době baroka v západních Čechách*, in: Jan Kumpers (ed.), *Dějepis 18*, sborník katedry historie, Plzeň 2000, s. 41–54.

11] *Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl V.(C-Čechůvky)*, s. 859, heslo Čapek.

12] Jan PRCHAL, *Biografický slovník Polenska*, Polná 2002, s. 18.

13] Plzeňští arciděkani stáli v čele plzeňského vikariátu s výjimkou let 1672–1673, kdy byl vikariát přejmenován

Během svého působení v Plzni se do historie zapsal hned několika skutky. Svůj literární talent vyjevil při sepsání spisu „*Miracula magnae Dei matris Mariae*“ věnovaného krásné kamenné soše Panny Marie v arciděkanském chrámu.^{14]} Velkou zásluhu měl na vystavění morového sloupu na dnešním Náměstí Republiky. Rozhodnutí o jeho výstavbě padlo při slavnostním procesí 22. září 1680, a sice jako dík za odvrácení morové epidemie, jež sužovala Čechy téhož roku a měla na svědomí smrt jeho bratra P. Jiřího Josefa Čapka a jejich strýce P. Fridricha Bridela v Kutné Hoře. V říjnu byly vyhloubeny základy morového sloupu a již 7. listopadu pak plzeňský arciděkan P. Jan Alexius Čapek spolu s primátorem Pavlem Martincem slavnostně položili základní kámen. Stavba morového sloupu byla dokončena následujícího roku.^{15]} Svou stopu v historii Plzně zanechal P. Jan Alexius Čapek i formou paměti své doby, které jsou dodnes uloženy v městském archivu,^{16]} či položením základního kamene městských železářských hutí v Horomyšlicích dne 25. května 1678, jehož se zhostil spolu s plzeňským primátorem Pavlem Martincem.^{17]}

V roce 1673 při příležitosti návštěvy císaře Leopolda I. v Plzni, který ve městě pobýval od 14. do 16. srpna,^{18]} jej arciděkan P. Jan Alexius Čapek přivítal v latině vedenou řečí.^{19]} V době svého působení na plzeňském arciděkanství získal P. Jan Alexius Čapek právo nosit biskupské pontifikálie i v ostatních plzeňských kostelech, nejen v hlavním chrámu sv. Bartoloměje.^{20]}

Když 30. prosince 1681 zemřel stávající probošt a děkan kolegiátní kapituly svatých Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi P. Jiří Vojtěch Aster,^{21]} byl novým proboštem v roce 1682 jmenován právě P. Jan Alexius Čapek. V pozici probošta a děkana kapituly zůstal Čapek až do konce svého života, tedy do roku 1695.^{22]} Jako nový probošt prý velmi dbal na zvelebování kapituly „*statky nevýnosné prodávaje a výnosné za to přikupuje*“.^{23]}

Díky nové pozici ve své církevní kariéře se P. Jan Alexius Čapek z postu staroboleslavského probošta stal i členem zemského sněmu za církevní stav a v roce 1682 byl jmenován do nové generální komise, která byla složena s ohledem na nutnost

na Poříčský. Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671–1725. IX., X. (Dílu 3. sv. 1). Plzeňsko a Loketsko*, Praha 1935, s. 4.

14] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.

15] Ivan MARTINOVSKÝ a kol., *Dějiny Plzně v datech. Od prvních stop osídlení až po současnost*, Praha 2004, s. 88.

16] Archiv města Plzně, Liber memorabilium venerabilis domini Venceslai Adalberti Čapka [recte Joannis Alexii Čapka] I, inv. č. 424, sign. 1 f 12.

17] I. MARTINOVSKÝ a kol., *Dějiny*, s. 87.

18] Tamtéž.

19] <http://www.pozemkovyspolek.cz/clanky/1290-leopold-i> (9. srpna 2013).

20] http://web.quick.cz/fsvbart/stranky/historie_duchovni_spravy.html (9. srpna 2013).

21] P. Jiří Vojtěch Aster původem z Rakovníka stál v čele kapituly od roku 1667. Jan OULÍK, *Barokní znakové galerie. Heraldická prezentace šlechty, duchovenstva a měšťanstva, její interpretace a možnosti využití*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 41.

22] Miroslav KRATOCHVÍL, *Kolegiátní kapitula ve Staré Boleslavi: hospodářské poměry v raném novověku*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2014, s. 112. Leona SALÁKOVÁ, *Kolegiátní kapitula sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi*, Diplomová práce Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 53, 55.

23] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z. Jan Alexius Čapek odprodal části vsi Veltrus, Postřižina, Znojčic (v současnosti Zlončice) a Větrušic. V roce 1681 přikoupil ves Kluky u Mladé Boleslavi se čtyřmi grunty. M. KRATOCHVÍL, *Kolegiátní kapitula*, s. 112.

projednání změny způsobu financování kolatur a farností.^{24]} Za císaře Leopolda I. dosáhl P. Jan Alexius Čapek dokonce na hodnost královského rady.^{25]}

Během svého působení ve Staré Boleslavi sepsal Čapek kromě příručky pro poutníky putující do Staré Boleslavi „*Manuale Veteroboleslaviensis peregrini*“ (1684) také dvě knihy paměti staroboleslavské kapituly sv. Kosmy a Damiána.^{26]}

O tom, že Jan Alexius Čapek nezapomněl na své rodiště, svědčí i jeho účast při vysvěcení nového poutního kostela sv. Mikuláše u Vraclavi nedaleko Vysokého Mýta. Stalo se tak v roce 1688 a staroboleslavský probošt nově rozšířený poutní kostel u léčivého pramene vysvětil osobně.^{27]}

Dne 8. září 1692^{28]} založil P. Jan Alexius Čapek při konviktu sv. Bartoloměje v Praze studentskou nadaci pro své příbuzné z čapkovského rodu se základním jměním 2000 zlatých. Ještě Hermenegild Jireček uvádí roční výnos z nadace 200 zlatých,^{29]} ten se však postupně zvyšoval a v roce 1926 činil již 848 zlatých. Do zrušení většiny studijních nadací a přečerpání financí těchto nadací v období Protektorátu Čechy a Morava činil výnos 880 Kčs.^{30]} Podací právo k nadaci měla vysokomýtská městská rada a zásadní byla role místního děkana. Děkan ve Vysokém Mýtě měl totiž na základě matriční evidence a dalších materiálů uložených na děkanství ověřovat, posuzovat a odstupňovat příbuzenství jednotlivých kandidátů.

Odkazů P. Jana Alexia Čapka zůstalo zachováno více. Zachoval se zápis mešní nadace jím založené 30. března 1695, již jednak rozdělil svůj nemovitý majetek svým příbuzným, jednak je zavázal ke sloužení mši za své předky i sebe samotného. Takto zavázal svého bratrance a jmenovce Jana Alexia Čapka: „*Naproti tomu on Pan Jan Aleš Čapek, dědici a budoucí jeho povinni budou na časy budoucí a věčné každého roku osm mši svatých za mé rodiče, všechny v Pánu odpočívající přátele v Chrámě Páně sv. Vavřince u oltáře sv. Panny Barbory sloužiti dáti, a za sloužení jich každý rok čtyři zlatý rejnský. Pánům děkanům vysoko-mejstkým odvozovati.*“^{31]}

Podobně zavázal druhého dědice a rovněž svého bratrance Jiřího Františka Bridla „*aby on s budoucími svými proti postoupení takových gruntů, za mé rodiče, též kdyby mě Pán Bůh z tohoto světa povolati ráčil, za mou milou duši, a za jiné všechny přátele každoročně dvanácte mši svatých v chrámě Páně pod titulem svatého Vavřince, na časy budoucí a věčné sloužiti dávati, a za ně šest zlat. Rejn. též dotčenému chrámu Páně na světlo dva Zlatý rejnský odvozovati povinen, a zavázán byl.*“^{32]}

24] Generální komise byla složena z Václava Bílka z Bílenberka a Jana Alexia Čapka za duchovní stav, Jana Jiřího Jáchyma Slavaty a Václava Karla Čabelického ze Soutic za panský stav, Jana Petra Hubryka z Hengersdorfu a Petra Mikuláše Straky z Nedabylic za stav rytířský. Za stav městský je doplňovali zástupci Starého a Nového města pražského Václav Salomon Friedecker a Nathanael Perlener. Jiří M. HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682–1694)*, Disertační práce Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2008, s. 75.

25] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.

26] Tamtéž.

27] František LOSKOT, *Kronika vraclavská*, Praha 1908, s. 89.

28] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.; A. V. ŠEMBERA, *Wysoké Mýto*, s. 55.

29] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. qq.

30] V roce 1940. NA Praha, *Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační a školské*, kniha 893, s. 357.

31] Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Poklady farních archivů – 9. Zbožná nadání a knihy kolem nich*, Informace královohradecké diecéze XVIII, 2008, č. 10. Dostupné na <http://ikd.bihk.cz/index.php?ac=115> (3. července 2014). Za poskytnutí celého znění mešní nadace J. A. Čapka děkuji paní Mgr. Věře Slavíkové.

32] J. OPPELTOVÁ – V. SLAVÍKOVÁ, *Poklady*, s. 10.

Dochovala se i závěť Jana Alexia Čapka, kterou sepsal den před svým úmrtím 19. května 1695.^{33]}

Podobně jako u data narození, je možné se i u data úmrtí P. Jana Alexia Čapka setkat s několika možnými letopočty, a to s roky 1684, 1685 a 1695. Otázkou zůstává, jak mohla takováto nejednotnost vzniknout, neboť zápis v matrice zemřelých farnosti Stará Boleslav, kde Jan Alexius Čapek zemřel, je nezpochybnitelný. Přesto občas někteří z autorů chybně uvedli jako rok úmrtí 1684^{34]} případně i rok 1685.^{35]} Ovšem dle zápisu v matriční knize farnosti Stará Boleslav zemřel až v roce 1695, a to 20. května. Pohřben byl 23. května do krypty ve Staré Boleslavi.^{36]}

Tabulka č. 1: Přehled působení P. Jana Alexia Čapka

Lokalita	Roky působení	Pozice
Kutná Hora	1664–1667	Kaplan
Havlíčkův Brod	1667–1671	Děkan
Plzeň	1671–1682	Arciděkan a vikář plzeňského kraje
Stará Boleslav	1682–1695	Probošt a děkan kolegiátní kapituly sv. Kosmy a Damiána

33] Čapek v ní mimo jiné pamatoval i na svého švagra Jana Černého, kterému odkázal 50 zlatých. SOA Praha, Kapitula sv. Kosmy a Damiána, Stará Boleslav, inv. č. 435, kart. 29. Poslední vůli částečně formou fotografie v příloze zpřístupnila Adéla BRODŇANSKÁ, *Dějiny staroboleslavské kolegiátní kapituly: místní tradice a realita*, Bakalářská práce Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 106.

34] Tento rok ve své práci uvádí Jan PRCHAL, *Biografický slovník*, s. 18. Se stejným datem pracuje i článek Václav SKÁLA – Jan PRCHAL, *Bedřich Bridel – barokní básník*, *Polensko* 14, č. 2, 2005, s. 23. Rok 1684 je uveden rovněž v Ottově slovníku naučném. *Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl V.(C-Čechůvky)*, s. 859, heslo Čapek.

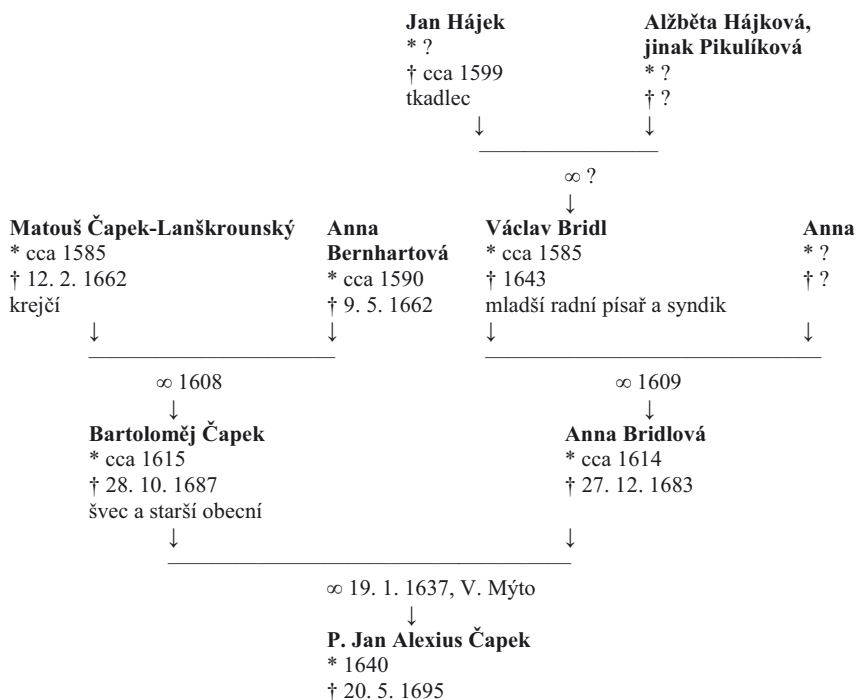
35] Tento rok je uveden v databázi ABART: <http://en.isabart.org/person/106585> (6. října 2015). Rovněž ho ve své diplomové práci uvádí Jana KOLÁČNÁ, *Židé a město Plzeň v raném novověku*, Diplomová práce Katedry historie Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2008, s. 9.

36] Rok 1685 uvádí Naděžda MORÁVKOVÁ, *Miloslav Bělohávek a Plzeňská historická škola. Cesty plzeňského odborného dějepisectví. Část I. (Od počátků do roku 1965)*, Plzeň 2008, s. 17. Ovšem i v případě, že autor uvede správný rok, bývá uvedeno chybné datum. Místo 20. května, jak je uvedeno v matričním zápisu, je poznamenáno 22. května. SOA Praha, Sbirka matrik Středočeského kraje, FÚ Stará Boleslav, kniha č. 1, NOZ 1682–1730, fol. 249r. Datum chybně uvádí ve své publikaci Augustín ANDRLE, *Osobnosti*, s. 41. V této podobě ho uvádí i informační server městských knihoven v České Třebové a v Ústí nad Orlicí. <http://www.osobnostiregionu.cz/osoby/1013> (6. října 2015).

Příbuzenské vazby J. A. Čapka

Kvůli nepřístupnosti archivů měst Vysokého Mýta a Lanškrouna^{37]} bylo možné vysledovat přímé předky J. A. Čapka pouze velmi obtížně.^{38]} Z dostupných zdrojů byli dohledáni jeho předci ve dvou generacích a pouze v jednom případě pár prarodičů.

Genealogická tabulka č. 1: Vývod předků P. J. A. Čapka

37] Dle vyjádření Státního okresního archivu v Ústí nad Orlicí z 31. března 2014 nebude možné Archiv města Vysokého Mýta zpřístupnit ještě několik let. Důvodem je především jeho špatný technický stav a uložení mimo centrálu archivu, byť některé pamětní knihy z devatenáctého a první poloviny dvacátého století byly digitalizovány a umístěny na internetové stránky archivu. <http://vychodoceskearchivy.cz/ustinadorlici/ebadatelna/vysoko-myto> (28. října 2015).

38] Jediným vodítkem tak často zůstávají pouze práce regionálních historiků sepsané v období, kdy fondy ještě přístupné byly. To je i případ Archivu města Vysoké Mýto. Zde mají největší zásluhu historikové Radovan Dvořák a František Hyksa, kteří vypracovali a částečně publikovali dosud nepřekonanou historickou topografii města Vysokého Mýta, jejíž zbylé, již vypracované části se záhadně ztratily. Títož také publikovali i samostatně některé články založené na dnes nepřístupných fondech. František HYKSA – Radovan DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 1984; Tíž, *Historická topografie města Vysokého Mýta (I.B Domy okolo náměstí – dokončení)*, Vysoké Mýto 1994; F. HYKSA, *Bedřich Bridelius z Vysokého Mýta*, Zpravodaj Genealogické a heraldické společnosti v Ústí nad Orlicí, 1980, č. 16–17, s. 180–182.

Předci a příbuzní z otcovy strany

Děd J. A. Čapka Matouš Čapek, též Lanškrounský^{39]} (cca 1603^{40]} – 12. 2. 1662, Vysoké Mýto^{41]}), byl krejčím.^{42]} V roce 1636, kdy byl Matouš Čapek zachycen v šosovních registrech, vlastnil dům na náměstí a dvůr po Kateřině Samkové s rolí.^{43]} Dle berní ruly vlastnil v roce 1654 Matouš chalupu, 6 strychů a 1 větel role a 114 ovcí.^{44]} Jeho manželkou byla Anna Bernhartová z Lanškrouna (cca 1590^{45]} – 9. 5. 1662, Vysoké Mýto^{46]}), se kterou se Matouš Čapek oženil v roce 1608.^{47]}

Z jejich manželství vzešlo minimálně sedm potomků doložených matriční evidencí a městskými knihami. Kromě otce J. A. Čapka, Bartoloměje, měl Matouš Čapek syny Václava Vojtěcha, Jiřího, Jana a dcery Magdalenu, Dorotu a Annu.

Z tet J. A. Čapka vstoupila do manželství nejdříve Anna, která se 24. listopadu 1632 provdala za Štěpána Sedláře.^{48]} Annu následovala 19. července 1644 Magdalena, která vstoupila do manželství s Václavem Turnovským, ševcem původem z Hradce Králové.^{49]} Nejpозději uzavřela manželství Dorota, se kterou se v roce 1647 oženil Mikuláš Lanškrounský.^{50]}

Strýce z otcovy strany měl J. A. Čapek tři. Jiří Čapek byl měšťanem a řezníkem. V roce 1652 se oženil se Zuzanou Šimáčkovou,^{51]} s níž měl nejméně deset potomků. Pozemkovým majetkem se řadil spíše k drobným vlastníkům, avšak mezi vlastníky ovcí stál na prvním místě se 188 kusy.^{52]} Ze synů Matouše Čapka zemřel Jiří nejdříve, a to již 31. prosince 1672.^{53]} Poněkud záhadnějším byl strýc Jan Čapek. Byl dvakrát ženatý, postupně vlastnil dva domy, které původně stály v jakémsi vysokomýtském „špalíčku“ v ploše dnešního náměstí.^{54]} Zemřel pak 22. ledna 1679.^{55]}

39] Takto je Matouš zmiňován v šosovních registrech z roku 1636, kdy mu patřil tzv. Chmelovský dům na vysokomýtském náměstí. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, s. 286.

40] Přibližný rok narození byl stanoven na základě udaného věku v Soupise poddaných podle víry z roku 1651 (dále SPPV). Je však nutné připomenout, že takovéto určení stáří dotyčné osoby bývá často velmi zavádějící. L. MATUŠÍKOVÁ – A. PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko*, s. 610.

41] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 215r.

42] NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14, fol. 687r.

43] Nejpravděpodobněji Samkovský dvůr. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, s. 287.

44] NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14, fol. 687r.

45] L. MATUŠÍKOVÁ – A. PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko*, s. 610.

46] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 215r.

47] Zde byl základním zdrojem výpis z matrik pro potřeby žadatelů čapkovských studijních nadací, které vyhotovoval a potvzoval děkan ve Vysokém Mýtě. Opis dokládající rodné příjmení a původ Anny, ale i datum jejího sňatku s Matoušem Čapkem byl vyhotoven a úředně ověřen děkanským úřadem ve Vysokém Mýtě dne 20. listopadu 1879. Osobní archiv autora (dále OAA).

48] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 4r.

49] Tamtéž, fol. 8r. Václav Turnovský s Magdalenou převzali po Matouši Čapkovi dům na náměstí tzv. Chmelovský, dnešní čp. 212. V jeho držení se poprvé připomíná v roce 1660. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, s. 286.

50] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 9v.

51] Svatba se v chrámu sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě uskutečnila 23. ledna. Tamtéž, fol. 14v.

52] Jiří Čapek vlastnil 3 strychy. Díky tomu, že osíval i společné plochy, sel 4 strychy na zimu a 3 strychy na jaře. Patřil mu také dvůr na předměstí. Kromě 188 kusů ovcí vlastnil 7 krav a 5 jalovic. NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14.

53] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 217v.

54] V roce 1658 spolu se svou první manželkou Annou Rettlovou, dcerou Jakuba Rettla Hustopečského, vysokomýtského šenkýře, koupil dům Kláskovský. V roce 1671 získal spolu se svou druhou manželkou Annou Hájkovou dům Vlaštovičkovský za 100 kop grošů míšeňských. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, s. 41, 43.

55] SOA Zámrsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 220r.

Z pohledu pozdějších příbuzenských vazeb J. A. Čapka byl však důležitější Václav Vojtěch Čapek. Byl řečníkem stejně jako jeho bratr Jiří a v rámci městské samosprávy zastával post radního. Václav Vojtěch byl dvakrát ženatý. Poprvé se oženil roku 1650 s Markétou,^{56]} vdovou po rytmistru Antonínu Ginartovi.^{57]} Po její smrti v roce 1675^{58]} se Václav Vojtěch oženil podruhé. Následujícího roku^{59]} pojal za manželku Kateřinu, dceru Jana Charváta,^{60]} rychtáře a jednoho z nejbohatších měšťanů ve Vysokém Mýtě.^{61]}

Václav Vojtěch Čapek zplodil potomky v obou svazcích,^{62]} přesto se však do dějin více zapsali dva synové z druhého manželství, a to P. Jeroným Jan Alexius^{63]} a Vojtěch Václav Čapkovi.

Vojtěch Václav Čapek se narodil 31. března 1683^{64]} a zemřel 7. července 1745 ve Vysokém Mýtě.^{65]} Podobně jako jeho známější bratrance P. Jan Alexius Čapek a P. Václav Vojtěch Čapek vstoupil do paměti svou literární činností. Tato jeho tvorba byla výrazně ovlivněna životní zkušeností z mládí. Vojtěch Václav byl zřejmě jedním z prvních stipendistů, kteří během studií na gymnáziu při jezuitské koleji v Hradci Králové od roku 1693 čerpali peněžitou podporu ze studijní nadace jeho bratrance P. Václava Vojtěcha Čapka, děkana v Polné. V době svých studií v roce 1695 onemocněl těžkou zimnicí, kterou mu léky, jež mu byly podávány v jezuitské koleji, nedokázaly vyléčit. Když zimnice ani po čtvrt roce neustoupila, vydal se Vojtěch do rodného kraje a navštívil pramen u kostelíka sv. Mikuláše poblíž Vraclavi.^{66]} Jakmile užil vodu z pramene, zimnice, kterou opět další den očekával, odezněla.^{67]} Na oslavu a propagaci tohoto poutního místa se léčivým pramenem sepsal a vydal dva spisy. V roce 1722 vyšel jeho spis „*Fons Aequae Vitae*“^{68]} a roku 1731 spis „*Starobylá zdrávo-hojitelná studánka*“.^{69]}

56] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609-1686, fol. 13r.

57] V matričním zápise z 12. září 1650 je Markéta uvedena jako „*wdowa po N: Antoninowi Retmistru*“. Až studium zápisů městských knih odhalilo skutečné příjmení jejího předchozího manžela. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, s. 264.

58] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609-1686, fol. 218r.

59] Svatba se uskutečnila 28. června 1676. Tamtéž, fol. 31v.

60] Kateřina se narodila 19. dubna 1655. Tamtéž, fol. 102r.

61] V roce 1654 vlastnil Jan Charvát Sakovský dvůr na předměstí, dům na náměstí, 118 strychů a 3 větele rolí, 9 potahů, 9 krav, 14 jalovic, 93 ovcí a 3 svině. NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14, fol. 688r.

62] Celkem zplodil Václav Vojtěch Čapek dle vysokomýtských matrik 13 potomků. Z manželství s Markétou Ginartovou se narodily děti: Magdalena, Jan Alexius, Ludmila, Magdalena, Justina a Antonín. S Kateřinou Charvátovou měl V. V. Čapek tyto potomky: Václava Bernata, Annu Žofii, P. Jeronýma Jana Alexia, Vojtěcha Václava, Kateřinu, Františka Matouše a Zikmunda Benedikta.

63] Těž Jarolím Jan Alexius.

64] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609-1686, fol. 237v.

65] Tamtéž, sign. 2296, Z 1737-1784, fol. 57r.

66] Josef TRÍŠKA, *Osobnosti podorlické literatury*, Vysoké Mýto 1996, s. 78.

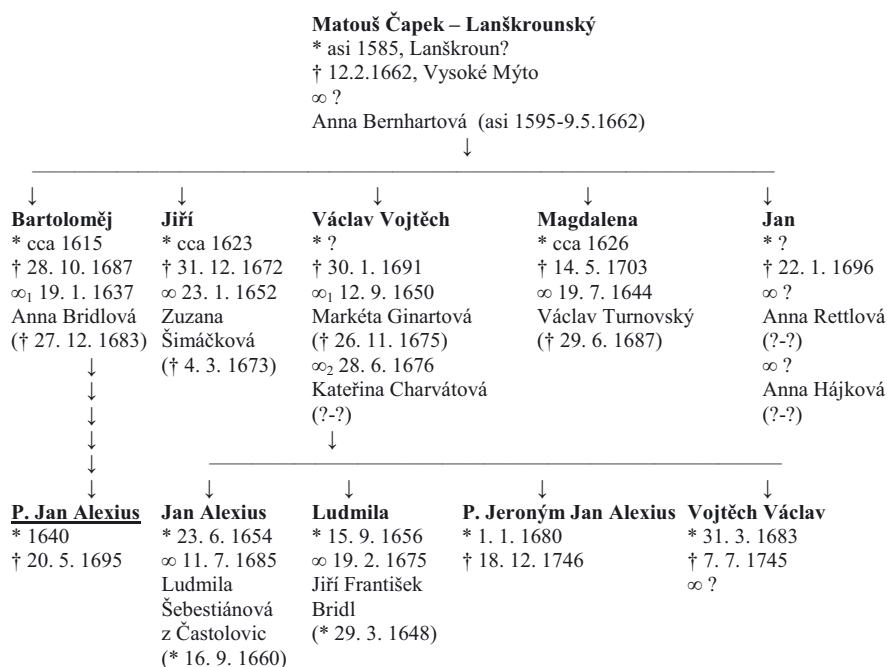
67] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. aa.

68] Celým názvem: „*Fons aquae vitae, to jest: Starobylá a zdravohojitelná studnice svatého Mikuláše tak od okolních obyvatelův nad paměť lidskou nazvaná, v Království českém v kraji Chrudimském na gruntech král. věnného města Vysokého Mejta se vynacházející; kteréžto studnice starobylost, příležitost, zdravohojitelné mineralia, operací neb oučinkové a pravé užívání lázně též uzdravení nemocných v krátkosti sepsal Vojtěch Václav Čapek, měšténin a spoluradní králov. věnného města Vysokého Mejta. K tomu jsou připojené letanie, modlitby a písne k sv. Mikuláši, té lázně patronu. V jehožto kapli koná se pout tu neděli před sv. Duchem s plnomocnými odpůstkami.*“ Vytištěná v Hradci Králové nad Labem u Václava Jana Tibéli 1722. Jana KROUPOVÁ – Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Prameny k poutnímu místu Vraclav u Vysokého Mýta. Kniha záračných uzdravení z let 1738-1811*, Orlické hory a Podorlicko 15, 2008, s. 237.

69] Celým názvem: „*Starobylá zdravohojitelná studánka, nyní lázeň svatého Mikuláše blíž vsi Vraclavě na gruntech králov. věnn. města Vysokého Mejta se vynacházející. Jejížto starobylost, příležitost, zdravohojitelné mineralia, oučinky a užívání v krátkosti jest sepsal Vojtěch Václav Čapek, měšténin a spoluradní. K tomu přidáno*

Vojtěch Václav Čapek dosáhl úspěšné kariéry v městské správě. Stal se radním a v roce 1739 je připomínán ve funkci hospodářského správce města Vysokého Mýta.^{70]}

Genealogická tabulka č. 2: Zjednodušené schéma příbuzných J. A. Čapka z otcovy strany

Jeho starším bratrem byl P. Jeroným Jan Alexius Čapek, který působil 41 let coby farář v Hradešicích na Klatovsku.^{71]} Narodil se 1. ledna 1681 ve Vysokém Mýtu^{72]} a zemřel 18. prosince 1746 v Hradešicích^{73]} Při svých studiích dosáhl titulu magistra filozofie. V roce 1725 odevzdal královskému věnnému městu Vysokému Mýtu 1000 zlatých rýnských, aby mohlo založit „*fundaci věčnou pro jednoho mládence z Rodu a Jména Čapkovského a v nedostatku těch, kterýkoliv z krevností příbuznějšího, aby takový kdekoliv o uzdravení nemocných, modlitby a písně k témuž s. Mikuláši. Kdežto se pout s plnomocným odpustky koná tu neděli před Svätým Duchem. Editio secunda.*“ J. KROUPOVÁ – J. OPPELTOVÁ – V. SLAVÍKOVÁ, *Prameny*, s. 237.

70] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. aa.

71] Obec ležící 7,5 km od Horažďovic v bývalém okrese Klatovy. K měření vzdálenosti využít server www.mapy.cz (10. října 2015).

72] SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 227v.

73] SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, FÚ Hradešice, kniha č. 4, NOZ 1740–1769, fol. 226r.

v jakémkoliv Gymnasiu neb Academii studovat anebo kdyby již některé školy byl vystudoval dále, a do vyšších škol přišel a studia prosequirovat mohl⁶.^{74]}

Předci a příbuzní z matčiny strany

Děd J. A. Čapka z matčiny strany Václav Bridl^{75]} byl významnou osobností vysokomýtské městské správy, neboť byl mladším městským písařem a syndikem. Z dostupných zdrojů nebylo bohužel možné zjistit, kdy se své funkce ujal a jak dlouho ji vykonával. Rodiči Václava Bridla byli podle analýzy městských knih provedené v osmdesátých letech minulého století Františkem Hyksou Jan Hájek, tkadlec, a Alžběta Hájková, jinak Pikulíková. Jan Hájek zemřel pravděpodobně v roce 1599, neboť předchozího roku naposledy zaplatil splátku za koupený dům.^{76]}

Václav Bridl se v roce 1609 oženil s Annou, doposud neznámého příjmení.^{77]} Manželé měli vícero potomků.^{78]} Pro příbuzenské vazby, které mohly ovlivnit J. A. Čapka, jsou z nich důležité dcery Anna a Marie a synové Fridrich, Bohuslav a Daniel. Druhou manželkou Václava Bridla byla Dorota, která se po Václavově smrti provdala za Jana Kidyše.^{79]} Podle většiny autorů byl Václav Bridl nekatolíkem, teprve po bitvě na Bílé hoře konvertoval ke katolictví.^{80]} Díky tomuto činu se mohl Václav Bridl v roce 1624 stát poručeným purkmistrem a rychtářem. Zemřel v roce 1643.^{81]} Na jeho údajné nekatolictví by mělo poukazovat i pojmenování syna Fridricha narozeného v roce 1619, údajně po Fridrichu Falckém.^{82]} Kromě dcery Anny a Marie, která se provdala za Josefa Bergera,^{83]} dosáhli významného postavení synové Bohuslav a Daniel.

74] Celý opis nadační listiny včetně německého překladu je uložen v NA Praha, Studentské nadace, Praha 1633 – 1910, inv. č. 700, kart. 2.

75] Příjmení se vyskytuje v mnoha variantách, z části díky osobnosti P. Fridricha Bridela. Dalšími variantami zápisu tohoto příjmení jsou Brydl, Brýdl, Bridl, Bridel či latinizovaná podoba Bridelius. Autor se rozhodl užívat variantu Bridl, užitou v matričním zápise z 19. ledna 1637 při sňatku Fridrichovy starší sestry Anny. SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 6v.

76] F. HYKSA, *Bedřich Bridelius*, s. 182.

77] Toto datum jako jediný uvádí Hermenegild Jireček. S ohledem na skutečnost, že v nejstarší matriční knize vedené od roku 1609 se zápis o tomto sňatku nenachází, musel Jireček vycházet z městských knih, které jsou bohužel v současnosti nepřístupné. H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. v.

78] Kromě zmíněných synů Fridricha, Bohuslava a Daniela měl Václav ještě syny Jana, Jiřího a Viléma. Jejich bližší osudy nejsou známy, avšak v době vyřizování Václavovy pozůstalosti byl Jan již více než 20 let neznámý a Vilém mrtev. F. HYKSA – R. DVORÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 32.

79] Svatba se uskutečnila ve Vysokém Mýtě 5. února 1647. SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 10r.

80] Podrobněji se touto otázkou zabýval zřejmě pouze Hyksa, který dokládá, že Václav Bridl zastupoval Vysoké Mýto při finančních jednáních v tehdejších Čechách. Hyksa soudí, že před porážkou druhého stavovského povstání bylo celé Vysoké Mýto nekatolické, o čemž bych si však dovolil pochybovat. F. HYKSA, *Bedřich Bridelius*, s. 180.

81] Jeho pozůstalost byla projednána 9. července 1643. Na značný majetek nashromážděný Václavem Bridlem poukazuje posmrtný inventář, který se dochoval. F. HYKSA – R. DVORÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 32.

82] F. HYKSA, *Bedřich Bridelius*, s. 180.

83] F. HYKSA – R. DVORÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 32.

Bohuslav Bridl se 24. listopadu 1652 oženil s Ludmilou, dcerou Pavla Špačka z Vysokého Mýta.^{84]} V manželství Bohuslava s Ludmilou se narodilo nejméně deset potomků.^{85]} Věnoval se řeznickému řemeslu a v době sepisování berní ruly patřil spíše mezi menší vlastníky.^{86]} V roce 1667 však koupil dům čp. 190 na náměstí, a to za 200 kop grošů míšeňských, který vlastnil až do své smrti 8. dubna 1695.^{87]}

Jeho bratr Daniel se oženil s Ludmilou neznámého původu, s níž měl šest dcer^{88]} a jediného syna Jiřího Františka. Daniel se stal vysokomýtským radním, avšak dle berní ruly nebyl výrazněji bohatší než jeho bratr Bohuslav, oproti němuž se stal profesí ševcem.^{89]} Stejně jako jeho bratr Bohuslav se i Daniel zařadil mezi nejvýznamnější měšťany koupí domu přímo na náměstí. V roce 1650 kupuje Daniel dům čp. 14 za 250 kop grošů míšeňských při závdavku 10 kop.^{90]} Daniel Bridl zemřel 13. října 1669.^{91]} Danielův syn Jiří František se oženil v roce 1675 s Ludmilou Čapkovou, dcerou Václava Vojtěcha Čapka, čímž došlo k druhému propojení obou rodů.^{92]} Nejmladší dcera Daniela Bridla Magdalena se v roce 1681 provdala za Matěje Jetmara,^{93]} jehož starší bratr Fridrich uzavřel o tři roky dříve sňatek s Magdalenou, dcerou Václava Vojtěcha Čapka, strýce J. A. Čapka.^{94]}

Největšího věhlasu ze všech potomků dosáhl syn Fridrich, který se narodil ve Vysokém Mýtě 1. dubna 1619.^{95]} Ve svých osmnácti letech vstoupil 26. října 1637 do jezuitského řádu a započal studia.^{96]} Po dvou letech noviciátu v Brně a jednom roce stráveném v Jindřichově Hradci studoval tři roky v Praze filozofii. V letech 1647–1650 vystudoval teologii a 20. března 1650 přijal kněžské svěcení.^{97]} Následující roky sám vyučoval na jezuitských kolejích v Jihlavě, Hradci Králové a v Praze poetiku a rétoriku. Dosáhl postu prefekta jezuitské tiskárny v pražském Klementinu, kde působil v letech 1657–1660. Zbytek života věnoval misionářské činnosti převážně ve východních a středních Čechách.^{98]} P. Fridrich Bridel SJ zemřel 15. října 1680 v Kutné Hoře,^{99]} když pomáhal nakaženým během morové epidemie.^{100]}

84] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 15r.

85] Jmenovitě se po sobě narodili Vilém (1653), Fridrich (1655), Václav (1656), Anna (1658), Máří Magdalena (1660), Bohuslav (1662), Jan Alexius (1664), Kateřina (1665), Jiří (1670) a Václav Ignác (1672).

86] Dle berní ruly vlastnil Bohuslav 8 strychů rolí. NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14.

87] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2277, NOZ 1687–1717, fol. 308r.

88] Magdalena (1646), Anna (1650), Kateřina (1652), Ludmila (1654), Ludmila (1656), Magdalena (1660).

89] V roce 1654 vlastnil 13 strychů a 2 věrtele rolí, 3 krávy a 23 ovcí. NA Praha, Berní rula, Praha, inv. č. 13, sign. Berní rula 14.

90] Trhová smlouva je datována 26. září 1647. SOkA Ústí nad Orlicí, AM Vysoké Mýto, sign. A 4, fol. 13v.

91] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 116v.

92] Spolu byli oddáni 19. ledna. Tamtéž, fol. 31r.

93] Oddáni 21. října. Tamtéž, fol. 37v.

94] Svatba se uskutečnila 11. října. Tamtéž, fol. 34v.

95] Jan KLÍMA (red.), *Vysoké Mýto. Tradice a současnost*, Vysoké Mýto 2004, s. 40.

96] Anna FECHTNEROVÁ, *Fridrich Bridelius v záznamech jezuitských katalogů*, in: Marie Škarpová a kol. (edd.), *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680)*, Praha 2010 (= Antiqua Cuthna 4), s. 11.

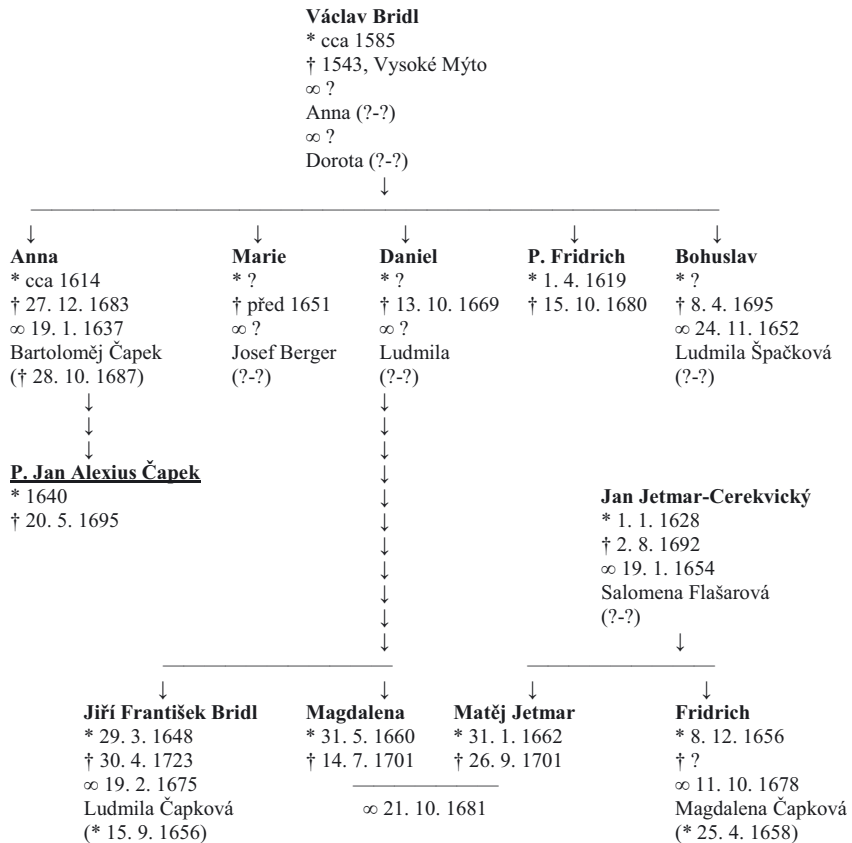
97] Tamtéž, s. 12.

98] A. FECHTNEROVÁ, *Fridrich Bridelius*, s. 13.

99] SOA Praha, Sbirka matrik Středočeského kraje, FÚ Kutná Hora, kniha č. 1, NOZ 1660–1697, pag. 820.

100] Více informací o průběhu této morové epidemie v Kutné Hoře z demografického hlediska podává Radek HORÁK, *Demografické krize na konci 17. a v průběhu 18. století v Kutné Hoře*, HD 35, 2011, s. 147–301; Eduard MAUR, *Úvahy o moru roku 1680 v Kutné Hoře a okolí*, in: Vojtěch Vaněk – Jiří Kroupa (edd.), *Kutná Hora v době*

Genealogická tabulka 3: Zjednodušené schéma příbuzných J. A. Čapka z matčiny strany

Byla to básnická tvorba, která zviditelnila postavu Fridricha Bridela SJ zejména v očích literárních historiků. Fridrich Bridel SJ sepsal a vydal celkem 28 děl, z nichž devět bylo jeho původních.^{101]} Z bohaté Bridelovy tvorby je třeba několik z nich připomenout. Z hagiografických spisů jde o *Život sv. Ivana, prvního poustevníka v Čechách*, který vyšel latinsky roku 1656 a česky o rok později. Jako člověk hudebně nadaný vydal Bridel soubor adventních a vánočních skladeb *Jesličky*, přičemž některé z nich zkomponoval sám. Nejznámějším Bridelovým dílem je dílo *Co Bůh? Člověk?* vydané v roce 1659.^{102]} Ukázkou rozsáhlejší tvorby představuje *Rozjímání o nebi na jitřní božního narození* o 532 verších. Fridricha Bridela jako významného barokního básníka objevil ve třicátých letech

baroka, Praha 2005 (=Antiqua Cuthna 1), s. 110–124.

101] J. TRÍSKA, *Osobnosti*, s. 68.

102] V. SKÁLA – J. PRCHAL, *Bedřich Bridel*, s. 23.

dvacátého století Josef Vašica.^{103]} Mnozí jej dokonce považují za největšího českého básníka před Karlem Hynkem Máchou.^{104]}

Rodina Bartoloměje a Anny Čapkových – sourozenci J. A. Čapka

Sňatek Bartoloměje Čapka s Annou Bridlovou byl sňatkem sociálně vyrovnaným, neboť majetkové zázemí rodin obou snoubenců ve Vysokém Mýtě se od sebe příliš nelišilo. Nicméně postavení tchána, Václava Bridla, pravděpodobně napomohlo vlastní kariéře Bartoloměje v městské samosprávě. Bartoloměj se tak stal starším obecním a v roce 1685 dosáhl i na post primátora města.^{105]}

Ruku v ruce s kariérním růstem šel i růst majetkový. Nejdříve Bartoloměj koupil v roce 1638 dům ve Vraclavské čtvrti, tzv. Truhlářčkovský,^{106]} který však v roce 1655, zřejmě v souvislosti s koupí nového domu, prodal bratru své manželky Bohuslavovi Bridlovi.^{107]} V roce 1653 získal Bartoloměj za 30 kop grošů míšeňských dvě pustá místa, Benátské a Havlíčkovské.^{108]} V roce 1655 získal koupí od Kryštofa Šebestyána z Častolovic za 210 kop grošů míšeňských dům Krušinovský, který později dostal čp. 13.^{109]} Majetkový vzestup otce J. A. Čapka dokládá i jeho pozůstalost, která byla oceněna na 1440 zlatých.^{110]}

Bartoloměj Čapek byl ženatý dvakrát. Poprvé s Annou Bridlovou, po jejíž smrti 27. prosince 1683^{111]} se oženil s jistou Annou Polexinou^{112]} (cca 1632 – 27. 10. 1712).^{113]} Z prvního manželství je známo nejméně jedenáct potomků.^{114]} Dospělosti se s jistotou

103] Z literatury, která je zaměřena na osobnosti a dílo Fridricha Bridela, je možné výběrově zmínit: Josef VAŠICA, *České literární baroko*, Praha 1938; Zdeněk KALISTA, *Bedřich Bridel. Kontext života a díla*, Neapol 1971; Antonín ŠKARKA, *Fridrich Bridel nový a neznámý*, Praha 1969; Lenka VALEŠOVÁ, *Fridrich Bridel – život a dílo*, Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí 5, 1994, s. 70–82; Jiří KROUPA, *F. Bridelius v zrcadle Catalogi triennales II*, Listy filologické 117, 1994, č. 1–2, s. 97–99. Na počátku devadesátých let souborně vydal tehdy známé Bridelovo dílo Milan KOPECKÝ (ed.), *Bedřich Bridel. Básnické dílo*, Praha 1994. O spojitosti Fridricha Bridelia a Bohuslava Balbína, vzniklé během jejich pražských studií, pojednává Martin SVATOŠ, *Zmínky o F. Bridelovi v korespondenci B. Balbína*, Listy filologické 117, 1994, č. 1–2, s. 100–102; Týž, *Řádové sliby jezuitů Fridricha Bridela a Bohuslava Balbína*, Listy filologické 119, 1996, č. 1–4, s. 162–167. Nejobsáhlejší informačním zdrojem o Fridrichu Bridelovi je sborník z konference jemu věnované, která se uskutečnila v Kutné Hoře: Marie ŠKARPOVÁ a kol., *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680)*, Praha 2010 (= Antiqua Cuthna 4).

104] V. SKÁLA – J. PRCHAL, *Bedřich Bridel*, s. 25.

105] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. 95.

106] SOKA Ústí nad Orlicí, AM Vysoké Mýto, sign. A 4, fol. 835v–836r.

107] Tamtéž, fol. 921r.

108] Tamtéž, fol. 165r.

109] F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 8.

110] SOKA Ústí nad Orlicí, AM Vysoké Mýto, sign. A 6, fol. 963v–964r.

111] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 222r.

112] Záznam o druhé svatbě Bartoloměje Čapka se nepodařilo nalézt. Anna Polexina byla v pramenech zachycena v souvislosti s pozůstalostním řízením po smrti Bartoloměje. Tehdy získala po zemřelém Bartoloměji dům na náměstí. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 8.

113] Přibližný rok narození Anny Polexiny vychází z věku, který jí byl přiřknut v době jejího úmrtí. V matričním zápise je zapsáno „stáří okolo 80 několik let“. SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2277, NOZ 1687–1717, fol. 345v.

114] S ohledem na charakter a mezerovitost počáteční matriční evidence ve Vysokém Mýtě se jména některých sourozenců J. A. Čapka zemřelých v dětství podařilo odhalit až díky jeho pamětem. Křestní zápisy některých

dožilo šest z nich. Čtyři sourozenci zemřeli v dětském věku^{115]} a osudy Viléma narozeného roku 1650^{116]} jsou nejasné, nicméně v době smrti otce již nebyl živ.^{117]}

Nejstarším dítětem byla dcera Magdalena, která se narodila 10. července 1638.^{118]} Jejím manželem se 23. října 1661 stal Jan Černý,^{119]} vysokomýtský měšťan a tkadlec, syn Václava Černého, místního sládky. Magdalena zemřela 22. května 1683.^{120]} Spolu měli celkem třináct potomků.^{121]}

Jako druhý v pořadí se roku 1640 narodil Jan Alexius, následován 26. září 1645 Václavem Vojtěchem.^{122]}

P. Václav Vojtěch Čapek byl po svém bratru Janu Alexiovi druhou nejvýraznější postavou mezi sourozenci. Stejně jako jeho starší bratr studoval v Praze na jezuitském semináři u sv. Bartoloměje coby alumnus.^{123]} Doktorský titul z filozofie, již studoval na Karlově univerzitě, mu byl udělen 18. června 1667.^{124]} O tři roky později byl 9. března 1670 pražským arcibiskupem Matoušem Ferdinandem Sobkem z Bílenberka vysvěcen na kněze a 13. dubna téhož roku mj. za asistence svého strýce P. Fridericha Bridela a bratra P. Jana Alexia Čapka sloužil svou primici.

Bakalářem svaté teologie se Václav Vojtěch stal 18. srpna 1670 a ještě téhož dne byl jmenován kaplanem kostela na Vyšehradě.^{125]} V říjnu 1670 byl jmenován přibyslavským farářem. Pouhé tři roky poté byl ustanoven na základě závazného návrhu patrona benefícia knížete Ferdinanda z Ditrichštejna^{126]} 28. prosince 1673 děkanem v Polné.^{127]}

V roce 1677 poslal polenský děkan P. Václav Vojtěch Čapek zprávu o stavu děkanství pro pražské arcibiskupství, podle které měl děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie (tehdy ještě Matky Boží) v Polné při sobě i filiální kostely sv. Mikuláše v Nížkově a sv. Jakuba ve Velké Losenici.^{128]} Podobně jako jeho bratr J. A. Čapek, zanechal i Václav Vojtěch literární památku. Roku 1680 založil a pak osobně vedl pamětní knihu děkanství

potomků Bartoloměje Čapka se nepodařilo vůbec nalézt, přičemž charakter většiny úmrtních zápisů je ve stylu: zemřelo *Čapka Bartoloměje pachole*.

115] Byli jimi Bedřich (1643–1648), Karel (1652–1654), Samuel (1654–1654) a Dorota (1655–1666).

116] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 82r.

117] Bartoloměj Čapek zemřel 28. října 1687. F. HYKSA – R. DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*. (I.B), s. 8.

118] SOA Zámorsk, Sbirka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 62r.

119] Tamtéž, fol. 21r.

120] Tamtéž, fol. 221v.

121] Manželé měli syny Jana (1662), Jiřího (1664), Václava (1666), Františka Alexia (1668), Bohuslava Antonína (1671), Leopolda (1676), P. Jeronýma Ignáce (1679) a Samuela Filipa (1680). Z manželství se narodily dcery Kateřina (1669), Dorota (1673), Anna (1674–1685), Magdalena (1677) a Rozina (1682).

122] Filip PLAŠIL, *Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné*, Polná 2007, s. 65. Panu JUDr. Filipovi Plašilovi děkuji za velmi cenné poznatky a zdroje vážící se k osobnosti P. Václava Vojtěcha Čapka.

123] Alumnus – v češtině chovanec alumnátu, tj. seminarista či student internátní školy.

124] Městské muzeum Polná, sign. Po-20/B/3085 – poznámky Karla Pražana. Výpisky Karla Pražana pocházejí zřejmě z pamětní knihy J. A. Čapka uložené dnes v Archivu města Plzně.

125] Městské muzeum Polná, sign. Po-20/B/3085 – poznámky Karla Pražana.

126] Knížeti V. V. Čapka po prověření doporučil vrchní hejtman dietrichsteinských panství Bedřich Vavřínc Smilkovský z Palmberka, který naopak knížeti výslovně nedoporučil jmenovat kanovníka Ignáce Wohlhaubtera. MZA Brno, F 188, inv. č. 1797, sign. G 1 10 6, kart. 138.

127] Dle vlastnoručního zápisu v matriční knize farnosti Polná. MZA Brno, E 67, FÚ Polná, sign. 6785, OZ 1656–1716, pag. 105.

128] F. PLAŠIL, *Historie*, s. 13.

„*Liber memorabilium ven. dom. V. A. Czapek ab anno 1680*“^{129]} a v češtině od roku 1688 vedenou pamětní knihu literátského kůru „*Album aneb Kniha Nábožného bratrstva kůru literátského založena Leta Panie 1688*“.^{130]}

Zásadní byl podíl P. Václava Vojtěcha Čapka na výstavbě nového děkanského chrámu v Polné. Na podzim roku 1699 se mu podařilo přesvědčit majitele panství knížete Leopolda Ignáce z Dietrichsteina o nutnosti jeho výstavby a počátkem následujícího roku bylo započato s bouráním starého kostela.^{131]} Dostavby chrámu se P. Václav Vojtěch Čapek již nedožil, neboť v době jeho úmrtí v roce 1701 byly dokončeny pouze základy. Samotný chrám byl dostavěn až na podzim roku 1707.^{132]}

Výraznou památku v Polné zanechal P. Václav Vojtěch Čapek v podobě Sieberových varhan, které byly pořízeny nákladem 1.950 zlatých z Václavovy pozůstalosti.^{133]}

V roce 1685 sám sebe P. Václav Vojtěch Čapek tituluje kanovníkem ve Staré Boleslavi^{134]} a byl jmenován apoštolským protonotářem.^{135]} Ve Staré Boleslavi také P. Václav Vojtěch Čapek dne 27. ledna 1701 zemřel. Pochován byl 31. ledna 1701 do krypty kolegiátní kapituly sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi.^{136]}

Tabulka č. 2: Přehled působení P. Václava Vojtěcha Čapka

Lokalita	Roky působení	Pozice
Vyšehrad	1670	Kaplan
Přibyslav	1670–1673	Farář
Polná	1673–1701	Děkan
Stará Boleslav	1685–1701	Kanovník a administrátor kolegiátní kapituly sv. Kosmy a Damiána

129] F. PLAŠIL, *Historie*, s. 65.

130] J. PRCHAL, *Biografický slovník*, s. 18.

131] F. PLAŠIL, *Historie*, s. 15.

132] J. PRCHAL, *Biografický slovník*, s. 18.

133] Varhany vytvořil Jan David Sieber a poprvé se rozezněly 7. září 1707 při slavnostním svěcení dokončeného, nově vystavěného děkanského chrámu. V současné době jsou tyto Sieberovy varhany největšími dochovanými varhanami domácí výroby v Čechách. <http://www.kzhp.cz/clanek/sieberovy-varhany-v-polne-zdenek-skoc-dopole-25> (11. srpna 2013); [http://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Nanebevzet%C3%AD_Panny_Marie_\(Poln%C3%A1\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Nanebevzet%C3%AD_Panny_Marie_(Poln%C3%A1)) (11. srpna 2013).

134] Takto zapsal sám sebe v matričním zápisu z 22. července 1685: „*důstojně velebného a vysoce učeného kněze Pana Václava Vojtěcha Čapka, starodávné kapituly staroboleslavské kanovníka, toho času pana děkana knížecího města Polné.*“ MZA Brno, E 67, FÚ Polná, sign. 6785, OZ 1656–1716, pag. 165. Vzhledem ke skutečnosti že děkanem v Polné zůstal až do své smrti, byl zřejmě pouze čestným kanovníkem.

135] S titulem apoštolského protonotáře je možné se u P. Václava Vojtěcha Čapka setkat v roce 1687 při dělení pozůstalosti po jeho zemřelém otci Bartolomějovi. SOkA Ústí nad Orlicí, AM Vysoké Mýto, sign. A 6, fol. 964r.

136] SOA Praha, Sbírká matrik Středočeského kraje, FÚ Stará Boleslav, kniha č. 1, NOZ 1682–1730, fol. 250v.

Dne 28. září 1691 založil P. Václav Vojtěch Čapek studentskou nadaci pro studenty gymnázia při jezuitské koleji v Hradci Králové, určenou pro potomky z rodů Čapků a Bridlů.^{137]} Základní kapitál nadace činil 1000 zl.^{138]} s ročním výnosem 128 zl. v roce 1884,^{139]} jenž se však měnil a v roce 1937 činil 400 korun.^{140]}

Ve své poslední vůli dal 1000 zlatých na zřízení mešní nadace ke kostelu v Polné za sebe a za svůj rod. V závěti dále odkázal 500 zlatých na obnovení špitálu ve Vysokém Mýtě, jenž byl zničen požárem v roce 1700, 500 zlatých chudým přátelům, které poškodil požár z roku 1700, 100 zlatých kostelu sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě, 50 zlatých kostelu Nejsvětější Trojice taktéž ve Vysokém Mýtě, 200 zlatých kostelu sv. Mikuláše u Vraclavi a 300 zlatých kostelu sv. Václava ve Vraclavi.^{141]}

Do jezuitského řádu vstoupil zřejmě po vzoru svého strýce třetí z bratrů Čapků, P. Jiří Josef, který se narodil 2. ledna 1648.^{142]} Učinil tak po studiích na gymnáziu v Jihlavě v devatenácti letech 14. října 1667. Následovaly dva roky noviciátu v Brně a studium na jezuitském gymnáziu v Litoměřicích, ukončené roku 1670. Poté absolvoval tříleté studium filozofie v Praze. V letech 1674–1675 působil v Kutné Hoře na pozici profesora „*mediae chassis grammaticae*“^{143]} a zastával funkci hudebního prefekta.^{144]} Dva roky trvající kurz teologie v Praze úspěšně zakončil roku 1677.^{145]}

V roce 1678 odešel do rezidence kutnohorských jezuitů v Golčově Jeníkově, kde tou dobou působil i jeho strýc P. Fridrich Bridel.^{146]} Odtud byl P. Jiří Josef Čapek povolán do Kutné Hory na místo P. Václava Tatýrka, zemřelého v souvislosti s morovou epidemií 10. září 1680,^{147]} avšak podlehl nákaze již po osmi dnech, 18. září.^{148]} Na památku jeho, strýce Fridricha Bridela a dvou dalších jezuitů,^{149]} kteří se stali oběťmi kutnohorské morové epidemie, nechal P. Jan Alexius Čapek v roce 1701 vyhotovit pamětní desku.^{150]}

Rodinný literární talent podporovaný jeho strýcem P. Fridrichem Bridelem se projevil ve spise „*Potěšení zarmoucených, s kterými všichni v zármutku, v neštěstí, v bídách, v chudobě, v nemocích, v soužení postavení lidé potěšiti se a vyraziti mohou. K potěšení urozený a statečný paní Eleonory Polestynny Lidmily Smilkovský, rozený*

137] V originálním latinském znění: „*unum aliquem, seu Adolescentem ex cognatis meis Alto-Mauta regia dotali Civitate, ex familia Čzapkiana, et in defectu illius de familia Brideliana.*“ NA Praha, České gubernium – Fundační komise, Praha, inv. č. 387, sign. K 23/3, kart. 255.

138] NA Praha, České gubernium – Fundační komise, Praha, inv. č. 387, sign. K 23/2, kart. 255.

139] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. qq.

140] NA Praha, Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační a školské, kniha 893, s. 359.

141] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. aa.

142] Jiří KROUPA, *Bridelovsko-čapkovské variace I*, in: Vojtěch Vaněk – Jiří Kroupa (ed.), *Kutná Hora v době baroka*, Praha 2005 (=Antiqua Cuthna 1), s. 76. Pokřtěn byl 4. ledna. SOA Zámrs, Sběrka matrik Východočeského kraje, FÚ Vysoké Mýto, sign. 2276, NOZ 1609–1686, fol. 75r.

143] J. KROUPA, *Bridelovsko-čapkovské variace I*, s. 76.

144] Tomasz JEŽ, *Seminarium divarum Barbarae et Rosaliae v Kutné Hoře: dobový kontext barokní tvorby Fridricha Bridelia*, in: Marie Škarpová a kol., *Omnibus fiebat omnia*, s. 149.

145] J. KROUPA, *Bridelovsko-čapkovské variace I*, s. 76.

146] Jana VANĚČKOVÁ – Vojtěch VANĚK, *Jezuitské rezidence na Časlavsku a Kutnohorsku a jejich současný stav*, in: Marie Škarpová a kol., *Omnibus fiebat omnia*, s. 288.

147] Bohumil HANUŠ, *Dějiny a působení jezuitského řádu kutnohorského*, Kutná Hora 2012, s. 65.

148] SOA Praha, Sběrka matrik Středočeského kraje, FÚ Kutná Hora, kniha č. 1, NOZ 1660–1697, pag. 812.

149] P. Janu Pergerovi a P. Václavu Tatýrkovi.

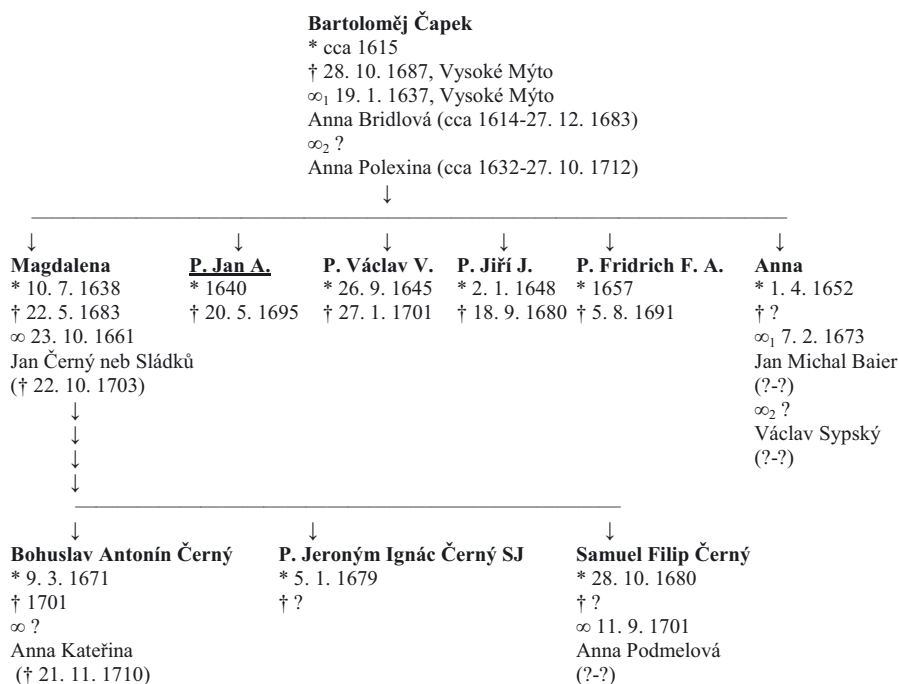
150] Blíže k desce Jiří ROHÁČEK, *K epigrafice Kutné Hory 17. a 18. století*, in: Marie Škarpová a kol., *Omnibus fiebat omnia*, s. 130–131.

z *Blauvensteinu*, z knížky *Anicia Manlia Severina Boëthia De consolatione philosophica sebrany a na česko vyloženy léta 1678^{cc}*,^{151]} sepsaném již v Golčově Jenikově.^{152]}

Anna Čapková, narozená 1. dubna 1654, následovala svého bratra J. A. Čapka do Plzně. Zde se provdala nejprve 7. února 1673 za Jana Michala Bajera,^{153]} podruhé pak za Václava Sypského.^{154]}

Posledním z bratrů, který nastoupil církevní dráhu stejně jako ostatní, byl Friderich František Alexius. Narodil se v roce 1657, ovšem jeho další životní kroky nebyly dosud plně objasněny. P. Friderich František Alexius Čapek však zemřel 5. srpna 1691 v Praze na pozici staroboleslavského kaplana a pochován byl 6. srpna do krypty pod kostelem sv. Václava ve Staré Boleslavi.^{155]}

Genealogická tabulka 4: Zjednodušené schéma rodiny Bartoloměje Čapka

151] J. KROUPA, *Bridelovsko-čapkovské variace I*, s. 77.

152] Jiří Kroupa však po důkladném rozboru tohoto díla dochází k názoru, že se jedná o pozdní Bridelovo dílo, které sám Friderich Bridel záměrně skryl pod jménem svého synovce. Tamtéž, s. 85.

153] SOA Plzeň, Sbírká matrik západních Čech, FÚ Plzeň, kniha č. 21, O 1648–1689, pag. 106.

154] H. JIREČEK, *Královské věnné město*, s. z.

155] SOA Praha, Sbírká matrik Středočeského kraje, FÚ Stará Boleslav, kniha č. 1, NOZ 1682–1730, fol. 245v.

Závěr

Předchozí stránky prokázaly, jak složitá a rozvětvená byla síť příbuzenských vztahů plzeňského arciděkana a pozdějšího děkana a probošta kolegiální kapituly sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi P. Jana Alexia Čapka.

Síť příbuzenských vazeb měla a dodnes má pro každého člověka velký význam. Na život P. Jana Alexia Čapka měli vliv jak příbuzní z otcovy, tak zejména z matčiny strany. Nejvýraznější postavou v příbuzenstvu J. A. Čapka byl jeho strýc z matčiny strany P. Fridrich Bridel, jezuita, misionář a asi nejvýznamnější básník barokních Čech. Jistě byl pro mladé bratry Čapky vzorem, který bylo hodno následovat. Těžko jiným způsobem vysvětlit, že ze čtyř synů Bartoloměje Čapka, otce J. A. Čapka, jejichž osudy byly více či méně objasněny, si všichni zvolili církevní dráhu. Nejvýraznějšími z nich byli Jan Alexius a jeho bratr Václav Vojtěch, staroboleslavský kanovník, dlouholetý děkan v Polné a apoštolský protonotář.

U tří ze synovců Fridricha Bridela se rovněž projevil literární talent či touha zanechat paměti své doby. Bylo by složité odhadovat, jak by se byl býval tento „kulturní kapitál“, přenášený v rodině Čapkovsko-Bridlovské, mohl vyvíjet u bratra Jiřího Josefa, nebýt toho, že jeho život předčasně ukončila morová nákaza. S ohledem na literární projevy u bratrance bratří Čapků z otcovy strany Vojtěcha Václava Čapka, je možné, že Fridrich Bridel pouze napomohl jejich talentu.

Tím, co oba bratry a jejich bratrance P. Jeronýma Jana Alexia Čapka, dlouholetého hradešického faráře, zapsalo a uchovávalo v živé kolektivní paměti obyvatel jejich rodného města a zejména jejich pokrevních příbuzných, byly studijní nadace, které založili. Čapkovské nadace I, II a III byly až do první poloviny dvacátého století živou vzpomínkou na jejich zakladatele – filantropy, kteří vynaložili značné finanční prostředky, aby jejich chudší příbuzní mohli dosáhnout minimálně stejného vzdělání jako oni. Tím, že okupační úřady během druhé světové války tyto nadace, Čapkovské nevyjímaje, plánovaně likvidovaly a peníze těchto nadací zpronevěřily, byla násilně přerušena kontinuita rodové i kolektivní paměti.

Díky síti příbuzenských vztahů a pevnému zázemí měl plzeňský arciděkan Jan Alexius Čapek dobré výchozí podmínky pro svůj kariérní i duchovní růst, které dokázal v plné míře využít ve svůj prospěch.

Další perspektivy výzkumu Čapkových osudů a příbuzenských vazeb by mohla nabídnout podrobná analýza jeho pamětí uchovávaných Archivem města Plzně či fondu Kapitula sv. Kosmy a Damiána, Stará Boleslav uloženého ve Státním oblastním archivu v Praze.

Fratres in fide. The kin bounds of the Provost of Stará Boleslav P. Jan Alexius Čapek

Summary

A hereby presented contribution reveals a net of kin bounds of P. Jan Alexius Čapek (1640-1695) who served as the Arch-dean of Pilsen between 1671 and 1682.

The first part of this study deals with classification of his fortunes, analysis and disproving of false interpreted data often used in literature. P. Jan Alexius Čapek's net of kin bounds was reconstructed through church books of several parish registers from all over Bohemia, first of all, however, from his native Vysoké Mýto. It was partly from the Town Archive of Vysoké Mýto – an archival group unaccessible to research workers until recently –, from which resources of municipal provenience were used to state a social status of individual relatives. This blood bounds' investigation was conducted both in line of paternity (Bartoloměj Čapek) and maternity (Anna Bridlová) and were primarily followed from his grandparents. Therefore uncovering and analysing of uncles – and thus also the cousins of Jan Alexius Čapek was possible.

In the final chapter destinies of particular descendants of Bartoloměj Čapek and Anna Bridlová were under scope. Among individual relatives basic life data and, as the case may be, literary and other works were recapitulated. The most significant person within the kinship was with no doubt P. Fridrich Bridel – a substantial poet of the baroque period.

The aim of the study presented was, besides revealing the kinship bounds, also to point to the influence which particular relatives might have had on Jan Alexius Čapek. It became apparent how essential the influence of the uncle P. Fridrich Bridel on the ecclesiastic career and literary works of his cousins was. Beyond, it was successfully proved that even though this influence having been undisputable, the evident case of Vojtěch Václav Čapek (1683-1745) showed that a certain level of intellectual yet creative capital was obviously present in other branches of the Čapek family as well.

This contribution eventually brings attention to Jan Alexius Čapek's accentuation of being kept in resemblance as a person who would once establish study- and other foundations, in the first case of which another two members of his kin were highly engaged, too.

TU T. O POHREBNÍ PAMÁTKU
DVOU CTHODNÝMI KNEZY
FRIDRICHOWI BRIDELIUSOWI
Z TOWARISSTWA GEZISOWA
GENŽ W POSLUHOWANÍ MOREM
NAKÁŽENAHORAKUTTIJACH

LETA RANĚ J 680.

SILNĚ DUSI SÍVAL POLOŽI
KTITO TOWARYŠI SWA.

SWATE PRACI WKRISTU. ZESNUJMI.
DVOU CTHODNÝMI KNEZYMI
Z TEHOZ TOWARYŠSTWA.

P. GIJIM ČAPKA
P. JANEM PERGEREM
AP. AGLAWEM TAPJIFA.

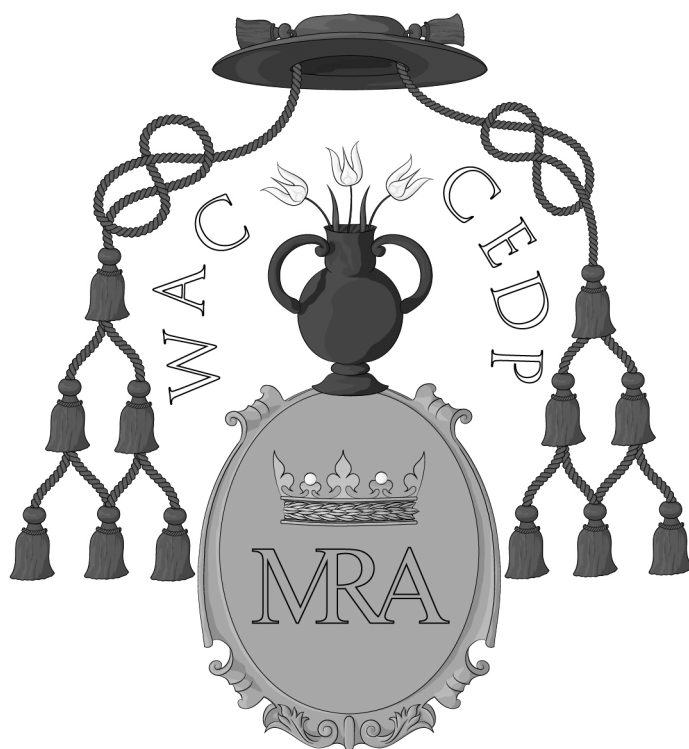
W PANU ODPOCWA
POSTAWITIAL

DUSI OČNE WLEGNY PANJANALEXI
ČAPEK (TITUL) STAROBIESLAW
SKI PIONOSJADERAN ETC: ETC
PRAWI JI O SESTRYBNI

DRVHEO BRATR
WIZD WJŽENA. LETA J 20J.
MĚSICE DĚHRADNE. 19.

Sloup na plzeňském Náměstí Republiky. Foto Václav Černý

Znak P. Václava Vojtěcha Čapka dle jeho pečeti. Autor kresby Milan Wölf

„Padlé“ plzeňské ženy v 19. století

Barbora Maňáková

Abstract: The thesis deals with the history of prostitution in Pilsen and other pathological phenomena related to it. Thesis is focused on the preface to the issue of prostitution and legal approaches which are defined to prostitution. Pivotal part is about brothels in Pilsen in the 19th century and their distribution along with comparison of Pilsen with other cities at the same time. The work also probes into the data of registry office that illustrates the number of illegitimate births in 19th century London.

Key words: Prostitution, brothels, Pilsen, reglementation, abolicionism, prohibition, 19th century

V současném českém dějepisectví se těší nebyvalému zájmu dějiny české každodennosti, v jakém světě se žilo a především to, jak se žilo. Součástí této problematiky je bezpochyby osobní a intimní život jednotlivců, jenž se stává stále vyhledávanějším tématem pro historické bádání.¹⁾ I přes zvýšený zájem o dějiny každodennosti v českých zemích nebyla doposud v Plzni komplexně zpracována problematika ženské otázky, předně ženské kriminality a s ní související prostituci jako sociálně-patologickým jevem v 19. století – jakkoliv se dnes jedná o diskutované téma.

V soudobé historické obci se ženská kriminalita a prostituce stala námětem zejména pro publikace Mileny Lenderové²⁾ či studie Stanislavy Musilové (Klečákové).³⁾ A ačkoliv studií a publikací, které se tomuto tématu věnují, není nedostatek, žádná z nich se konkrétně nezabývá vývojem prostituce na území města Plzně, tím spíše prostitucí na tomto území jen v 19. století. Odborné texty k této problematice z jiných oblastí českých zemí nám přesto mohou pomoci, a to ke komparaci s vývojem v Plzni v tomtéž období.

Prostituce a padlé ženy se v každém věku podrobují jiným legislativním přístupům. Mezi tři základní legislativní úpravy je řazena *prohibice*, tj. úplné zakázání prostituce, dále *reglementace*, čili tolerování prostituce jako nutného zla, a *abolice*,⁴⁾ jejímž

1) Za zmínku jistě stojí publikace Markéta MAŠKOVÁ, *Staré plzeňské hostince aneb Kde se v Plzni jedlo, pilo a veskrze dobře žilo*, Plzeň 2014.

2) Například Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola... aneb prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002.

3) Namátkou Stanislava KLEČÁKOVÁ – Eva FRANCOVÁ, „Ve jménu veřejného pořádku a slušnosti“ aneb prostituce v Kutné Hoře na přelomu 19. a 20. století, in: *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*, Pardubice 4.–5. prosince 2003, Pardubice, 2004, s. 193–232.; Stanislava KLEČÁKOVÁ – Eva FRANCOVÁ, *Vojáci a prostitutky v Kutné Hoře na přelomu 19. a 20. století*, Krásné Město 3, 2004, s. 7–8.; Stanislava KLEČÁKOVÁ, *Obsluhoval jsem v Ráji, aneb prodejná láska v Čáslavi*, Pandora, kulturně literární revue, 2009, č. 18, s. 131–141.

4) V červenci 1922 vešel v platnost aboliční zákon *O potírání pohlavních nemocí* č. 141/22 Sb. a předpisy k tomuto zákonu z 21. ledna 1924, který nařizoval odnětí a následně zničení zdravotních knížek nevěstek. Nařízení se netýkalo evidenčních záznamů a jiných spisů dohlížejících na potírání prostituce, přesto však byla většina pramenů zničena. (M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 49–52.) Kvůli tomuto nařízení se pramenů k problematice dochovalo poskrovnu. Důležitější informace nám mohou poskytnout protokoly městské rady, které se zachovaly v poměrně široké míře. Jsme však odkázáni na vůli městských úředníků 19. století, do jaké míry se chtěli zabývat prostitucí. Téma se stalo palčivým především v roce 1893, z něhož je k dispozici většina současných pramenů. V tomto roce došla plzeňskému obyvatelstvu trpělivost a občané zahltili městskou radu mnoha stížnostmi. Dalším stěžejním pramenem nám může být fond Krajský soud Plzeň I, který vznikl 1. července 1850 a je význačným zdrojem pro postižení situace nejen v oblasti prostituce, ale vůbec všech kriminálních případů projednávaných na

cílem je odstranit příčiny vedoucí k prostituci, a tím i tento společenský jev. Pro 19. století je typickým zákonným přístupem reglementace, a ačkoliv tomu tak nemuselo být všude okamžitě, právě pro Plzeň v 19. století se stala aktuální legislativní úpravou. Prostituci a kuplířství sice upravovaly říšské zákony, ale konečný rozsudek a trest byl nyní v kompetenci městského úředníka.^{5]}

Ještě na konci 19. století byla prostituce spíše tabuizovaným tématem. Michel Foucault tyto projevy shledává v celém 19. století a dává je za příčinu pozůstatkům viktoriánské prudernosti. Situaci definuje v několika jednoduchých větách: „*Sexualita byla na jednu pečlivě držena pod zámkem. Uklidila se do ústraní. Konfiskovalo ji párové manželství a beze zbytku ji pohltila vážnost reprodukční funkce. O sexu se mlčí.*“^{6]} Jak autor dále uvádí, jedinými místy tolerance se staly veřejné domy a sanatoria; prostitutka, zákazník, pasák, psychiatr a jeho hysterik směli dávat průchod svým radovánkám jen v ústraní.^{7]}

V průběhu 19. století zároveň začaly do popředí pronikat názory zastánců abolicionismu, jejichž cílem byla osvěta. Ti prostituci nespatořovali jen v nemravném chování žen, nýbrž i ve stejném chování mužů, kteří ženy navštěvovali. Během 19. století také došlo k oddělení genderových rolí a na základě genderu k rozlišení životního prostoru na vnitřní, který je spojen s ženou, a veřejný, který se stává doménou muže. Prostor vnitřní vymezoval manželské povinnosti, ke kterým patřil pohlavní styk; muž nesměl manželku k pohlavnímu styku nutit, manželka naproti tomu neměla manželovi toto právo upírat, avšak zároveň si měla zachovat cudnost.^{8]} Dobový diskurz předpokládal, že „(...) žena je ve své přirozenosti bytostí nekriminální a její kriminalizace je až důsledkem neřádného zapojení do nepřislusného veřejného prostoru.“^{9]} A z toho důvodu bylo manželství, respektive mateřství, považováno za nejúčinnější prevenci proti ženské kriminalitě (především proti prostituci).^{10]}

Druhá polovina 20. století zaznamenává nové přístupy k sexualitě a prostituci. Tato problematika se stala žhavým tématem ve feminizmu, jen v tomto proudu vzniklo mnoho prací a úhlů pohledu na *padlé ženy*. *Dějiny moderní prostituce nabízejí dynamický pohled na soukromý život žen*, jakož i na *fungování medicíny a patriarchátu*, a *zdůrazňují, že je třeba pochopit, jak spolu souvisí gender a sexualita.*^{11]}

Některé feministické proudy shledávají prostituci jako nežádoucí především proto, že nadále potvrzuje historicky danou mužskou nadvládu nad ženami. Prostitutka je tímto proudem vnímána jako „(...) vzor ženské sociální, sexuální a ekonomické podřízenosti.“^{12]} *Autorky*^{13]} *tohoto proudu chápou prostituci jako násilí na ženách; násilí nejen*

Plzeňsku ve druhé polovině 19. století.

5] K zákonů, a zákoníkům upravujícím prostituci viz dále.

6] Michael FOUCAULT, *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, Praha 1999, s. 9.

7] Tamtéž, s. 11.

8] Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2013, s. 159.

9] Stanislava MUSILOVÁ, *Padlé ženy v mikrosondě*, in: Útisk – charita – vyloučení. Sborník příspěvků z 34. ročníku Symposia k problematice 19. století, Praha 2015, s. 256.

10] Tamtéž, s. 257.

11] Jane SCOLAR, *The 'subject' of prostitution: Interpreting the discursive, symbolic and The 'subject' of prostitution: Interpreting the discursive, symbolic and material position of sex/work in feminist theory*, in: *Feminist Theory* 3, 2004, s. 343–355. Dostupné z URL:

<<http://ssrn.com/abstract=1868127>> nebo <<http://fty.sagepub.com/content/5/3.toc>>. [8. 2. 2015].

12] Tamtéž, s. 344.

13] Zvláště Kate Millettová, autorka knihy *Sexuální politika z roku 1970*, dále Kathleen Barryová, která se účastnila vzniku nevládní organizace Coalition Against Trafficking in Women (CATW).

v praxi prostituce, ale především jako násilí v samotné myšlence „nákupu sexu“, která je považována za neoddělitelně spjatou se systémem heterosexuality a mužské síly, což podle nich představuje „(...) absolutní ztělesnění patriarchální mužské výsady.“ Tyto myšlenky podle nich tvoří jednoduchou rovnici: prostituce rovná se mužské sexuální chování charakterizované třemi různě kombinovanými prvky, tj. výměna zboží, promiskuita a emocionální lhostejnost.^{14]}

Vedle tohoto proudu vyrostl radikální program, který zachytila Gail Phetersonová ve své knize *A Vindication of the Rights of Whores* (1989). Představitelé nesouhlasí s obrazem prostitutky jako pouhé oběti; bojují za uznání prostituce a ostatních činností spojených se sexuálním průmyslem jako každé jiné práce, která nebude právně diskriminována.^{15]}

V moderně a postmoderně vznikla celá řada dalších názorových proudů, které vymezují a snaží se pochopit tento sociální jev. V této studii není prostor pro zachycení všech postojů, které se vůči prostituci vymezily; z toho důvodu jsou představeny výše napsané, které se staví do vzájemného kontrastu k abolicionistickým názorům z počátku 20. století.

Pojem prostituce je dnes definován jako „poskytování pohlavního styku za plat, z profese“.^{16]} Prostituce má určité formy, kterými je vymezována; může být registrovaná (postavena pod dozor), tajná nebo trpěná bez jakéhokoliv legislativního omezení, dále může být pravidelná, provozovaná jako zaměstnání a zajišťující konající osobě veškerý příjem, nebo příležitostná, která je popisována jako doplňková činnost k nějakému jinému a stálému povolání.^{17]}

Definice pro vymezení pojmu byly dříve obsáhlejší, o to spíše však spekulativnější; například dle pražského městského lékaře z počátku 20. století Duchoslava Panýrka se jedná o „(...) pohlavní styk ženy s mužem, touto po živnostensku, t. j. za peníze, prováděný – s každým mužem, který zaplatí.“^{18]} Prostituce však neprobíhala jen mezi dvojicí rozdílného pohlaví, a navíc ji nelze zúžit na pouhé jednání a chování nevěstek. Pojem zahrnuje i chování a jednání kuplířek či kuplířů, provozovatelů bordelů, kteří na rozdíl od nevěstek nebývali anonymní a byli svému okolí známější než *padlé ženy*.

Postavení padlých žen v habsburské monarchii, potažmo v Plzni v 19. století

Devatenácté století je stoletím zlomovým. V této éře došlo nejen ke změnám na poli hospodářském a kulturním, ale také na poli společenském, neboť se měnily společenské myšlenky a s nimi lidské postoje.

Pro Plzeň 19. století byl typický nárůst společenských událostí a zakládání nových zábavních podniků. Mezi nejproslulejší podniky z počátku 19. století je možno zařadit hostinec „U Bílé růže“ na náměstí, ve kterém byla pořádána divadelní představení,^{19]} z druhé poloviny Gerlachovský dům a „Síň přátelství“ na Lochotíně, která začala ve

14] J. SCOLAR, *The 'subject' of prostitution*, s. 344.

15] Tamtéž, s. 346–347.

16] Ústav pro jazyk český, v. v. i. *Slovník spisovného jazyka českého*. [online]. 2011.

Dostupné z URL: <[http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=prostituce & sti=66901 & where=full_text](http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=prostituce&sti=66901&where=full_text)>. [25. 12. 2014].

17] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 6.

18] Duchoslav PANÝREK, *Pohlavní pud a prostituce mládeže*, Praha 1923, s. 35.

19] Ladislav LÁBEK, *Život a móda v Plzni v XIX. stol.*, Plzeň 1923, s.???

dvacátých letech 20. století upadat.^{20]} Plzeň také skýtala nemalé množství podniků, jež se skrývaly pod různým označením – ať už *hostinec*, *kavárna*, *peleší*, *hampejz* či *bordel* – ale vždy sloužily veskrze jedné a téže činnosti. „Bordeláři“, jak byli často nazýváni majitelé nevěstinců, oficiálně provozovali své *hostince*. Nekalé řemeslo v těchto místech provozovali načerno či pod patronátem městského purkmistrovského úřadu, který dotyčná místa oficiálně nazýval *vykřičené domy*. Samotní sousedé se o místech zmiňovali jen pod hanlivými přízvisky, například *pelechy*, *peleší*, *brlohy*, popřípadě *hampejzy*.

Tato vykřičená místa byla častokrát provozována pod pláštíkem hospodské konfese, ale také konfese kavárenské, která se stala oblíbenou na počátku 20. století. Vůbec první městská kavárna v Plzni, jež zároveň sloužila jako vykřičený dům, se nalézala v domku zvaném U Hroznu.^{21]}

Prostituci v habsburské monarchii upravoval *Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích* z roku 1803, který trestal kuplířství těžkým žalářem v rozmezí jednoho až pěti let v případě, že by byla k prostituci svedena nevinná nebo nezletilá dívka. Na základě tohoto zákoníku bylo souzení obchodu s tělem v kompetenci městské rady, na svobodném uvážení úředníka. Některé tresty byly velmi drastické, proto byly v roce 1848 císařem pozměněny a zcela nahrazeny císařským patentem z května 1852.^{22]} I tento nový trestní zákon nadále nechával trestání nevěstek v pravomoci obce.^{23]} Zákon trestal kuplířství,^{24]} stíhal provozování prostitute v hostincích a krčmách a od roku 1860 byly nevěstky vybaveny i zdravotními knížkami.^{25]}

20] Tamtéž, s. 14.

21] Dle publikace *100 zajímavostí ze staré Plzně* se nevěstinec u p. Moravce nacházel na místě bývalého Staliova pomníku, tj. na místě stávajícího Památníku obětem komunistického teroru na Anglickém nábřeží. Provozovatelem podniku byl pan Moravec, který musel spolu s Národní gardou v roce 1848 chránit osazenstvo svého podniku před rozlíceným davem, jenž chtěl osm lehkých dam naházet do řeky Radbuzy. Naproti domu se nacházel další veřejný dům pana Vrány, který přežil revoluční rok bez úhony. (Petr MAZNÝ – Vladislav KRÁTKÝ, *100 zajímavostí ze staré Plzně*, Plzeň 2003, s. 66.)

22] Na základě zákona č. 117/1852 ř. z. z 27. května 1852 byly osoby trestány za *přečin* či za *zločin*. Díl I. se věnoval zločinům. Podle paragrafu 20 byl zločin trestán smrtí, žalářem, kasací (tj. zbavení hodnosti či úřadu) aj. Žalář byl dle par. 14 odstupňován na žalář a těžký žalář. Při prvním stupni trestu žaláře nebyl obžalovaný spoután železy, avšak nebylo mu dovoleno scházet se s jinými lidmi v nepřítomnosti dozorce. Odsouzený těžkým žalářem směl s jinými lidmi hovořit jen v případech „zvláštních a důležitých“. Stupně trestu žaláře byly dle par. 17 určovány v rozmezí šesti měsíců až dvaceti let. Druhá hlava dílu II. se věnovala přestupkům a přečinům. Přečin byl dle par. 240 trestán např. peněží, propadnutím zboží, prodejných věcí nebo nářadí ve prospěch chudých a zejména vězením. Vězení bylo dle par. 244 a 245 odstupňováno na první stupeň vězení a druhý stupeň, zvaný tuhé vězení. Trestanec, který byl odsouzen k prvnímu stupni vězení, byl zavřen bez želez a mohl si opatřit výživu vlastními prostředky, výkon práce v době vězení byl na základě jeho uvážení. Odsouzený k tuhému vězení ve věznicích setrval také bez želez, ale strava a práce mu byla určena dle předpisů a možností trestnice a nedovolovalo se mu s nikým se scházet či mluvit bez přítomnosti dozorce vězňů. Podle par. 246 bylo také uznáváno domácí vězení. Nejkratší vězení trvalo čtyřicet hodin, nejdelší šest měsíců. Zákon č. 117/1852 ř. z. ze dne 27. května 1852 o zločinech, přečinech a přestupcích, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících ke dni 1. 1. 1927. Dostupné z URL: <<http://epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=17 & Section=1 & IdPara=1 & ParaC=2>>. [18. 9. 2015].

23] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 35–36.

24] Jinak také lenocinium či svodnictví. Kuplířství spadá, stejně jako prostituce či smilstvo obecně, do kategorie mravnostních deliktů. Až do pozdního středověku bylo trestáno smrtí, počínaje *Všeobecným zákoníkem o zločinech a trestech* z roku 1878 hovoříme o přečinění vedoucím ke zkažení mravů. Následující zákoníky kuplířství uvádějí jako přestupek a v případě svedení nezletilé osoby jako zločin. Zákon z roku 1803 řadí kuplířství mezi zločiny smilstva a trestá je těžkým žalářem v rozmezí jednoho až pěti let. Zákon z roku 1852 navazuje na předešlou legislativu a trest ponechává stejný. Od roku 1889 a 1891 byla z kuplířství obviněna pouze osoba, která se podílela na prostituci bez dodržování policejních a zdravotních předpisů. Více k vymezení a uzákonění kuplířství: Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šilenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004; o proměně trestního práva Jiří FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.

25] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 36.

Na základě zákoníku z roku 1852 bylo kuplířství trestáno podle paragrafu 512, dále paragrafy číslo 502 a 510 trestaly cizoložství. V královském městě Plzni byl nejčastěji citován výše zmíněný paragraf 512 a poté paragraf 5 z nového zákoníku z roku 1885, který však nepřinášel příliš nových úprav. Trestání žen provozujících prostituci bylo ponecháno „úřadu bezpečenskému“ čili policii. Ženy měly být potrestány v případech, pokud nedbaly policejního potrestání a pokračovaly v živnosti, byli-li policejně stíhány, provozovaly-li živnost, i když věděly, že byly nakaženy venerickou chorobou, vzbuzovaly-li pohoršení a sváděly-li mladistvé osoby.^{26]}

Na základě výše zmíněných paragrafů 512 a 5 byly v Plzni vedeny stížnosti, a to i proti vykřičeným domům, jež byly městskou radou trpěny. A právě z tohoto důvodu, že byli soudně trestáni i majitelé trpěných bordelů, požádala 15. března 1894 Stálá zdravotní komise v Plzni město Prahu o radu, jakým způsobem upravit prostituci a zda by metropole mohla plzeňským radním poskytnout opis úředních nařízení.^{27]} Naproti tomu město Praha se při vydávání svých vyhlášek a regulaci prostituce radila s kolegy v Berlíně.^{28]}

Policejní kontroly se týkaly nejen trpěných bordelů, ale také podezřelých hostinců a soukromých bytů. Zatímco v Čáslavi pochází nejstarší zápis o kontrole podezřelých hostinců, ve kterých by se měly zdržovat nevěstky, z listopadu 1874,^{29]} v Plzni se shledáváme s podobným případem již v roce 1850.^{30]}

Prostitutky z 19. století můžeme rozlišovat na registrované žijící v nevěstinci, registrované žijící volně a neregistrované. Pouliční prostitutka, i když byla registrovaná, měla vždy komplikovanější život než ta bordelní; musela si samostatně vydělat na jídlo a oblečení, byt a lékařské prohlídky. Zákazník za ní nedocházel, ona si musela vyhledat jeho a přesvědčit ho o výhodnosti své nabídky. Na druhou stranu měla mnohem větší svobodu, jde-li o výběr zákazníka.^{31]}

Během 19. století byly nevěstky v evropských městech vedeny ve dvou knihách, jedna obsahovala seznam všech policejně trpěných bordelů a druhá seznam samotných nevěstek. U každé nevěstky byla zanesena informace, do jakého nevěstince spadá, dále protokol obsahoval popis postavy, obličeje, vlasů a jiných jejích zvláštností. Po zápisu dostala každá žena zdravotní knížku se svou podobiznou, ta jí však byla v případě onemocnění pohlavní chorobou odebrána na dobu neurčitou, tedy dokud by se nevyлéčila. Kniha trpěných bordelů obsahovala seznam všech nevěstek, které se v daném domě vyskytovaly.^{32]}

26] Tamtéž, s. 39.

27] Archiv města Plzně, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

28] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 36.

29] Stanislava KLEČÁKOVÁ, *Genderová specifika marginálních vrstev společnosti 19. století. Prostituce v ulicích menšího města* (příspěvek vznikl za podpory grantu IGA UJEP: normy, disciplinace a sociální praxe ve vývoji společnosti od raného novověku do 19. století). Dostupné z URL: <http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/12_21_program_sekce_f.html>. [1. 2. 2015].

30] Tři městští strážníci byli vysláni na obchůzku po podezřelých domech (do hostinců u Morávkové, Zelenkové a k pradleně Šlesingerové), ve kterých by se mohla nalézat „podezřelá osoba“ Anna Endersová. (SOA Plzeň, Krajský soud Plzeň I, kart. 247, sign. 19 – Protokol o průběhu veřejného přelíčení s Josefou Morávkovou ze dne 2. prosince 1850.

31] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 66.

32] Pierre DUFOUR, *Dějiny prostituce: země románské a germánské V, Uherské Hradiště 1905*, s. 212–213.

Denní život nevěstek v Praze byl podle Pierra Dufoura^{33]} srovnatelný s životem nevěstek v ostatních evropských městech. Můžeme tedy předpokládat, že podobný denní režim panoval i v plzeňských vykřičených domech. Ráno ženy vstávaly velmi pozdě, posnídaly a posléze si šly znovu lehnout, nebo vycházely na procházky s bordelářkou. Jedna z příslušnic měla vždy celý den službu a byla „na stráž“ u okna, aby lákala kolemjdoucí.^{34]}

Tyto ženy nežily jen v zahálce, častokrát si svůj volný čas zpestřovaly hudbou a tancem. Nejspíše z toho důvodu byla některá umělecká povolání považována za krůček k neřestem, jak to uvedl i O. Rožánek. Ten mezi nevěstky řadil modelky uměleckých ateliérů, které „(...) *touha po volném životě neb někdy i nezaměstnanost a bída vehnala v nové povolání, v povolání, jež je po většině případu pouhý přechod k úplné prostituci*“,^{35]} dále uváděl herečky a baletky, které žily v sociálně zanedbaných poměrech a nebyly dostatečně finančně odměněny.^{36]}

Z konce 19. století se v plzeňském městském archivu dochovaly *Předpisy policejní týkající se majitelů bordelů a policejně trpěných nevěstek*, které vešly v platnost dne 17. července 1894 za působení městského purkmistra a právníka Václava Petáka. Skrze tyto předpisy jsme schopni nahlédnout do možností, jež měly *padlé ženy* pro svou existenci.

Předpisy podávají svědectví o omezeních, která regulovala život nevěstek a majitelů nevěstinců. Seznam zákazů a nařízení, který byl poměrně obsáhlý a přísný, upravoval zdravotní poměry nevěstek a nařizoval, aby se podrobovaly pravidelné zdravotní prohlídce. Tu vykonával městský lékař, ve své době označovaný jako městský fysik, který do nevěstinců docházel dvakrát týdně, vždy v úterý a pátek.^{37]} Předpisy stanovovaly, aby nevěstky v případě podezření onemocnění pohlavní chorobou uvědomily lékaře a při potvrzení nakažení se nahlásily v nemocnici. Registr se tím snažil zamezit šíření venerických chorob.

Nařízení z těchto důvodů zakazovalo hostům, aby se scházeli s jinými než *policejně trpěnými nevěstkami*. Zajímavé je, že na základě této vyhlášky měli návštěvníci nevěstinců zajištěnou anonymitu a jejich identita nesměla být zveřejňována. Rožánek v souvislosti s lékařskými prohlídkami uvádí: „*Souhlasil bych úplně s moderním oním požadavkem, který žádá, aby každý muž, má-li se zamezit šíření se pohlavních chorob, byl povinen vykazati se v bordelu, že jest zdráv. Proč má býti v platnosti pouze jednostranná nucená prohlídka nevěstek?*“^{38]} Tento přístup k problematice byl typický pro zastávce abolicionismu, podle nichž byly lékařské prohlídky, jimž se musely podrobovat jen ženy, do jisté míry výrazem mužského šovinismu.

Nevěstky, které provozovaly prostituci nezávisle na veřejných domech, se také musely hlásit na policejním úřadě. Policejní úřad s nimi následně naložil dle předpisů, nevěstku a její přihlášku přijal a uznal, nebo ji odmítl. Ty ženy, které byly ve městě trpěny, se musely dvakrát týdně dostavit k lékařské prohlídce, stejně jako nevěstky spadající pod vykřičený dům. Pro ty ženy, které nespádaly do nějakého nevěstince, nevzdával úřad

33] Francouzský autor osmismázkového díla *Dějiny prostituce* z let 1851 až 1854, které vydal pod pseudonymem Pierre Dufour (vlastním jménem Paul Lacroix).

34] P DUFOUR, *Dějiny prostituce* V, s. 216–217.

35] Otakar ROŽÁNEK, *Pud pohlavní a prostituce: vývoj, dějiny, zřízení prostituce a její vliv na choroby pohlavní a ženské* II, Praha 1903, s. 326.

36] Tamtéž, s. 332–337.

37] AMP, fond Archiv města Plzně, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

38] Otakar ROŽÁNEK, *Pud pohlavní a prostituce* II, s. 282–284.

samostatné zdravotní knížky, nýbrž byly všechny vedeny v jedné společné knížce. V té bylo zaneseno jméno těch, které jsou povinny se lékařské prohlídce podrobovat a k jejichž jménu byl uváděn městským fysikem jejich zdravotní stav.^{39]}

Kromě zmíněných zdravotních nařízení byly téměř vyloučeny z veřejného společenského života. Bylo jim povoleno navštěvovat pouze ta místa, která jim policejní úřad vymezil, nejčastěji hostince, taneční a veřejné zábavy. Kromě tohoto omezení měly přímo zakázáno „(...) procházeti se v měsících září, říjnu a listopadu, prosinci, lednu, únoru, březnu a dubnu po 4té hodině, v měsících květnu, červnu, červenci a srpnu po 6té hodině odpoledne na hlavních ulicích a veškerých veřejných sadech.“^{40]} Navíc jim policejní předpisy nedovolovaly sedět u oken, popřípadě stát ve dveřích nebo před vchody do bytů, aby na sebe neobracely pozornost a nesváděly kolemjdoucí.

Městská nařízení ovšem nebyla jen represivní, ale také se pokusila o zajištění některých práv pro nevěstky. Majitelé nevěstinců podle nich nesměli nevěstky omezovat v jejich svobodě a nesměli je připravit o veškerý majetek (ošacení a jiné věci), se kterým do vykřičeného domu přišly. Dále měli zakázáno trpět v místnostech hluk, zpěv a vše, co by mohlo rušit veřejný pokoj. K tomu jim bylo nařízeno, aby ohlásili jakoukoliv návštěvu osoby příliš mladistvé a aby byli nápomocni policii při šetření zločinů.

Zda byly předpisy striktně dodržovány, není známo; dá se spíše předpokládat, že bordeláři předpisy obcházeli, nebo se o to alespoň pokoušeli. Dokazuje to například list Theodora Klapky ze 17. července 1893, ve kterém si u purkmistrovského úřadu stěžoval na nevěstinec u Magdalény Kriegerbeckové v Radčické ulici, jejíž dcera o jedné příslušnici podniku prohlásila: „*Naší Bertě roste něco mezi nohama, musela odjet do Prahy, aby tady nemusela k doktorovi, který by jí na dlouho dal do špitála.*“^{41]} Také máme dle zpráv tamějšího obyvatelstva dokázáno, že se nevěstky z vykřičeného domu u Anny Fouskové „V Stromovce“ v ulici U Sv. Rocha vystavovaly ve dveřích i v oknech, ačkoliv jim to předpisy zakazovaly.^{42]}

Až do první světové války byl systém kontroly v Rakousku-Uhersku v rukách městského policejního úřadu, který nejen kontroloval, ale spolu s městskou radou nařizoval a zakazoval. Lékařské prohlídky zůstaly v pravomoci městského lékaře, výjimečně okresní nemocnice.^{43]} Nejinak tomu bylo v Plzni. Postup městských orgánů vůči nevěstkám pomocí vyhlášek se v mnoha městech velmi podobal. Jak bylo již výše naznačeno, městské orgány většinou vycházely z pražských nařízení.

Ačkoli citované plzeňské předpisy z 90. let 19. století zakazovaly prostitutkám ve stanovený čas vstup do městských sadů, k detailnější regulaci pohybu po jednotlivých částech města přistoupily až rakouské úřady ve spolupráci s armádou vydáním prostitučního regulativu,^{44]} který v roce 1916 výrazně rozšířil výčet míst, kde se prostitutky nesměly

39] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

40] Tamtéž.

41] Tamtéž.

42] Tamtéž.

43] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 40.

44] Neboli *Základní pravidla pro úpravu prostituce*, jedná se o poslední rakouský reglementační zákon, zkráceně *prostituční regulativ*, který byl prvním opatřením s celozemskou platností. Byl dokončen v říjnu 1915 a v platnost vešel v lednu 1916, zároveň také navazoval na nařízení vrchního velitelství armády, která byla vydána v létě 1915, vztahovala se na vojenské i civilní obyvatelstvo a měla za cíl omezit šíření pohlavních chorob i prostituce. Prostituční regulativ fungoval až do vydání *Zákonu o potírání pohlavních nemocí* r. 1922. (Roman BLÁHA, *Trestněprávní aspekty prostituce v České republice*, Rigorózní práce katedry trestního práva Fakulty právnické

zdržovat, a k parkům tak přibýly veřejné promenády a prostory před nádražími, divadly, kasárnami a kostely.^{45]}

Po zavedení aboličního zákona z roku 1922 a předpisů k tomuto zákonu z 21. ledna 1924 byly nevěstkám, které provozovaly svou činnost pod kontrolou policejních úřadů a které se podřizovaly pravidelné lékařské kontrole, odebrány a zničeny veškeré zdravotní knížky.^{46]} Ačkoliv se nařízení netýkalo evidenčních záznamů a jiných spisů dohlížejících na kontrolu a potírání prostituce, většina pramenů byla zničena, a to především v oblastech, ve kterých úředníci poctivě dohlíželi na dodržování vydaných zákonů. Z tohoto důvodu jsou nám osudy *padlých žen* téměř utajeny. Dozvědět se o nich můžeme teprve ve chvíli, kdy se dostaly do sporu se zákonem z jiných důvodů než kvůli prostituci, s čímž souvisí problematika ženské kriminality.

Lokality plzeňských vykřičených domů

Nevěstince a vykřičené domy se nacházely v okrajových částech měst, nejčastěji v dělnických periferiích či koloniích. Nebylo tomu jinak ani v Plzni, avšak jen několik vykřičených domů se stalo natolik problematickými, že se nám o nich dochovaly bližší zprávy. Stalo se tak především díky stížnostem okolních sousedů, jež byly vedeny na městskou radu a k městskému purkmistrovi.

Na základě těchto stížností jsme schopni uvést ulice, do kterých byly nevěstince nejvíce soustředěny, i to, kdo byl jejich majitelem, popřípadě pronajímatelem. Je možno předpokládat, že nevěstince byly v provozu především v noci, což nám dokazují opět stížnosti okolního obyvatelstva na noční výtržnosti. Noční provoz měl zajisté své praktické důvody; návštěvníci přes den nejspíše pracovali, či se věnovali rodině. Na druhou stranu zde mohl svou roli sehrát také fakt, který uvedl již Publius Ovidius Naso: „*V noci se ukryjí vady, noc promíjí veškeré chyby, učiní hodina noční půvabnou každičkou z žen.*“^{47]}

Informace z dochovaných pramenů nám většinou nesdělují jména ani konkrétní údaje o nevěstkách, které se v plzeňských nevěstincích nalézaly. A pokud se nám dochovala jména nevěstek, není jisté, zda jsou pravdivá, protože ženy se velmi často skrývaly za cizí a vymyšlenou identitu.^{48]}

Také nejsme schopni s naprostou jistotou uvést, kdo byl nejčastějším návštěvníkem ve vykřičených domech. Mohlo se jednat o jakékoliv osoby různého věku, se závazky, i bez, jako tomu bylo např. ve Vratislavi, kde někteří muži své první sexuální zkušenosti získávali už v patnácti až šestnácti letech, protože jim pohlavní zasvěcení poskytovaly prostitutky.^{49]}

To, že byla situace v českých zemích podobná jako v Polsku, nám dokazuje citát z díla Karla Čapka *Marsyas*, v němž se věnuje pornografické literatuře, označuje ji za vulgární libri prohibiti a slátaniny, které se „*(...) pokládají za studium mravů a bývají věnovány vědeckému čtenáři*“. Důležité pro nás však je, že podle Karla Čapka „*(...) tato*

Masarykovy univerzity, Brno 2008.)

45] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 67.

46] Tamtéž, s. 50–51.

47] Publius OVIDIUS Naso, *Umění milovati*, Praha 2012, s. 15.

48] M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 65.

49] Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ, *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 160.

vědychtivost poněkud připomíná mládence, kteří chodí do barů a nevěstinců, jak se říká, studovat život. ^{50]} Do jakých částí města Plzně, popřípadě kam až za jeho hranice, by tedy mladé chlapce přivedla jejich „vědychtivost“?

Vykřičené domy na Říšském předměstí

Jednou z nejvíce problematických čtvrtí v Plzni v 19. století se stala oblast blízko Kalikovského mlýna, pomyslný trojúhelník ulic Kalikova – Koželužská – Radčická, o němž máme informace díky dochovaným záznamům městské rady v Plzni zejména z roku 1893. V této okrajové části města Plzně se nalézaly výčepy, které skýtaly známé nevěstince. Vykřičený dům manželů Kellnerových v Radčické ulici, Magdaleny Kriegerbeckové v ulici Koželužské a Josefy Mannové (Maňové)^{51]} v ulici Kalikově.

Není náhodou, že se v jejich blízkosti nacházela kasárna 35. pěšího pluku, jehož hlavním verbovacím a doplňovacím okresem se stalo Plzeňsko, potažmo Plzeň jako sídlo, v roce 1781. Rozsáhlá kasárna nechalo vystavět plzeňské měšťanstvo v roce 1826, které nelibě neslo ubytování vojska ve svých domech.^{52]} Právě během vojenské služby začalo mnoho chlapců se sexuálním životem, ale kvůli nedostatku vhodných příležitostí k seznámení využívali muži formou volných lásek pouliční nevěstky nebo služby ve veřejných domech.^{53]}

Obyvatele těchto ulic nejvíce tížily noční výtržnosti, které se v okolí jejich domů opakovaně děly. Tyto výtržnosti podle nich měly neblahý vliv na mravní výchovu jejich dětí, ale především se ulice staly proslulé svou špatnou pověstí, jejich majetek tak ztrácel na ceně a z bytů, které pronajímali, se jim nájemníci stěhovali do lepších míst. Jako další z důvodů své nespokojenosti uvedli, že se jejich manželky a dcery nemohou v pozdních hodinách vydat ven, protože bývají nemravně obtěžovány návštěvníky veřejných domů.^{54]}

Stráž v ulicích častokrát zasahovala i proti samotným obyvatelům sousedních domů, jako se stalo například 11. července 1893. Toho dne prováděl v Radčické ulici kontrolu strážník Jakub Pejř, který se stal svědkem výstupu Theodora Klapky, jednoho z největších odpůrců vykřičených domů v těchto místech. Jak uvádí ve své výpovědi strážník Pejř, Theodor Klapka toho dne před svým obchodem vykřikoval následující: „*To je hamba, to se může stráž stydět, já přece dostal to rukou dáním od pana purkmistra, že ty kurvy do 8 dnů přijdou pryč a ono je to ještě horší než dříve; takové slovo kdyby mě býval dal pastýř ze Skvrňan, ale né purkmistr obce Plzeňské, měl by se stydět a odpliv přede mnou dvakráte.*“^{55]}

Kromě toho, že nevěstince rušily obyvatelé ulic, jejich majitelé navíc porušovali nařízení, která vydal purkmistrovský úřad. Nechávali u sebe nevěstky, které nebyly ohlášeny na policejním úřadu; také provozovali výčepní živnost, ačkoliv k tomu neměli povolení a podávali návštěvníkům čaj, lihoviny, punč a jiné opojné nápoje.

50] Karel ČAPEK, *Marsyas čili na okraj literatury*, Praha 1948, s. 102.

51] Archivní prameny uvádějí Mannová i Maňová, v práci bude užita častější verze Mannová.

52] Miloslav KRIEGER, *Plzeňský poutník aneb Plzeň ze všech stran*, Praha 2008, s. 104–105.

53] M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 244–245.

54] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

55] Tamtéž.

Na počátku devadesátých let 19. století si údajně pronajala právě se dostavující dům v Kalikově ulici Antonie Hutterová, bývalá stoličná^{56]} ve vykřičeném domě u Mannů. Podle stížností okolních obyvatel Kalikovy ulice si zde dotyčná hodlala na jméno svého nastávajícího manžela, zámečnicka ve Škodově továrně, zřídit noční kavárnu „(...) a provozovat tam pod záminkou „ženské obsluhy“ nekalou živnost s nevěstkami.“^{57]} Zda městská rada povolila vznik vykřičeného domu Antonie Hutterové, není jisté, ale podle dalších dochovaných archivních pramenů v Plzni tento podnik nefungoval.

Magdaleně Kriegerbeckové, která provozovala svou živnost v domě čp. 182 v ulici Koželužské, a Eugenu a Marii Kellnerovým, kteří měli svůj nevěstinec umístěn v domě čp. 83 v ulici Radčické, bylo v květnu roku 1893 nařízeno, aby si pro svou živnost vyhledali jiné místnosti a do 8. června téhož roku domy opustili.^{58]} Z jiné zprávy zasláné městské radě Theodorem Klapkou, Janem Divišem a dalšími obyvateli ulice se dozvídáme následující: „*Dvacátý den k ustrnutí všeho obyvatelstva byli nevěstince tyto, ale pod ochranou policie, opětně okazalim způsobem poznovu v život uvedeny. Rozruch, který byl tímto způsobem v městě je ten, že nestačili skorem všichni veřejný posluhové by otevření nevěstince u Kellnerů rozhlásili.*“^{59]} Výtržnosti, na které si obyvatelé stěžovali, se udály nejen v domech Kellnerových a Kriegerbeckové, ale také v domě čp. 307 Kalikovy ulice, kde svou živnost provozovala Josefa Mannová.^{60]}

Ačkoliv měla Magdalena Kriegerbecková jako jediná z provozovatelů vykřičených místností povolení hostinské konfese, stejně jako ostatní častokrát nedbala zákazů a svůj nevěstinec provozovala i po jeho úředním uzavření. Z těchto důvodů byl zmíněný podnik vyřazen ze soupisů městských nevěstinců a městský lékař zde neměl povinnost provádět pravidelné prohlídky. Přesto nadále nevěstky Karolína Košáková a Kateřina Kuralová, které se zdržovaly právě u Kriegerbeckové, poctivě a pravidelně docházely na zdravotní prohlídku na radnici k městskému lékaři Tylovi, jak jim to stanovovaly policejní předpisy. Košáková byla dne 15. června 1894 předána do nemocnice,^{61]} protože pravděpodobně onemocněla venerickou chorobou. Podle místních nechávala Kriegerbecková svůj nevěstinec během její nepřítomnosti řídit svou 14letou dcerou.

Nevěstince se na tomto předměstí vyskytovaly ještě na počátku 20. století, pravděpodobně s jinými majiteli – nebo si na ně sousedě Theodor Klapka, Jan Diviš a ostatní zvykli.^{62]}

56] Stoličná = pokladní nebo prodavačka v hostinci.

57] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

58] Tamtéž.

59] Tamtéž.

60] K jedné takové události došlo v noci z 20. na 21. května 1893. Té noci se zde choval nevhodně Jan Steiner, devěťadvacetiletý zámečnický pomocník ze Škodových závodů, který byl již ženatý a pocházel z Kozolup. Po předvedení na strážnici městským policistou Baumrukem slíbil, že půjde domů. Přesto se vrátil k Mannové a opět byl zatčen strážníky.

61] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

62] V červenci 1910 žádal Josef Krüger městskou radu o udělení koncese hostinské a výčepnické v domě čp. 271 pana Františka Lišky v Radčické ulici za účelem provozování kavárny (právě do kaváren se začaly na počátku 20. století vykřičené domy stěhovat). Josef Krüger, pianista v Plzni, otec pěti nezaopatřených dětí, bytem na Roudné v ulici Malická čp. 75, koncesi nezískal a v ulici Radčické tak další z vykřičených domů nevznikl. (AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 11036, sign. 224/II/09-10, kart. 917 – Registratura městské rady 1909–1910.)

Jak však uvedli nespokojení obyvatelé Saského předměstí, na Říšském předměstí byly nevěstince alespoň ukryty před zraky kolemjdoucích a byly pohromadě, nikoliv rozptýlené jako na prvním uvedeném. To bylo usnadnění nejen pro návštěvníky, ale především pro policejní dozor.^{63]}

Vykřičené domy na Saském předměstí

Saské předměstí tvořily části Roudná, Košutka, Karlovarská třída, Na Jánské, Amerika, Na Poříčí.^{64]} Na Jánské v roce 1870 vznikla za pomoci Jana Kleissla^{65]} nejstarší plzeňská dělnická kolonie. Obyvatelé kolonie nacházeli zaměstnání i ve Škodovce, ale především v blízkosti svého bydliště. Mohli se nechat zaměstnat v továrně na výrobu porcelánu, na zpracování kůží, v drožďárně nebo v pletárně punčoch. Není překvapivé, že se zde vyskytovaly i nevěstince.^{66]}

Kateřina Strejcová, Josefa a Jan Langovi, Kateřina Koučková, Anna Přibíková a mnoho dalších, žijících na Saském předměstí v ulicích Luční, Plánská, U Sv. Rocha a Zelinářská, uváděli ve svých stížnostech, které adresovali městské radě a purkmistrovi, téměř totožné důvody jako obyvatelé Říšského předměstí. Patřilo mezi ně poklesnutí cen nemovitostí a mravní „nevýchova“ jejich dětí. Mezi nejproblematictější nevěstince v těchto ulicích lze zařadit místnosti, které po Františce Benešovské převzali manželé Kupkovi. O tento hampejz měl zájem také František Drobník, synovec Františky Benešovské, jemu však městská rada nepovolila místnosti provozovat ani přes jeho žádost ze dne 22. dubna 1893, v níž nazval provozovanou činnost v domě čp. 140 Luční ulice jako *milostný stánek*.^{67]} Výčepnickou konfesi získali manželé Kupkovi.^{68]}

63] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

64] Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeňská předměstí*, Plzeň 1997, s. 12–14.

65] Poslanec Českého zemského sněmu v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století. Od sedmdesátých let působil především v Plzni a jako náměstek starosty se rozhodl pro výstavbu dělnické kolonie na svých pozemcích. Výstavba byla velmi rychlá, avšak půda byla nekvalitní, a proto bylo nekvalitní i bydlení.

66] Kolem roku 1900 se nalézal v Dělnické ulici v domě čp. 213 u Václava Jonáka vykřičený dům se čtyřmi nevěstkami, které majitel uváděl jako své podnájemnice. Po Jonákově smrti převzala živnost jeho paní a s podnájemnicemi domu se přestěhovala do domu čp. 191. Ve sčítání z roku 1900 uvedly ženy jako své povolání posluhovačky a jedna švadlenu, v roce 1910, když už podnik provozovala Jonáková vdova, uvedly jako své povolání obor nevěstka. Jiřina TODOROVÁ, *Žítváření stabilizované dělnické společnosti (Plzeň – Kolonie Na Jánské)*, in: Český lid: sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Praha 1982, s. 85.

67] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

68] Stejně jako obyvatelé Říšského předměstí, i tito žádali purkmistra města Plzně, aby „(...) vážil nás toho brlohu vši neřesti zbavit tak zvaný bordel, neb je nám nemožno jíti kolem co se tam děje polonahé ženštiny vybíhají na ulici tak že se musí každý soudný občan bát jíti kolem neb ho tam tahají a pokřikují po lidech, a což ženy ty musejí jíti teprve sklopenou hlavou neb kdyby se jen ohlídl tam jim nadají, nedávno šla paní Ilbergnová kolem višel vojín ven za bíleho dne tama ottut přirozeni měl skalhot ven viset, a co ji řekl, to si ani nedovolím zde psáti.“ Zpráva, z níž pochází úryvek, dále obsahuje informaci, podle které bylo obyvatelům zmíněných ulic ještě za života „staré Benešovské“, čili provozní nevěstince, slíbeno, že nevěstinec bude po její smrti uzavřen. Tento slib ze strany městské správy nebyl dodržen, protože si zde v domě čp. 140 v Luční ulici svou konfesi otevřel Josef Kupka, zedník z Kříše u Radnice, který byl podle sousedů čtyři předešlé roky trestán za zabití člověka; dále také uvádějí, že jeho manželka Anna Kupková na ulici vykřikovala, kolik jí stálo zajištění této konfese. Zmínění si také stěžovali, že manželé Kupkovi nevěstkám dávají pouze polovinu z jejich výdělku. (AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.)

Jedním z nejdiskutovanějších domů, stejně jako výše zmíněný nevěstinec Kriegerbeckové v Kalikovském trojúhelníku, se stal vykřičený dům Anny Fouskové, který se nalézal v čp. 213 na Saském předměstí v ulici Plánské a byl nazýván „V Stromovce“.^{69]} Anně Fouskové byla v červnu 1893 odebrána konfese výčepu piva a 3. června 1893 byla odsouzena na sedm dní k tuhému vězení pro přestupek paragrafu 512 tr. z. trestající kuplířství. Vzhledem k výše zmíněnému porušení zákona byla nakonec Fouskové odejmuta hostinská živnost, již získala po svém zesnulém muži, jemuž byla přidělena roku 1882. I přes to, že v červnu měla být Fouskové hostinská koncese odejmuta navždy, již v srpnu téhož roku se navrátila a pokračovala v provozu svého hostince.^{70]}

Ani období před první světovou válkou se nevyznačovalo úpadkem výskytu nevěstinců. V ulici U Sv. Rocha na Saském předměstí se v domě čp. 98 od ledna do října 1909 nacházela kavárna, jejíž provoz měla na starosti Anna D. Radovanová, jež zdědila živnost po smrti svého muže J. Kircheisla a brzy nato se provdala za cizince Radovana a živnost předala sestře Žofii Šnebergrové.^{71]} Šnebergrová na počátku roku 1909 zemřela a okolní sousedé se rozhodli znemožnit Anně Radovanové znovuotevření kavárny, která je rušila nejen přes den, ale i častými nočními výstupy; navíc podnik ležel poblíž Lochotínského parku, který v Plzni navštívil téměř každý cizinec, čímž se nevyhnul ani těmto vykřičeným místům. Kromě toho byl onen dům umístěn naproti nově zřízené školní budově dívčího lycea a tento fakt podle obyvatel působil nevalně na mravní výchovu dívek.^{72]}

Anna Radovanová nebyla jediná bordelářka, které sousedi vyčítali narušování výchovy dětí a nepatřičné umístění nevěstince kvůli nově otevřené budově školy poblíž jejího vykřičeného domu. Kolem roku 1894 tak byly uzavřeny bližší neznámé vykřičené domy v ulicích u nádraží, kde tehdy vznikla nová škola.^{73]} Tyto informace se dozvídáme z dopisu městské radě, jehož autory byli obyvatelé ulice Na Poříčí – podepsáni Matiaš Vorel, Emanuel Klies a Josefa Krismanová.^{74]}

Tito obyvatelé si stěžovali na nevěstinec manželů Kramářových, kteří si pronajali dům od manželů Kateřiny a Jiřího Šnajdrových; vykřičené místnosti se nalézaly v domě čp. 457. Nevěstinec byl díky stížnostem sousedních obyvatel 26. října 1894 uzavřen, dle dochovaného přípisku „(...) bylo městské strážci dáno nařízení, aby k místnosti jejich pilně dohlížela a každou nevěstku, jež tam bude nalezena, bez odkladu v policejní opatření vzala.“ Na fungování nevěstince byly vedeny stížnosti především z příčiny denních hádek a rvaček, které byly z místností přenášeny na veřejné prostranství. Jako další důvod pro

69] Na základě informací sebraných od sousedů lze konstatovat, že Fousková v domě udržovala nevěstky nejnižšího řádu, do místností dovolovala vstup i nezletilým dívkám, které díky tomu byly od útlého věku morálně zkažené. Dále sousedé tvrdili, že v tomto domě nevěstky lákaly kolemjdoucí, ačkoliv to bylo na základě policejně stanovených předpisů zapovězeno bordelářům i nevěstkám, citují: „Nemajíc ještě na tom dost že dveře i okna které přímo ku stromořadí celé otevřené jsouc ještě tam zdržující se nevěstky které na mol opily bývají cele rozjařené napolo obnažením prsy ven na ulici vyběhají, čudne řeči pronášejí a pošunkami okolo jdoucí obecnstvo tam lákají, k čemuž se ještě dávi dětich dostavi, dovnitř nahlíží a ty krásné řeči tam poslouchají a již zahy v jejich utlém stáří pěkným věcem se učí.“ Místnosti tohoto nevěstince byly pravděpodobně jedny z problémovějších, a ačkoliv zde městská stráž zřídka kdy zasahovala, vojenská patrola zde již dvakrát zakročila.

70] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

71] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 11036, sign. 224/II/09-10, kart. 917 – Registratura městské rady 1909–1910.

72] Tamtéž.

73] Prameny neuvádějí, o jakou školu se jednalo, s největší pravděpodobností to však byla obnovená škola nad Hamburkem (dnešní okresní soud) či dostavující se budova obecně chlapecké a obecně dívčí školy, která byla otevřena v roce 1897 (dnešní církevní gymnázium).

74] AMP, fond Archiv města Plzeň, inv. č. 8462, sign. 20/II b), kart. 882 – Registratura městské rady 1893–1895. Bordely.

uzavření oné místnosti obyvatelé uvedli, že „(...) nebezpečí, že se mravní nákaza z tohoto pařeníště kalu a zvrhlosti ještě více rozšíří, je v těchto dnech otevřením obecné školy v nejbližším sousedství tohoto domu zvýšená.“ Obyvatelstvu zmíněné ulice bylo nakonec vyhověno.^{75]}

Tytéž prameny také uvádějí, že se v téže době nacházel v ulici Zelinářské v domě čp. 317 další nevěstinec, jehož provozovatelkou byla Alžběta Drobníková. Vdova po měšťanu Antonínu Drobníkovi se v roce 1893 rozhodla svou živnost ve dvaasedmdesáti letech přenést do domku Josefa Kramáře Na Poříčí, pravděpodobně z důvodu četnosti stížností okolních sousedů.^{76]}

Pro nás je informace stěžejní, neboť dokazuje, že se nevěstince nalézaly i v jiných částech města, než jen na dělnických periferiích. Právě nádraží je jednou z oblastí, u nichž lze vyskyt takových podniků očekávat.

Plzeň v komparaci

Nejen v Plzni, ale i v Ostravě se stala prostituce v devadesátých letech 19. století palčivým tématem, a ačkoliv „(...) městští radní vycházeli z toho, že prostituce a nevěstince splňují určité přirozené potřeby převážně osamělých dělníků (...)“^{77]} rozhodli se představitelé města pro její regulaci. Z toho důvodu se od roku 1893 musely nevěstky dvakrát do týdne podrobit zdravotní prohlídce a stejně jako v Plzni, probíhaly i v Ostravě tyto prohlídky v přízemí radnice. V Plzni byly konány pravidelně ve stejné dny, zatímco v Čáslavi se prováděly namátkou, častokrát bez předchozího oznámení, a to již od května 1892 na základě vyhlášky městského úřadu s názvem „Podmínky pod kterými se prostituce co „nutné zlo“ v městě Čáslavi trpěti bude.“^{78]} V Kutné Hoře byly stejně jako v Plzni městskou radou stanoveny dny zdravotních kontrol, které připadly vždy na středu a pátek,^{79]} kdežto v Plzni na úterý a pátek.

Stejně jako v Plzni se i v Ostravě koncem 19. století začaly nevěstince soustřeďovat do městských čtvrtí, které se nenalézaly daleko od centra, ale byly dostatečně skryté od veřejného ruchu.^{80]} Ke známým provozovatelům nevěstinců v Ostravě patřili tři muži, dvě ženy a jeden manželský pár, kdežto v Plzni v několika případech z devadesátých let 19. století nevěstince provozovaly ženy a ve čtyřech případech manželský pár (Kupkovi, Kramářovi, Kellnerovi a Jonák se svou manželkou). Častými provozovateli nevěstinců v Ostravě byli uherští a haličští Židé.^{81]}

Ačkoliv nám nejsou v Plzni Židé známi jako majitelé nevěstinců, určitě se zde vyskytovali židovští obchodníci, na něž takové podezření mohlo padnout. Kolem roku 1900 založil židovský obchodník Josef Eckstein v domě čp. 250 v Kleisslově ulici pletárnu

75] Tamtéž.

76] Tamtéž.

77] Milan MYŠKA, *Kněžky Venušiny aneb z historie prostituce v průmyslovém velkoměstě*, Ostrava 2006, s. 7.

78] Stanislava KLEČÁKOVÁ, *Genderová specifika*.

79] Tamtéž.

80] Ve Stodolní ulici se v roce 1894 nacházely dva veřejné domy a v roce 1899 tři, v Porážkové ulici dva a v ulici Rybnické jeden. Za kuriózní je ovšem považován podnik veřejných vanových lázní v Rybnické ulici, ve kterých byl v roce 1910 také odhalen provoz prostituce. (M. MYŠKA, *Kněžky Venušiny*, s. 11–13.) V polovině devadesátých let 19. století v Ostravě fungovalo celkem, nepočítáme-li nevěstinec z roku 1899 ve Stodolní ulici a vanové lázně, pět vykřičených domů. Porovnáme-li to s Plzní, počty nevěstinců se téměř shodují; v Plzni víme s jistotou o výskytu sedmi nevěstinců, s domem Anny D. Radovanové o osmi, přičemž do celkového počtu nejsou zahrnuty potenciální nevěstince u nádraží.

81] M. MYŠKA, *Kněžky Venušiny*, s. 12 a 19.

punčoch, v níž našlo zaměstnání asi sedm žen z dělnické kolonie Na Jánské.^{82]} Podnik nefungoval příliš dlouho, možná nedokázal konkurovat jiným podnikům, nebo byl uzavřen. Koneckonců i v Ostravě se vyskytovalo mnoho utajených nevěstinců: vanové lázně, výrobní a prodejna sodovek A. Ticháčka ve Stodolní ulici nebo mlékárna, v níž byla muži nejžádanější mladá cikánka.^{83]} V Plzni to mohlo být podobné.

Padlé plzeňské ženy – ne prostitutky

Za *padlé ženy* nelze považovat pouze ty, které se staly prostitutkami, pod tímto pojmem si každý může vybavit něco jiného. Existují další různá pojmenování, jež jsou v literatuře s *padlými ženami* spojována; například vražedkyně, zlodějky, kuplířky, nevěstky; zdatnému zájemci o historii se jistě vybaví Magdalénské azyly^{84]} z Irské republiky. Mohou to být také všechny ty příslušnice něžnějšího pohlaví, které počaly nemanželské dítě.

19. století je bohaté na případy sebevražd, které byly často páčány v párech a většinou z nešťastné lásky. Jeden z příběhů, jež vstoupil do povědomí Plzeňských, otiskl *Posel ode Mže* ve svém patnáctém výtisku ze dne 2. prosince 1848. Událost, o níž píše, se stala na plaském panství, nebyla však ve své době ojedinělá. Autor příspěvku událost zhodnotil jako lásku plnou vášně, jež neztratila svou prudkost.^{85]} Sebevražedné sklony zamilovaných párů se v Plzni objevovaly i na počátku 20. století. Plzeňský deník *Nová doba* ze 17. září 1909 informoval o nešťastném konci lásky další dvojice, tentokrát nevěstky a desátníka 35. pěšího pluku. Dvaadvacetiletá Marie Köcherová, původem z Tábora, se v brzkém mládí provdala, manžel ji však týral, poté opustil a odjel do Ameriky. Marii nezbylo nic jiného než se uchýlit do nevěstince u Anny Radovanové na Roudné.^{86]}

82] J. TODOROVÁ, *Vytváření stabilizované dělnické společnosti*, s. 84.

83] M. MYŠKA, *Kněžky Venušiny*, s. 19.

84] Azyly vznikly ve Velké Británii a v Irsku za účelem rehabilitace žen, které se věnovaly prostituci. V Irsku byly pojmenovány podle Máří Magdalény.

85] Takto redaktor tisku *Posel ode Mže* popisuje celý případ: „Dne 20. t. m. dohrála se zde truchlohra na diwadle života, jež se započala s romantickou láskou dvou milenců a skončila se smrti jejich. – Toho dne o 10 ½ hodině předpolední zastřelil J. H., myslivecký mládenec as 36letý, swau osmnáctiletou milenku, A.Š., sprostau služebnou diwku, – i sebe. Nalezeníť jsou w myslivně na posteli wedlé sebe ležcí, ona pistolí, on ručnicí do srdce střelený, oba bez známky života. Krátce před činem poslal nešťastník swau poslední wůli, rukau pewnau psanau, k wrchnímu auřadu Plaskému, jakož i farnímu auřadu Králowickému, obsahující auplný inventář weškerého nábytku, seznam všech podrobných dluhů a odkaz pozůstalého jmění k záduší kostela Králowického, na fundaci za sebe i nešťastnou obět swé lásky. – Z okolnosti dá se souditi, že diwka smrt dobrowolně zwolila a že wše již dříwe mezi nima bylo umluweno.“ *Posel ode Mže* [online]. Plzeň: J. M. Schmid, 1848, č. 15. Dostupné z URL: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=12569>> [18. 9. 2015].

86] Jak dokládá dobový tisk a především stížnosti vedené obyvatelstvem ze sousedních domů, kavárna, již vedla madam Radovanová, nebyla nejproslulejším místem. Obyvatelé okolních domů si stěžovali na noční ruch, pokřikování děvčat na kolemjdoucí, ani samotná Anna Radovanová kritice neunikla: „O majetnici bordelu pak vypráví se všeobecně, že nad ubohými oběťmi prostitutek, nevěstkami, vládne bezohledně jako otrokářka, která ví, že jsou jí vydány na milost a nemilost. Pravíme přímo: běda té, která do bordelu Radovanové zapadne!“ Poměry v tomto nevěstinci byly bezútesné, Marie zvaná Máňa se prý již měsíc před událostí pokusila o sebevraždu skokem z okna. Obyvatelé na Roudné tvrdili, že chtěla opustit nevěstinec a Anna Radovanová ji to neumožnila, ta to posléze před policií popřela. Brzy na to Máňa nastoupila znovu „do služby“ a jejím zákazníkem se stal devatenáctiletý desátník Josef Čížek. Mladý pár 16. září 1909 společně ukončil svůj život a zanechal dopis na rozloučenou, dle kterého si sáhl na život z nešťastné lásky. (P. MAZNÝ – V. KRÁTKÝ, *100 zajímavostí ze staré Plzně II*, Plzeň 2007, s. 71–72.)

Padlé plzeňské matky

Nešťastné a zakázané lásky nezřídka končily těhotenstvím, které uvedlo ženu do kritické životní situace. Svobodná matka v 19. století neměla valnějších finančních prostředků, a proto nebylo jednoduché uživit vlastní dítě ani samu sebe. Možná by se o dítě dokázala postarat, pokud by začala pracovat v jedné z továren, jichž v Plzni na konci 19. století nebyl nedostatek.^{87]} Přesto většina žen zprvu pracovala na pozici služebné a toto povolání také uvedla jako své zaměstnání do matrik narozených při zápisu křtu porozeného dítěte. Ženy mohly mít podporu v rodině, ale v případě, že se jim jí nedostalo, čekala je hanba. Nevyhovující finanční situace a sociální stigma svobodné ženy s dítětem společenskou pozici těchto žen v prudérním 19. století významně komplikovala.

Za vše by stačilo citovat Danielu Tinkovou v souvislosti s problematikou infanticidia:^{88]} „*Součástí diskurzu o infanticidě byly tedy především právní a mravní diskriminace levobočků a svobodných matek, ekonomická a sociální situace služebných osob odsouzených k více či méně dobrovolnému celibátu živořící na hranici existenčního minima (dělnické ženy 19. století), představy o cti i „dvojí morálce“ uplatňované rozdílnou měrou vůči mužům a ženám, stejně jako vůbec vztah mužů k ženám.*“^{89]} Právě kvůli infanticidiu skončily životy levobočků a panchartů nejednou dříve, než mohly vůbec začít. V Plzni a okolí se takové tragické osudy také odehrály, avšak většina životů nemanželských dětí neskončila takovým nešťastným způsobem, ačkoliv bylo jejich výchozí postavení pro budoucí život těžké. Pro zabránění byla nutná podpora rodiny, jako se tomu stalo i u případu z roku 1857, kdy se narodili dva chlapi, František a Daniel, dne 18. prosince 1857. Chlapci přišli na svět do stejného okresu, tj. Plzeň město I, ale nejen to, také do stejné rodiny a oba dva jako nemanželské děti.^{90]}

Královské město Plzeň bylo ve své historii stejně jako ostatní města zasahováno případy úmrtí nemanželských dětí a v horším případě zavražděním dětí jejich vlastní matkou. Takovým skutkům mělo předejít vydání *Zákoníku o zločinech těžkých policejních přestupcích z roku 1803* za vlády Františka I., na jehož základě bylo za kriminální delikt považováno i opomenutí nahlášení těhotenství: „(...) tato prevence měla fungovat jako opatření proti možným a tajným potratům nebo infanticidě.“^{91]} Cílem zákoníku bylo nejen zajištění práv a ochrany nezletilým, ale také důraz na ochranu rodiny jako celku, veřejné morálky.^{92]} Matce za čin vraždy hrozil trest těžkého vězení a za pokus o spáchání vraždy

87] M. BĚLOHLÁVEK, *Plzeňská předměstí*, s. 10–14.

88] Problematice infanticidia se věnuje Daniela Tinková. Jako ekvivalent k pojmu infanticidium v českém jazyce uvádí „zahubení neřádně nabytého plodu“ neboli zabítí novorozeněte především matkou. D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství*, s. 313.

89] Tamtéž, s. 339.

90] František se narodil jako nemanželský syn Alžběty Kriegerberkové, manželské dcery Ondřeje Kriegerberka, měšťana a obuvníka v Plzni v domě čp. 14, a matky Anny, rozené Stočekové. Otcem Františka byl Josef Maleček, který se k otcovství přiznal až později, shodou okolností také syn měšťana a obuvníka v Plzni, v domě čp. 20. Alžběta a Josef se pravděpodobně znali přes své otce, kteří byli členy stejného cechu. Také blízké sousedství obou mohlo sehrát jistou roli při jejich seznámení. Chlapec Daniel se narodil slečně Barboře Jeklinové, jejímž otcem byl měšťan a obuvník v Plzni v domě čp. 171 Bohumír Jeklín a matkou Karolína Königová. Stejně jako u výše zmíněné, i zde se přiznal otec ke svému dítěti – jeho jméno zní Václav Kriegerberk, zaměstnáním hostinský v Plzni a syn Ondřeje Kriegerberka a Anny Stočekové. Vzhledem k propojení obou rodin bychom mohli uvažovat o tom, že přiznání otcovství bylo falešné; matriky narozených ovšem tuto tezi nemohou potvrdit. (SOA Plzeň. Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1856-1859), sv. 052. Fol. 1-336. s. 121.)

91] M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ, *Dějiny těla*, s. 163.

92] Tamtéž.

lehčí vězení v rozmezí šesti měsíců až jednoho roku. Od roku 1803 byl také trest upraven dle toho, zda bylo dítě manželské, či nikoli; přičemž ve druhém případě býval odstupňován s ohledem na to, zda pachatelka čin spáchala aktivně či pasivně, to je ve smyslu „zanedbání péče“.^{93]}

Je však zřejmé, že ani zákony takovým činům nebyly schopné zabránit. Andělíčkářství^{94]} vynášelo jako řemeslo více nežli babictví, byť se jednalo o zločin. Andělíčkářství bylo záležitostí spíše městskou, kdežto na venkově si ženy snažily vyvolat potrat během těhotenství nebo až při samotném porodu,^{95]} infanticidium postihovalo především sociálně nejslabší vrstvy.^{96]} A téměř totožně jako u prostituujících se žen i tento jev postihoval neprovdané ženy z nejnižších sociálních vrstev, otcem býval muž z „příležitostné lásky“ nebo slibující „věčnou lásku,“ ale výjimkami nebyly ani zneužitě ženy ze strany jejich zaměstnavatele. Od poloviny 19. století se začali psychiatři zabývat případy infanticidia jako projevu laktační psychózy.^{97]}

V Plzni tak došlo k případům, kdy se podařilo dítě zachránit a zajistit mu jakousi rodinu, jak nám dokládá článek z července 1893.^{98]} V jiných případech bylo však pozdě, ať už se zmíníme o nešťastném příběhu z Dlažova u Kdyně^{99]} či o mnohem starší události z Korálkova u Klatov,^{100]} která byla projednávána c. k. krajským soudem v Plzni v srpnu roku 1851.^{101]} Soudní dvůr v Plzni projednával obdobně

93] D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství*, s. 332.

94] Andělíčkář(ka) pomáhal(a) ženě vyvolat potrat.

95] M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ, *Dějiny těla*, s. 165–166.

96] D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství*, s. 318.

97] Tamtéž, s. 338. Laktační psychóza je poporodní stav u ženy, vyvolávaný hormonálními změnami. Mezi příznaky jsou řazeny vidiny, slyšiny, rozrušení a úzkosti.

98] *Plzeňské listy* ze soboty 22. července 1893 se věnují případu, o kterém rozhodoval c. k. krajský soud. Žalovaným byl Václav S., 28letý dělník z Vodokrt, tou dobou již ženatý a otec dvou dětí. V době, kdy byl ještě svobodný, se mu zalíbilo jedno děvče (jehož totožnost neznáme), které jeho city opětovalo. V okamžiku, kdy dívka porodila jejich společné dítě, si to otec rozmyslel a odmítl se k dítěti přihlásit a brzy na to se oženil. Dívčin poručník vzal situaci do svých rukou a Václava zažaloval kvůli přiznání otcovství. Před soudem vyšlo najevo, že Václav je skutečně otcem dítěte nezletilé dívky, a proto byl odsouzen na tři měsíce do těžkého žaláře. *Plzeňské listy: dříve „Plzeňské noviny“*, Plzeň 1893, č. 87.

99] „**Vražda dítěte.** Dne 26. t.m. porodila Kristina Burešová, dcera kostelníka v Slavíkově, kteráž v posledním čase u paní Anny Brandeisové v Dláždově ve službě se nacházela, živého chlapečka, kteréhož ihned po porodu do záchodu hodila. Řečená dívka užívala po celou dobu prostředků pro vyhnání plodu, čímž si zdraví své tak podkopala, že druhý den po porodu 18. t. m. měsíce zemřela. Mrtvola dítěte, kteréž mělo více krvavých podlitin na hlavě, byla komisí pytvána a nejen předčasný porod následkem užívání prostředků nýbrž i násilná smrt dítěte konstatována.“ *Nové Plzeňské Noviny*, Plzeň 1893, č. 69.

100] Dnes již neexistující ves, od r. 1980 část obce Klatovy.

101] Dne 9. dubna 1851 nalezl Hynek Křiváček, syn Josefa Křiváčka a bratr obžalované, krvavé stopy vedoucí z pudy. Při bližším ohledání místa spolu s nádeníkem Karlem Reitmeierem našli na půdě tělo mrtvého dítěte ženského pohlaví a o poschodí výše spící Rozálii Křiváčkovou. Ta při následujícím vyšetřování uvedla, že se dítě narodilo již mrtvé, poněvadž se předchozí den pohmoždila při sekání dříví, a tím byl plod usmrcen; dále dodala, že ráno toho dne šla zatopit a cestou jí zastihly porodní bolesti, dítě porodila vestoje a ono hlavičkou upadlo na zem. Obžalovaná také sdělila, že měla jedenkrát známost s desátníkem od husarů, okamžitě otěhotněla a celých devět měsíců těhotenství tajila před svým otcem. Tajení těhotenství nebylo u děvčat a žen výjimečné, okoli o jejich stavu častokrát nic nevědělo, nebo se nechalo přesvědčit o nemožnosti těhotenství báchorkami o „vodnatelnosti“, období menstruace či pouhým přehrnováním šatů přes břicho. Po ohledání mrtvolky dítěte a Rozálie Křiváčkové městskými lékaři Hynkem Klingnerem a Janem Naušou bylo zjištěno, že se dítě narodilo zdravé a že na následky, jež obžalovaná uvádí, nemohlo zemřít. Dítě ve skutečnosti zemřelo na následky ran tupým předmětem na hlavě, které mu způsobila obžalovaná Rozálie Křiváčková. Soudní řízení s obžalovanou bylo započato dne 20. října 1851. Rozálie Křiváčková měla k dispozici dva obhájce a „(...) katechetu při zdejší hlavní škole by co důvěrníci obžalované u líčení při přítomnosti byli, jelikož oni v to se uvazovali (...)“. Obžalovaná vypověděla, že netajila své těhotenství,

případy, každý však končil jinak, například Terezii Hejtmanové z Bezpravovic^{102]} byly porotou uznány polehčující okolnosti.^{103]}

Padlé plzeňské ženy v matrikách

K zachycení přibližného procenta narozených nemanželských dětí byla provedena sonda do matričních údajů. Ta se věnuje poměru celkového procenta narozených dětí s dětmi nemanželskými, dále mortalitě narozených manželských versus nemanželských dětí. Vyjma Prahy a Plzně nebyla česká města v 19. století zasažena zdaleka takovými projevy urbanizace a přírůstky obyvatelstva jako jiná evropská města.^{104]} Vysoká natalita byla způsobena pravděpodobně vysokým počtem dětské a kojenecké úmrtnosti, jež byla ve srovnání s dneškem více než desetkrát větší.^{105]} Rodičovství nebylo doposud plánované a (především) ani regulované,^{106]} což nám dokazuje i vyšší počet narozených nemanželských dětí.

Jak tomu bylo s porodností v Plzni v 19. století, konkrétně s porodností nemanželských dětí? Jako vzorek pro přiblížení plzeňské situace byl zvolen vždy první rok každého desetiletí 19. století a rok 1900. Ačkoliv 19. století nelze striktně ohraničit letopočty 1800 a 1900, pro naši sondu do matričních knih budou právě tyto roky tvořit jeho hranici. Tato čísla a z nich vycházející procenta je nutno brát jako ilustrativní, přesné údaje by poskytla pouze analýza všech matričních knih.

protože si nebyla jista, zda je těhotná. Když ji o půlnoci 9. dubna 1851 zastihly bolesti, nevěděla, co se děje. Bolesti prý poté pokračovaly až ráno kolem šesté hodiny, když šla na půdu – a porodila vestoje. Jak však uvádí lékaři, po vyšetření obžalované zjistili, že dítě mělo velkou hlavičku, tudíž byl porod náročný a je nemožné, aby k němu došlo vestoje. Obžalovaná během soudního řízení vypověděla, že by byla ráda: „(...) *kdyby dítě její živé bylo, že by neměla hanbu.*“ Rozálie Křiváčková byla nakonec na základě rozhodnutí poroty (devítí hlasy proti třem) osvobozena od obžaloby, přestože všechny důkazy nasvědčovaly její vině. SOA Plzeň, Krajský soud Plzeň I, sign. 48, kart. 247 – Spis obžalovací na Rozálii Křiváčkovou pro zločin zavraždění dítěte ze dne 31. srpna 1851 a tamtéž – Protokol o sezení dne 20. a 21. října 1851 od c. k. soudu porotního v Plzni za příčinou hlavního přelíčení a obžalobě na zatknutou Rozálii Křiváčkovou.

102] V soudním spisu jsou zaneseny jako místo původu „Pravovice“, tj. lidově užívaný název pro Bezpravovice, ves ležící 12 km sz. od Klatov. Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a zěny. Díl I. A-H*, Praha 1947, s. 69–70.

103] Podobně jako Rozálie Křiváčková si počínala i Terezie Hejtmanová, jejíž případ byl také projednáván u soudního dvoru v Plzni od 1. prosince 1892 za vyloučení veřejnosti, a jejímž obhájcem se stal Václav Peták. Terezie Hejtmanová byla obžalována na základě paragrafů 134 a 139 trestního zákoníku, podle kterých zavraždila své dítě. Tato dvacetiletá katolička, svobodná nádenice z Bezpravovic, byla obviněna z vraždy svého dítěte po porodu v noci z 22. října na 23. října 1892 v přístěnku příbytku manželů Františka a Majdaleny Pisteckých. Na základě záznamu rozsudku měla zmíněná dítěti „(...) *zmačknuvši krk a přidržeti mu potom ústa a nos v tom úmyslu, aby je usmrtila takovým způsobem, že z toho smrti jeho pošla.*“ Vzhledem k důkazům byla odsouzena dle paragrafu 139 2. odstavce tr. z. do těžkého žaláře na dobu deseti až dvaceti let, a to při jednomyslné shodě o její vině plnými dvanácti hlasy porotců. Porota přiznala obžalované polehčující okolnosti, mezi které podle rozsudku patřilo její doposud bezúhonné chování, prodloužení řízení bez jejího přičinění a především přiznání se k činu. Porotci dále uznali, že byla ovlivněna těžkou chudobou, ve které se nacházela, a z těchto důvodů jí byl trest snižen na tři roky, které byly zostřeny jedním postem za měsíc podle zákona ze dne 15. listopadu 1867, č. 131 trestního zákoníku; dále byla povinna uhradit náklady trestního řízení. SOA Plzeň, Krajský soud Plzeň I, sign. C/1893/22, kart. 386 – Rozsudek na obžalovanou Terezii Hejtmanovou pro zločin zavraždění dítěte ze dne 6. února 1893.

104] M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ, *Dějiny těla*, s. 12.

105] Tamtéž, s. 159.

106] Některé postupy, které by napomohly při regulaci těhotenství, byly známé již v této době. Mezi ty nejznámější praktiky patřila zdrženlivost, zvyšování věku při vstupu do prvního manželství, prodlužování laktace, přerušovaná soulož, dále předchůdce prezervativu, který původně sloužil k prevenci pohlavních chorob. M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ, *Dějiny těla*, s. 163.

Natalita, mortalita a osobnost dítěte

V porodnosti Plzeň zaznamenala během 19. století znatelný nárůst, jenž je typický svou pozvolností, nabývající na intenzitě až ve druhé polovině století. Konkrétní čísla dokazují, že první polovina století byla význačná mírným nárůstem porodnosti – za léta 1800 až 1840 se průměrně narodilo 275 dětí. Hodnoty se začaly dynamicky proměňovat po roce 1850, přičemž v posledním zkoumaném období roku 1900 se narodilo 2227 dětí.^{107]}

Natalita nemanželských dětí byla příznačná prvotním nárůstem, který byl ve druhé polovině století vystřídán poklesem. Na konci zkoumaného období byl počet nemanželských dětí vzhledem k celkovému počtu narozených procentuálně téměř totožný jako v roce 1800.^{108]} Ve zkoumaném období došlo k několika výkyvům, největší z nich byl zaznamenán v roce 1850. V tomto roce došlo k dramatickému poklesu narozených nemanželských dětí, z celkového počtu 530 dětí se narodilo 68 nemanželských.^{109]}

Dětská mortalita byla na počátku druhé poloviny 19. století vysoká, se zřetelem na nemanželské děti pak častější u těch, ke kterým se nepřiznal otec. Dítě většinou zemřelo do jednoho roku, méně častá byla úmrtí u dvouletých a starších dětí, ale i takovéto případy se objevují. Matriky narozených zachycují jen datum skonu, popřípadě obsahují místo úmrtí, bylo-li mimo Plzeň, většinou na základě došlého dopisu z tamního úřadu, nikoliv však příčinu smrti dítěte.^{110]}

Zachytit osobnost „pancharta“ v matričních knihách není zcela jednoduché. Až do roku 1826 bylo možno určit, zda se jednalo o dítě poddané či svobodné Plzeňanky, po uvedeném roce to však bylo vznikem jedné jediné knihy pro svobodné i poddané znemožněno.^{111]} Vzhledem k předchozímu systému jsme schopni za první tři dekády postihnout, zda se nemanželské děti rodily častěji svobodným či poddaným Plzeňankám; na základě dochovaných materiálů bylo zjištěno, že natalita nemanželských dětí u poddaných byla trojnásobně vyšší.^{112]}

107] SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1898–1900), sv. 076. s. 386–401.; tamtéž, Matrika narozených Plzeň (1900–1901), sv. 110. s. 1–383.

108] Viz příloha č. 1.

109] Pokud porovnáme celkový počet narozených dětí s dětmi nemanželskými, získáme výsledky, které zachycují procentuální porodnost nemanželských dětí za jednotlivé roky: 8,80 % (1800), 11,42 % (1810), 14,72 % (1820), 19,72 % (1830), 24,76 % (1840), 12,53 % (1850), 17,38 % (1860), 11,99 % (1870), 9,55 % (1880), 7,69 % (1890), 8,26 % (1900).

110] Zvolíme-li si za vzorek například rok 1860, zjistíme, že z celkového počtu narozených sto pět nemanželských dětí jich do jednoho roku života zemřelo padesát jedna, ke kterým se nepřiznal otec (šest dětí z tohoto počtu se narodilo mrtvých), k pěti dětem, která posléze zemřela, se otec přiznal a tři děti zemřely ve věku 9 až 11 let. SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1859–1861), sv. 053. s. 21–141. Z procentuálního hlediska se tak dospělosti, předpokládáme-li bezchybnost a úplnost těchto údajů, dožilo zhruba 43, 8%. Pro kontrolu těchto údajů je možno nahlédnout do matrik zemřelých – v tomto konkrétním případě bylo zapotřebí využít tři matriky zemřelých kvůli výše zmíněným třem dětem, které zemřely déle než po dvou letech, jedno dítě z těchto tří nebylo možno dohledat, jinak byly nalezeny všechny. S jejich pomocí jsme schopni zjistit příčinu úmrtí zmíněných dětí. Zůstaneme-li u vzorkového roku 1860, dětská úmrtnost byla nejčastěji zapříčiněna nemocí psotník, tuberkulózou plicní, dalšími chorobami či slabostí. Z celkového počtu padesáti devíti dětí nebylo možno v matrikách zemřelých dohledat pouze jedno.

111] Již nebyly pořizovány dvě matriční knihy, jedna pro „*poddané plzeňské a jiné*“ a druhá pro „*plzeňské i jiné svobodné*“.

112] Pokud bychom porovnali jen počet narozených nemanželských dětí, mohl by se nám pomyslný výsledek jevit poměrně vyrovnaný. Proto bylo nutné postihnout i počet všech narozených dětí u poddaných a svobodných. Závěr analýzy přinesl zcela jiné výsledky, než kdybychom opomenuli zanést celkový počet narozených dětí, protože porodnost u svobodných byla mnohem větší, čímž dojdeme k výsledku, že natalita nemanželských dětí u poddaných byla trojnásobně vyšší. Viz příloha č. 2.

Jak Plzeňané nahlíželi na tento společenský jev, se i po zpracování matričních údajů můžeme jen domýšlet, nezdá se však, že by byl exaktně výjimečný. Záleželo především na výchově dívek a je přirozené, že nemanželské dcery mohly mít nemanželské dítě spíše než ty z úplných rodin. V tomto případě však výjimka nepotvrzuje pravidlo, neboť počet v nemanželském poměru narozených matek byl většinou menší než počet manželských.^{113]}

Jak už bylo řečeno, dítě v matrikách nelze příliš postihnout, protože je zde zachyceno jen jako „dítě, které se narodilo někomu“. Samozřejmě se dozvídáme, kdo byla jeho matka, popřípadě přiznaný otec. U přiznaných otcovství také můžeme potenciálně zjistit, zda spolu dotyční rodiče zůstali, nebo se naopak rozešli; to však záleželo jen na libovůli zapisovatele.^{114]}

Ve druhé polovině 19. století jsou matriky již sdílnější a obsahují i mnohé jiné skutečnosti. Zachycují úmrtí dítěte v raném věku s přesným datem a v některých případech i zprávu o úmrtí osoby dokonce až v jejím pozdním věku. Kromě toho se zmiňují, kdy bylo dítě v dospělém věku oddáno, za koho a kde, popřípadě obsahují informaci, zda dotyčný(á) odpadl(a) od katolické církve a navrátil(a)-li se do katolické církve. Seznamují nás nejen s původem matky, ale, pokud mohou, i s původem otce.

Jméno a původ matky je zachycen jak v matrikách z počátku první poloviny století, tak i v matrikách z jeho druhé poloviny. Matriky zachycují otce i matku rodičky a případně informují o smrti otce rodičky. Případy, že byla matka sama nemanželským dítětem, matriční knihy ve svých záznamech evidují jako „(...) *nemanželská dcera* (...)“ nebo uvedou pouze její matku – pak předpokládáme, že byla nemanželským dítětem.

Co se týče zaměstnání matky, většinou bývá uváděno, že byla dotyčná služebnou či služkou, méně často švadlenou. Žádný ze sledovaných záznamů neuvádí jako rodičtinu profesi prostitutici. Jak bylo však již výše popsáno, nevěstky do matričních záznamů uváděly, že jsou služebnými. Z toho důvodu můžeme předpokládat, i vzhledem k vysokému počtu služebných v matrikách, že některé z těchto žen patřily mezi „naše padlé“.^{115]} O dvou ženách, které v Plzni porodily a byly zachyceny ve zkoumaném vzorku, můžeme s jistotou říct, že byly trestankyněmi.^{116]}

113] Např. v roce 1880 se dokonce narodily dvě nemanželské děti do jedné rodiny. Emanuel se narodil 6. ledna 1880 Barboře Radové a Anna se narodila 1. května téhož roku Marii Radové. Rodiči obou zmařených dívek byli nádeník v Plzni Vojtěch Rada a Františka roz. Dobrá. Z matriky se také dozvídáme, že Emanuel zemřel 29. června 1880 a Anna 16. července 1880, oba na psotník. SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika zemřelých Plzeň (1878–1884), sv. 045. s. 174, s. 178. Prarodiče Radovi tak během jednoho roku vystrojili dvoje křtiny a dva pohřby.

114] Například u dítěte Boženy narozené v lednu 1880 se dozvídáme, že se matka Teresie Dvořáková provdala za přiznaného otce své dcery Vojtěcha Hundla dne 26. listopadu 1881 ve Vídni v Jedlersdorfu. SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1879–1880), sv. 062. s. 221.

115] V matrikách je však možno vysledovat ženy, které se v záznamech opakují. Za zmínku stojí například Dorota Caltová, která během dvou let porodila dvě děti. V březnu 1858 syna Josefa jako dítě nemanželské a v listopadu 1860 dceru Kateřinu, také jako nemanželské dítě. O Kateřině víme, že v červnu 1861 zemřela a při dohledání v matrikách zemřelých zjistíme, že příčinou úmrtí byl opět psotník. SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika zemřelých Plzeň (1859–1866), sv. 042. s. 69.

116] Nejprve o Magdaleně Buřsingerové, dceři tovaryše zednického Simona Buřsingera, které se v lednu 1840 narodila dcera Eleonora a která je v matrikách zachycena jako „*Criminalnj Inquisitka*“. (Podle slovníku *Německo-české názvosloví úřední a právní* inquisit znamená vyšetřovavec či obžalovaný, takže dotyčná byla pravděpodobně zkoumána pro nějaký přestupek.) SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1839–1844), sv. 014. s. 67. Hůře na tom vzhledem k okolnostem byla Josefa Marie, která se narodila v lednu 1860 matce Kateřině Panuschkové. Kateřina je v matričních záznamech označena jako „(...) *káranec v káznici Plzeňské, nemanž. dcera + Marie Panuschkové* (...)“, takže dítě se nejspíše narodilo ve vězení. SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1859–1861), sv. 053. s. 25.

Jako nejčastější povolání tedy rodičky uváděly, že jsou služebné, což nám dokazují především roky 1890 a 1900.^{117]} V posledních desetiletích 19. století můžeme vysledovat tendenci, že jsou rodičky často uváděny jako dělnice či nádenice, ale začínají se objevovat i jiná zaměstnání.^{118]}

Matriky ve druhé polovině 19. století také detailně informují o zaměstnání otce, jenž se ke svému dítěti přiznal, a o jeho původu. Více podrobností, které souvisejí s osobností otce, jsme schopni z matrik vyčíst také proto, že se ve druhé polovině 19. století mnohem větší procento mužů přiznalo k otcovství.^{119]} V matrikách se také objevují případy, kdy se někteří plzeňští muži rozhodli ujmout se cizího dítěte.^{120]}

Ačkoliv je druhá polovina 19. století sdílnější, pokud jde o přiznání otcovství, a tím pádem i rozšířena o zaměstnání samotných mužů, není snadné postihnout všeobecnou statistiku jejich povolání. Kdybychom chtěli uchopit roky 1890 a 1900 jako vzorové, nedošli bychom k téměř žádnému výsledku. Za zmíněné roky jsou povolání otců nemanželských dětí velmi pestrá a jsou i téměř stejně početná jako celková hodnota otců, kteří se přiznali k dítěti. Detailně můžeme postihnout například roky 1890 a 1900 a povolání přiznaných otců.^{121]}

117] Jen pro představu, v roce 1890 z celkového počtu 143 nemanželských dětí bylo celkem 55 matek služebnými, tj. 38,46 %. O deset let později, v roce 1900, byl počet nižší, z celkové hodnoty 184 nemanželských dětí bylo 60 matek uvedeno jako služebné, z procentuálního hlediska tedy 32,61 %. Tento výsledek je zapříčiněn větší diferenciací povolání, která byla k údaji o matce zanášena.

118] Například v dubnu 1880 se narodila Emilie Berta, jejíž matkou byla cvičitelka na piano ve Vídni Barbora Grötzingarová, dcera plzeňského strojvůdce. SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1879–1880), sv. 062. s. 286. V souvislosti s cvičitelkou na piano neopomeňme herečku u německého divadla v Plzni Marii Wollmannovou z České Lípy, které se v březnu 1890 narodila dcera Emilie Antonie. SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1888–1890), sv. 068. s. 406–407. Ani k jednomu z těchto dětí se otec nepřihlásil.

119] Viz příloha č. 3. V roce 1860 se třikrát narodila dvojčata, ke kterým se nepřiznal ani jeden otec, v roce 1870 se dvojčata narodila dvakrát, otcovství bylo přiznáno jedenkrát, roku 1890 se narodila dvojčata dvakrát, otcovství nepřiznána a v roce 1900 byla na svět přivedena jednou, ani v tomto případě se k dětem otec nepřiznal. Přiznání otcovství bylo podmíněno podpisy dvou svědků, nežádka tehdy, když nastala situace, že muž „(...) se svolením manželky před spolupodepsanými svědky za otce přihlásil se a do matriky zapsán býti žádal.“ K přiznání otcovství je mohlo dohnat svědomí, jejich charakter, příbuzní matky dítěte a mnohé jiné. Muže k tomuto činu mohly dovést také úplně jiné příčiny – předně není zcela jisté, zda přiznaný otec byl vskutku otcem dítěte a nešlo pouze o jakési „vzájemné služby“ mezi jednotlivými rodinami. Obzvláště rok 1890 byl bohatý na všelijaké výjimky. Jednou z takových je případ Františka Sádla, zámečnicka při c. k. státní dráze, a Alžběty Čecilové, které se v září 1890 narodil syn Václav. František Sádlo se přiznal k otcovství, ale nejspíše ne na dlouho, k matričnímu zápisu bylo později dopsáno: „*Legitimace tato jest neplatná, ježto František Sádlo není otcem tohoto dítěte.*“ SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1888–1890), sv. 068. s. 375.

120] Například František Kožnara, dozorčí vězňů c. k. krajského soudu v Plzni. Ten se rozhodl přisvojit si Františka Kellnera, který se narodil v květnu 1890 služebné Marii Kellnerové. Až o sedmáct let později, dne 20. března 1917, si dítě přisvojil a František poté mohl užívat jméno Kellner-Kožnara. SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1890–1891), sv. 069. s. 29.

121] Mezi otci narozených dětí byli v roce 1890 čtyřikrát zastoupeni pekaři, třikrát obuvníci a nádeníci, dvakrát dozorce u c. k. trestnice a jedenkrát havíř, cihlář, koželuh, soustružník, inženýr v městském stavitelském úřadu, strojvůdce na c. k. státní dráze, městský nadstrážník a další. Seznam povolání, která otcové vykonávali, je téměř stejně početný jako přiznaná otcovství. V roce 1900 tomu nebylo jinak, kromě výše zmíněných (a mnoha dalších) se k otcovství přiznali architekt na Smíchově, hotovitel hudebních nástrojů, učitel hudby, hudebník, konduktér při c. k. státní dráze, berní správce a také pětkrát obuvník. SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1888–1890), sv. 068. s. 386–401; Matrika narozených Plzeň (1890–1891), sv. 069. s. 1–383; Matrika narozených Plzeň (1898–1900), sv. 076. s. 347–451; Matrika narozených Plzeň (1900–1901), sv. 110. s. 1–204.

Panující tendence pokládat za příčinu všeho „smilstva“, tedy uvolněných mravů, přítomnost vojska, v Plzni tedy 35. pěšího pluku, se na základě výsledků jeví jako zcela mylná – v seznamu povolání figuruje voják ve stejné míře jako ostatní. Nesmíme však opomenout, že dvě třetiny mužů se k otcovství nepřiznaly. Je možné, že jimi mohli být zmínění členové 35. pěšího pluku. Můžeme také porovnat hodnoty u členů vojenské jednotky s jiným povoláním, například s obuvníky a krejčími.^{122]} Hodnoty k postižení povolání nejsou však příliš směřodonné. Není možné jedno řemeslo označit za dominantně se vyskytující v matrikách u nemanželských dětí, tím bychom ho neprávem odsoudili jako živnost s nejpokleslejšími mravy. Je nicméně patrné, že osazenstvo 35. pěšího pluku, obuvníci, krejčí a dále kočí a pekaři se ze všech povolání uvedených v matrikách vyskytují jako příznání otcové nejčastěji.^{123]} Mezi další povolání, která s právě uvedenými zcela jistě souvisí, můžeme zařadit holiče a konduktéry u c. k. státní dráhy. Stejně jako předešlá se i tato v matrikách vyskytovala často, což je nejspíš zapříčiněno skutečností, že jsou ona povolání blíže ženě, která mohla s mužem při jeho pracovní době navázat kontakt – a nebo naopak: on mohl oslovit ji.

Shrnutí

Královské město Plzeň v 19. století prošlo dynamickým kulturním a zejména stavebním rozvojem. S postupující industrializací a rostoucími pracovními příležitostmi rostl i počet nově příchozího obyvatelstva. To se soustřeďovalo do dělnických periferií na okraji města, zejména do Pražského (dnešního Východního) předměstí, kde se vyskytovalo nejvíce továren, ale také do Říšského, dnes Jižního předměstí.

Jako kulturní město nabízela Plzeň již v 19. století návštěvu divadla, procházky v novém Lochotínském parku a nemalý počet hostinců a kaváren. Měšťané se mohli účastnit tanečních a hostinských zábav. Plzeňské obyvatelstvo bylo v 19. století výrazně sociálně diferenciované, což dokazuje například dělnická kolonie Na Jánské, ve které byly stavěny jednopokojové byty pro několikačlennou rodinu, a zároveň nově vznikající vilová čtvrť na Lochotíně.

Zvláštní skupinu obyvatelstva tvořily kuplířky a nevěstky nalézající se ve vykřičených domech v Plzni. V úvodní části práce byly přiblíženy legislativní postupy vůči prostituci, tj. prohibice (úplné zakázání prostituce), reglementace (tolerování prostituce) a abolice (s cílem odstranit příčiny vedoucí k prostituci, a tím i tento společenský jev). V 19. století se z těchto postupů uplatňovala reglementace, Plzeň nevyjímaje. Ačkoliv prostituci a kuplířství upravovaly říšské zákony, konečný rozsudek a trest byl v kompetenci městského úředníka.

122] V roce 1890 z celkového počtu 44 mužů, kteří se přiznali ke svému dítěti, byl jen jeden členem Pětatřicátníků s hodností nadporučík, krejčí byli dva a naproti tomu čtyři příznání otcové byli z cechu obuvnického. Zcela jiného výsledku se dobereme, když uchopíme k porovnání rok 1850, kde zjistíme, že hodnoty a zastoupení byly zcela opačné. Z celkových 22 příznaných otcovství bylo 5 mužů členy 35. pěšího pluku: desátník, šikovatel a vysloužilí členové posádky, nyní tovaryš obuvnický, tovaryš zednický a tovaryš krejčovský. Z cechu obuvnického zaznamenáváme jen jednoho muže a krejčí dva. Jeden bývalý šikovatel se stal tovaryšem obuvnickým a jeden krejčovským, avšak hodnoty k postižení povolání nejsou příliš směřodonné. SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených Plzeň (1888–1890), sv. 068. s. 386–401; Matrika narozených Plzeň (1890–1891), sv. 069. s. 1–383; Matrika narozených Plzeň (1848–1852), sv. 050. s. 153–255.

123] Viz příloha č. 4.

V roce 1893 vešly v platnost *Předpisy policejní týkající se majitelů bordelů a policejně trpěných nevěstek*, které postavení *padlých žen* v Plzni upravovaly. Z dochovaných archivních pramenů je však zřejmé, že se majitelé vykřičených místností snažili nařízení obejít víc než samotné nevěstky.

Ze všech shromážděných pramenů vyplývá, že osudy osazenstva vykřičených domů plzeňskou společnost příliš nezajímaly; dívky pro ně byly osobami bez tváře a beze jména. Zejména kvůli rušení nočního klidu se hněv Plzeňanů obracel primárně proti provozovatelům vykřičených domů; cílem měšťanů bylo nechat nevěstince uzavřít a jejich majitele pohnat před spravedlnost.

Doklady o pravidlech a poměrech, které panovaly v konkrétních vykřičených domech, se nedochovaly. Doloženo ale je, že častými majiteli nevěstinců byly manželské páry – manželé Kellnerovi, Kupkovi a Kramářovi. Častokrát se také majitelé dostávali do střetu se zákonem. Souběžně s nevěstincem provozovali hostinskou konfesi, ačkoliv dobové právní normy na vykřičené domy uvalovaly prohibici.

Nejvíce vykřičených domů se nalézalo v oblastech Říšského a Saského předměstí. Téměř na půli cesty mezi lokalitami s nevěstinci se nalézaly kasárny 35. pěšího pluku; blíže to Pětatřicátníci měli do ulic Říšského předměstí – zde se nevěstince nalézaly v ulicích Kalikova, Koželužská a Radčická, čímž byly místnosti kumulovány blízko u sebe. Tato skutečnost byla výhodná pro strážníky (při hlídce) i pro městské lékaře. V této lokalitě se nalézaly nevěstince u Mannové, u Kellnerů a u Kriegerbeckové.

Zatímco na Říšském předměstí existoval pomyslný Kalikovský trojúhelník vykřičených ulic v dohledu stejnojmenného mlýna, Saské předměstí bylo svým rozmištěním nevěstinců velmi roztržštěné. Nejbliže k městskému centru se nalézal vykřičený dům Na Poříčí u manželů Kramářových, jenž se nalézal v blízkosti nově postavené obecní školy. Téměř přes cestu ležel nevěstinec Drobníkové v Zelinářské ulici a v ulici U Sv. Rocha nevěstinec Radovanové. V ulici Luční provozovali svůj podnik manželé Kupkovi a v Plánské ulici se nalézal nevěstinec „V Stromovce“, jehož majitelkou byla Anna Fousková. Podnik Fouskové dosáhl podobně neblahé pověsti jako vykřičený dům Anny D. Radovanové, provozovaný naproti budově dívčího lycea. Nejdále od centra ležel nevěstinec Jonákův, a to v již vystavěné Dělnické ulici v kolonii Na Jánské.

Tím je výčet známých plzeňských nevěstinců kompletní; podle dochovaných zmínek ovšem existovaly další vykřičené místnosti u hlavního nádraží. Tyto nevěstince byly kolem roku 1893 uzavřeny kvůli nově otevřené školní budově v jejich blízkosti.

Prostituci nelze vytrhnout z kontextu zločinnosti a patologických jevů, proto práce zachycuje nejen *padlé ženy* v nevěstincích, ale také vražedkyně dětí. Výchozí postavení matek nemanželských dětí nebylo jednoduché, ať už kvůli finanční situaci či společenským poměrům. Studie tedy také zachycuje problematiku infanticidia (usmrcení narozeného dítěte matkou), doloženou na konkrétních příkladech.

Při sledování osudů žen na periferii plzeňské společnosti se můžeme opřít i o provedenou sondu do matričních knih, sledující četnost nemanželských dětí za počáteční roky jednotlivých dekad 19. století a rok 1900. Využití matrik dokazuje, jak jsou archivní dokumenty nevyčerpatelným zdrojem historikova poznání. Neprokázalo se totiž, že by za nezanedbatelným počtem plzeňských nemanželských dětí stál 35. pěší pluk, jakkoliv bývá přítomnost vojska často spojována se zvýšeným počtem dětí narozených mimo manželství.

Při zhodnocování tématu prostituce v Plzni v 19. století docházíme ke dvěma důležitým poznatkům. První z nich je ten, že si Plzeň podobně jako většina ostatních českých měst dokázala uchovat torzovitě archivní prameny, ačkoliv všechny měly být po schválení

aboličního zákona z roku 1922 (a doplňujících předpisů z roku 1924) zničeny. Především z této příčiny je nutné porovnávat archiválie s pomocí literatury, která pojednává o prostituci v jiných českých městech.

Na základě komparace plzeňské situace během 2. poloviny 19. století jsme došli ke druhému zásadnímu poznatku, podle něhož byla situace v jiných městech, konkrétně v Ostravě, Čáslavi a Kutné Hoře, téměř totožná s tou v Plzni. Proto můžeme považovat obecné tendence panující od první poloviny 19. století v celých českých zemích za příznačné i pro námi zkoumanou oblast.

The „Fallen“ Women in Pilsen of 19th century

Summary

The population of Pilsen was socially differentiated during the 19th century – that proves for example the workers' colony Na Jánské, where many single-room flats for a broad family were built, and a new villa quarter in Lochotín on the other hand. An unusual part of the society were procurers and prostitutes who could be found in a red-light district in Pilsen.

In the 19th century, regulation was used against prostitution as one of the legal procedure – in Pilsen as well. Prostitution and procuring was regulated by empire laws, but the verdict and punishment depended on municipal officials. In 1893, *Police regulations for brothel owners and tolerated prostitutes* came into force, that adjusted the position of these sorts of women.

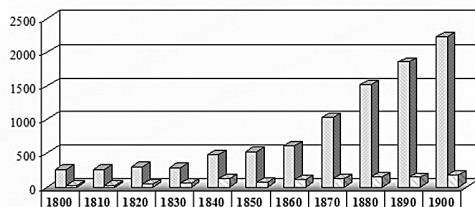
All the gathered sources show that Pilsner society was not much interested in the fates of the brothel staff, the girls were some individuals without a face and name. Citizens of Pilsen were primarily angry at the brothel owners because of the noise disturbance at night.

Most brothels were around Říšské and Saské suburbs. In the Říšské suburbs, brothels could be found in Kalikova, Koželužská or Radčická street – the places were really close to each other and everything was inside an imaginary triangle near Kalikovský mill house. Saské suburb was more fragmented, there nearest brothels were Na Poříčí, and then in Zelinářská, Luční, Plánská, Dělnická and U Sv. Rocha street.

Prostitution cannot be taken out of context, it is connected with crime and other pathological phenomena, that is why this thesis deals not only with prostitutes in brothels but also female children murderers (also known as infanticidium). While studying the fates of the women on the edge of the society, we can also focus on registry books, where the frequency of illegitimate children can be found.

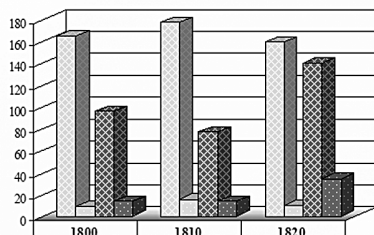
There are two important conclusions when evaluating the prostitution in Pilsen in the 19th century. The first finding shows that Pilsen (like other larger Czech cities) was able to keep only fragments of archive sources. When comparing the situation in Pilsen in the 2nd half of the 19th century, we came to realize that the situation in other cities (Ostrava, Čáslav, Kutná Hora) was almost identical. That is why we can consider the tendencies in the 1st half of the 19th century in all Czech countries to be characteristic for our research area as well.

Statistika narozených nemanželských dětí v poměru k celkovému počtu narozených dětí za jednotlivé počátky každého desetiletí 19. století

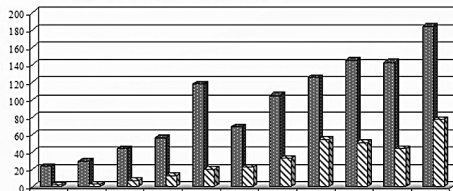
□ Celkový počet narozených dětí	261	254	299	284	478	530	604	1042	1519	1859	2227
■ Počet narozených nemanželských dětí	23	29	44	56	118	68	105	125	145	143	184

Narozené děti pzeňských poddaných a svobodných za roky 1800, 1810 a 1820

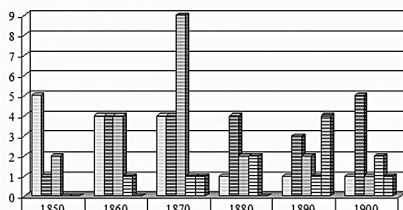
□ Celkový počet narozených svobodných dětí	165	177	159
□ Počet nemanželských svobodných dětí	9	15	10
■ Celkový počet narozených poddaných dětí	96	77	140
■ Počet nemanželských poddaných dětí	14	14	34

Statistika přiznaných otcovství z celkového počtu narozených nemanželských dětí ta jednotlivé počátky každého desetiletí 19. století

■ Celkový počet narozených nemanželských dětí	23	29	44	56	118	68	105	125	145	143	184
▨ Počet přiznaných otcovství	2	3	7	12	20	22	32	54	50	44	77

Nejčastější povolání přiznaných otců nemanželských dětí v 2. polovině 19. století

□ Pětařičtátníci	5	4	4	1	1	1
▨ Obuvníci	1	4	4	4	3	5
■ Křesáci	2	4	9	2	2	1
▨ Koči	0	1	1	2	1	2
▨ Pekaři	0	0	1	0	4	1

„České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este“ výuka českého jazyka v arcivévodské rodině

Kamila Mádrová

Abstract: The paper focuses on analysis of the archive source „The Czech tasks of the Austrian Archdukes Otto and Francis Ferdinand d'Este“, which is deposited in the Pilsen city Archive. The author describes the character and progress in the czech lessons of the archdukes and the personality of their teacher Ferdinand Čenský.

Key words: Ferdinand Čenský, Franz Ferdinand d'Este, archduke Otto von Habsburg, Austrian monarchy, education

V lednu roku 1885 byl do sbírek Obecního muzea pro město Plzeň a západní Čechy předán zajímavý materiál, dokumentující epizodu ze školních a studentských let pozdějšího následníka rakousko-uherské monarchie arcivévody Františka Ferdinanda d'Este a jeho bratra arcivévody Otty, otce posledního císaře Karla. V roce 1948 při vzniku Archivu města Plzně a vyčlenění fondů pro tento archiv ze sbírek nyní Západočeského muzea byly sešity umístěny ve jmenovaném archivu. Konvolut tvoří čtyři sešity s rukopisem Františka Ferdinanda a tři sešity s rukopisem Otty, datované jsou mezi lety 1874 až 1880. Důležitý je zejména jazyk, který v sešitech převládá, a tím je čeština.^{1]} Nejedná se ovšem o všechny sešity, které byly při výuce českého jazyka arcivévody sepsány. Jejich učitel Ferdinand Čenský si je ponechal zřejmě jako památku na své svěřence a snad i jako jakési potvrzení vůči české veřejnosti, které dokazovalo, že i členové císařské dynastie česky rozumí a hovoří. Nedlouho před svou smrtí je odkázal prostřednictvím svého přítele, plzeňského novináře Jaroslava Schiebla zmíněné instituci.^{2]}

Vyučování českého jazyka mělo v habsburském rodě již tradici. V dobových publikacích je velmi pozitivně líčen vztah Ferdinanda V. Dobrotivého k českým zemím, kde po své abdikaci našel útočiště, a také k českému jazyku.^{3]} Soukromým učitelem císaře Ferdinanda Dobrotivého byl jeho osobní lékař Josef Tieftrunk (1814–1889), který zároveň ordinoval ve Všeobecné nemocnici v Praze a v ústavu hluchoněmých. Byl přesvědčeným českým vlastencem a mecenášem, což dokládá i jeho členství ve Sboru pro postavení Národního divadla.^{4]}

1] Archiv města Plzně, sbírka České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este, inv. č. 2469, sign. 7e65.

2] PNP LA, fond *Ferdinand Čenský*, Manuálník. Rozličné zápisky a výpisky F. Čenského, počínajíc od r. 1874, s. 236.

3] Ke svědectví Ferdinanda Čenského o vyučování habsburských princů připojil novinář a spisovatel Josef Svátek část věnovanou výuce češtiny v císařské rodině. O Ferdinandovi V. uvádí: „V konverzaci císař Ferdinand mluvil dosti plynně česky a vážil si vůbec obyvatelstva českého.“ Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 5, 1886, s. 407–408. O císaři píše také František Ruth: „Dobrotivý Ferdinand byl příznivcem a milovníkem jazyka českého, jímž plynně hovořil. [...] A opět přesídlil do Prahy, kde při dvoře jeho střídaly se týdny české a německé; v témdni českém totiž obsluhovalo císaře služebnictvo české a mluvilo se česky, témdni německém pak služebnictvo německé a hovořilo se německy. Osobní lékař císařův J. Tieftrunk, muž velice zábavný a společenský, bavil často císaře českými anekdotami, čímž jej k srdečnému smíchu povzbudil, tak že císař často prohodil, kterak se opět těší na český týden.“ František RUTH, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl I., Ulice Anenská – Karlov*, Praha 1903, s. 183–184.

4] Luděk BENEŠ, *Osobnosti Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav, 2009, s. 221.

Bratr Ferdinanda V. František Karel dostával lekce češtiny od profesora českého jazyka na vídeňské univerzitě Jana Nepomuka Norberta Hromádka (1783–1850). Ten začal svoji pedagogickou dráhu na hlavní škole v Kolíně, odkud odešel do Vídně, kde se živil vyučováním ve šlechtických rodinách a také jako úřední překladatel. Záhy byl jmenován učitelem češtiny na vídeňské reálné akademii. Kromě profesury, k jejímuž získání mu dopomohla i znalost dalších slovanských jazyků, se věnoval redaktorské činnosti. S pomocí jiných českých obrozenců, mezi nimiž nacházíme jména Václava Hanky či Karla Ignáce Tháma, vydával C. k. povolené Vídeňské noviny s literárními přílohami. Hromádka se stal však později nechvalně známým svým bojovným prosazováním výuky slavistiky i na jiných vysokoškolských a středoškolských ústavech a snahou o vytvoření nesmyslných etymologických teorií.^{5]}

Na své vlastní přání se český jazyk učila také manželka Františka Karla arcivévodkyně Žofie od zpovědníka abbého Fischera. Čeština byla zařazena do učebního plánu jejich synů, a to již od šesti do třinácti let věku, vedle maďarštiny, francouzštiny, angličtiny, italštiny a latiny.^{6]} Karel Ludvík, otec arcivévodů Františka Ferdinanda a Otty ještě po letech rád vzpomenu na lekce češtiny od tehdejšího hejtmana Johanna Witteka (1801–1876), jinak Jana Vítka, pocházejícího z rodiny řezníka z jihočeského městečka Mladé Vožice.^{7]} Jan si zvolil důstojnické povolání, a proto vstoupil ve dvaceti letech do armády jako dobrovolník, navštěvoval však i přednášky z teologie a filozofie na pražské univerzitě. Za výchovu a vyučování císařských sourozenců byl 24. června 1871 povýšen do rakouského rytířského stavu s přídomek Ritter (rytíř) von Wittek“. Nobilitace dosáhl na základě udělení Řádu Železné koruny III. třídy.^{8]}

V přehledu učitelů českého jazyka v císařské rodině nesmíme opomenout ty, kteří dávali hodiny bratranci Františka Ferdinanda a jedinému synovi císaře Františka Josefa korunnímu princovi Rudolfovi. První z nich, Heinrich Spindler (v české variantě jména Jindřich Spindler), pocházel z českého prostředí, narodil se a vyrůstal v obci Rokle u Kadaně. Podobně jako Wittek absolvoval filozofická, právně-politická a též pedagogická studia na pražské univerzitě, po nichž dobrovolně narukoval do italského tažení v roce 1859. Ve službách následníka trůnu setrval velmi dlouho. Vedle pedagogické činnosti v Rudolfově raném věku, která zahrnovala kromě češtiny výuku elementárních předmětů, působil v době princovy dospělosti v jeho sekretariátu. Také Spindler obdržel za svou výuku rytířský titul. I v tomto případě se jednalo o tzv. systematizované šlechtictví, jehož udělení předcházelo

5] Hš, heslo: *Hromádka Jan Nepomuk Norbert*, Ottův slovník naučný, sv. 11, Hédypathie – Hýždě, Praha 1897, s. 52; Václav PETRBOK, *Jan Nepomuk Norbert Hromádka – ein Bohemist im vormärzlichen Wien*, Wiener slavistisches Jahrbuch 46, 2000, s. 85–97.

6] Christine GRUBER, *Erzherzog Karl Ludwig 1833–1896. Eine Biographie*, Diss. Univ. Wien, 1982, s. 3–5.

7] Karel Ludvík vzpomínal na svého učitele například při společenských večerech, které trávil arcivévodská rodina ve společnosti učitelů a vychovatelů svých dětí, a Wittek na jeho dvůr stále často docházel. Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 3, 1886, s. 210. Weltblatt reflektují úzký vztah Witteka k arcivévodům v jeho nekrologu takto: „Er stand durch fünfundzwanzig Jahre beim Unterrichte Sr. Majestät des Kaisers und dessen Brüdern, den Erzherzogen Ferdinand Max, Karl Ludwig und Ludwig Viktor vom Jahre 1836–1860 in Verwendung und nahm dann an der Erziehung der Kinder des Erzherzogs Karl Ludwig bis vor kurzem Theil. Se. Majestät der Kaiser hat der Witwe sein Beileid durch den Ersten Obersthofmeister, Fürsten Hohenlohe, kundgeben lassen. Ebenso haben die Herren Erzherzoge ihre Anhänglichkeit an ihren einstigen Lehrer, sowohl während der Krankheit des Herrn Obersten, als nach dessen Tode in ehrender Weise bethätigt.“ (*Neuigkeits Welt Blatt*, 1. 2. 1876, s. 3.

8] Životopisné údaje Johanna Witteka jsou převzaty z biografie jeho syna Heinricha, předlitavského ministra železnic a také krátce ministerského předsedy. Paul MECHTLER, *Heinrich von Wittek*, Neue Österreichische Biographie, Bd. 10, Wien 1957, s. 76–86.

zisk Řádu Železné koruny III. třídy.^{9]} Druhým Čechem, který seznamoval korunního prince se svým rodným jazykem a též českou historií, byl historik a profesor na pražské univerzitě Antonín Gindely. Právě na Gindelyho přímluvu pokračoval Rudolf ve studiu češtiny s právním historikem Hermenegildem Jirečkem.^{10]}

Seznamme se nyní s iniciátorem zmiňovaného rukopisu. Ferdinand Čenský, rodák z podblanických Čechtic, syn místního barvíře a zároveň starosty města, si od dětství oblíbil českou literaturu a po absolvování pražského akademického a německobrodského gymnázia se rozhodl pro studium filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Podle svého velkého vzoru, Karla Havlíčka Borovského, se rozhodl stát novinářem a začal psát záhy články do radikálního Pražského večerního listu, vedeného novináři, spisovateli, ale též revolucionáři Janem Knedlhausem Liblínským a Vincencem Vávrou Halštalským. Čenský se tak sám do revoluce zapojil, nikoli na barikádách, ale právě novinářskou činností. Nejdříve za ni byli zatčeni jeho spoluredaktoři. Když Čenský napsal radikální článek o úmrtí revolučního kněze a filozofa Augustina Smetany, byl odveden k 11. píseckému regimentu do Mohuče.^{11]}

V německé pevnosti povzbuzoval české vojáky v národním uvědomění, zpíval s nimi národní písně a dokonce nastudoval divadelní hru v češtině. Zároveň zasilal do českých listů vlastní texty i překlady. Dařilo se mu též ve vojenské kariéře. I přes neshody s přísným velitelem pevnosti byl díky své poctivosti a pevné vůli postupně povyšován. Dosáhl hodnosti šikovatele a složil přijímací zkoušky do plukovní kadetky. V Mohuči si poprvé vyzkoušel i učitelské povolání, když připravoval synky ze zámožných rodin ke kadetním zkouškám. Vše nasvědčovalo tomu, že bude na přímluvu velitele pluku povýšen do důstojnické hodnosti. Když však psal tuto zprávu domů otci, netušil, že dojde k nešťastnému sběhu událostí. Synovým dopisem, psaným česky, což bylo za doby bachovského absolutismu vojákům zakázáno, se chtěl Jan Čenský pochlubit známým v hostinci. Bohužel ho při čtení sledoval četník, který ihned poslal zprávu veliteli pluku, u kterého Čenský sloužil. Ten byl okamžitě propuštěn z místa učitele v kadetní škole a přeložen do hodnosti manipulačního (účetního) šikovatele. Otec mu navíc zakrátko v Čechách zemřel.^{12]} Jeho regiment se záhy přesunul do Benátska, kde byl Čenský 5. ledna 1858 svědkem posledního rozloučení s maršálem Radeckým. Zde mu bylo v roce 1859^{13]} potvrzeno povýšení na nadporučíka, ale musel přitom zažít těžkosti války, když se stal účastníkem bitev mezi rakouskou a italskou armádou v letech 1859 až 1860.

9] *Heinrich Ritter von Spindler*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Bd. 36, Wien 1878, s. 170–171; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Adelsarchiv, Heinrich Spindler, Ritterstand, 6. 12. 1870.

10] Také Hermenegild Jireček popsal své lekce u korunního prince do časopisu *Osvěta*. Hermenegild JIREČEK, *České učení korunního prince Rudolfa (1875–1877). Rozpomínky Hermenegilda Jirečka*, *Osvěta* 35, č. 4, 1906, s. 313–323; č. 5, 1906, s. 385–394. Více o výuce češtiny korunního prince Rudolfa viz: Kamila MÁDROVÁ, *Pedagogové ve službách trůnu. Privátní učitelé následníků trůnu Rakousko-Uherska*, Praha 2015, s. 47–59.

11] Čenský sepsal vlastní autobiografii, končící jeho gymnaziálními lety, a také rodinnou kroniku. Oba dokumenty, přeepsané do strojopisu, jsou uloženy v SOKA Benešov. V tomtéž konvolutu je přeepsáno i několik životopisných novinových článků. SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kart. 1, Paměti, rodinná kronika, korespondence. Z dalších biografii: Rudolf TSCHORN, *Bouřliváci*, Praha 1928; Petr HAVEL, *Osobnosti naší minulosti. Ferdinand Čenský*, *Historický obzor* 5, č. 6, 1994, s. 140–142; Týž: *C. a k. voják Ferdinand Čenský*, *Historie a vojenství* 43, č. 5, 1994, s. 90–109.

12] Tato informace, kterou převzali autoři Čenského biografii, se poprvé objevuje v přepisu dopisu, datovaného 12. 2. 1857, který psal Čenský nejmenované přítelkyni z Ferrary. SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kart. 1, Paměti, rodinná kronika, korespondence, s. 35.

13] Dle Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, fond Qualifikationslisten, Čenský Ferdinand.

Po konci italského tažení měl Ferdinand Čenský nárok na propuštění z vojenské služby. Motiv, proč tak neučinil, lze nalézt jednak v jistém finančním zajištění do budoucna a jednak v tom, že chtěl zužitkovat svůj lingvistický a literární talent ve prospěch českého živlu v rakousko-uherské armádě. V centru jeho zájmu bylo přiblížit německé velitele jejich regimentům, sestávajícím z českých vojáků, kteří povětšinou neuměli německy a měli problém s porozuměním rozkazům. Čenský proto začal psát vojenské příručky v češtině, a německé do svého rodného jazyka překládat, stejně tak překládal i vojenské řády. Dále sestavoval čítanky, slovníky, gramatiky, jiné práce věnoval historii vojenství.^{14]} Neméně důležitá byla ale i Čenského pedagogická činnost. V letech 1859 až 1865 vyučoval češtině kadety v důstojnické škole a důstojníky pěšího pluku Alberta Saského, v letech 1866 až 1869 působil jako vojenský učitel v Linci. Na základě svých pedagogických a spisovatelských zkušeností byl nadřízenými doporučen za učitele češtiny v Tereziánské akademii ve Vídeňském Novém Městě, kde navázal na práci Tomáše Buriana, autora vojenské odborné literatury a prvního tvůrce české vojenské terminologie. Je nutné podotknout, že čeština se vyučovala na této akademii už od jejího založení, protože Marie Terezie si byla vědoma toho, že lidové vrstvy, z kterých vojáci pocházeli, němčinu neovládají.

Ačkoli žila Čenského rodina v Dolních Rakousech, domácnost byla česká. Jako voják, v době svého působení na Tereziánské akademii povýšený na hejtmana, si mohl dovolit oženit se až v poměrně vysokém věku čtyřiceti dvou let, a to kvůli nutnosti složení kauce, sloužící jako rezerva pro rodinné výdaje v případě jeho odstoupení ze služby. S manželkou Adolfinou Wurmovou, která pocházela z Červené Řečice, vychovávali dceru Ludmilu a syny Bohumila a Jaroslava.^{15]}

Čenský, který prožil většinu svých let mimo české prostředí, se na sklonku svého života toužil vrátit do rodné země. Zřejmě i kvůli zdravotním problémům, následku úrazu páteře, který si způsobil v roce 1880, se o šest let později vzdal místa v armádě a přesídlil s rodinou do Prahy, na Královské Vinohrady. Zde v lednu 1887 po neúspěšné operaci ve svém bytě náhle zemřel. Za svého života nebyl Čenský i přes četné příspěvky zasílané do českých časopisů v domácích kulturních kruzích tolik známý, po jeho smrti se na něj však vzpomínalo jako na významného vlastence a obroditele českého jazyka – a tento odkaz přetrvával až do období první Československé republiky.^{16]}

Čenský přistupoval k výuce arcivévodů Františka Ferdinanda a Otty, která probíhala zpočátku společně, později v samostatných hodinách, velmi zodpovědně. Dalo by se říci, že ji chápal jako vlastenecké poslání, i když se prý k možné iniciativě panující dynastie

14] K nejvýznamnějším Čenského dílům se řadí: *Kurzgefasste praktische Grammatik der böhmischen Sprache für Deutsche: mit besonderer Berücksichtigung der Militär-Terminologie in den angewendeten Beispielen: zum speciellen Gebrauch in den Militärschulen und für jene Militärs, welche in ihrem Berufe die böhmische Sprache erlernen wollen*, Prag, vyd. 1871, 1878, 1888; *Výtah z Řádu služby pro cis. král. Vojsko*, díl I., Těšín 1886; *Vojenský slovník německo-český*, Praha 1871; *Vojenská čítanka*, Praha 1871; *Česká válka od r. 1618 do roku 1622: historicko-vojenská studie* (spolu s Josefem Thillem), Praha 1875.

15] Ludmila a Bohumil zemřeli v poměrně nízkém věku. Jaroslav se stal důstojníkem císařské armády a spolu se svojí matkou Adolfinou zažádali na samém sklonku existence Rakousko-Uherska o posmrtnou Čenského nobilitaci, a tedy i nobilitaci pro svou osobu. Administrativní proces však nebyl dokončen. Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, Praha 2005, s. 156; Mojmír CHROMÝ, *Ferdinand Čenský a jedna z posledních „českých“ nobilitací*, in: *Obnovená tradice* 13, č. 25, 2002, s. 63–64; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Adelsarchiv, Ferdinand Čenský, Edler, 21. 10. 1918, Adelsgelegenheit, 17. 1. 1919.

16] Důkazem toho bylo slavnostní shromáždění při příležitosti Čenského nedožitých 100. narozenin na olšanských hřbitovech a odhalení pamětní desky na Čenského rodném domě v Čechtích. O těchto slavnostech viz: *Národní politika*, 29. 5. 1929, č. 147, s. 3; *Národní listy*, 9. 8. 1929, č. 217, s. 1; *Národní politika*, 13. 8. 1929, č. 221, s. 3; *Národní politika*, 17. 8. 1929, č. 225, s. 5.

směřující k demokratizaci a zrovnoprávnění národností monarchie stavěl víceméně skepticky.¹⁷⁾ O vyučování si pravděpodobně vedl záznamy, které se však v jeho pozůstalosti nezachovaly, ale podle kterých sestavil krátce před svou smrtí pojednání do časopisu Osvěta.¹⁸⁾ Stat' působí idylickým dojmem, který podtrhuje klidný život rodiny Karla Ludvíka a jeho třetí ženy Marie Terezie Portugalské. Popisuje v ní prostředí, kde vyučování probíhalo – zimní sídlo na Favoritenstraße ve Vídni a letní sídlo vilu Wartholz v dolnorakouském Reichenau. Nezapomíná zdůraznit, jakým způsobem byl pro tuto službu vybrán, tedy na doporučení ředitele Tereziánské akademie Ludwiga Fröhlicha, kterého oslovil vychovatel arcivévodů hrabě Ferdinand von Degenfeld-Schonburg (1835–1892).¹⁹⁾ Nezmiňuje ovšem svoji revolucionářskou minulost, jež mohla být pro jeho zvolení překážkou.²⁰⁾

Dále se věnuje rozboru své vyučovací metody, pro niž byl i na svém ústavu oceňován. Byl zastáncem Komenského zásady, čili postupovat v učení od známého k neznámému, od jednoduššího ke složitějšímu. Připodobňoval výslovnost českých hlásek německým, obdobně hledal podobnosti etymologicky starých slov v češtině, v němčině a případně v latině. Protože v češtině rozeznáváme velké množství gramatických přípon a koncovek, vyhýbal se pouhému memorování gramatických tvarů stojících o samotě, naopak, tvořil shodně s Komenským příkladové věty, nebo zadával slova, která si arcivévodové nejprve správně osvojili a následně sami tvořili věty uspořádané do krátkých dialogů. Metodu příkladových slov používá Čenský také ve své gramatice, určené jak k výuce českého jazyka na vojenských školách tak pro soukromou potřebu vojenské veřejnosti.²¹⁾

Aby nebyli Čenského vznešení žáci zahlceni slovtvorbou a gramatickými cvičeními, rozdělil jejich hodiny na dvě části. Ve druhé půli se zaměřil na procvičování probraných mluvnických tvarů, a to prostřednictvím písemných prací a četby.

Pro tyto účely bylo nezbytné obstarat princům vhodnou četbu. Čenský proto sestavil pro každého arcivévodu zvláštní čítanku, do níž vlastnoručně vybrané texty přepsal a nechal ji svázat do pevných desek se zlatým nápisem a zdobením. Tyto čítanky existují tedy pouze v jediném exempláři, který si po skončení Čenského lekcí ponechali arcivévodové ve své knihovně. Oba svazky se zachovaly v knihovním fondu zámku Konopiště,²²⁾ což značí, že si jich František Ferdinand i v dospělosti cenil (převzal i čítanku svého bratra) a snad předpokládal, že se znovu využijí při výuce českého jazyka u jeho dětí.²³⁾ Úlohy

17) Tento jeho názor byl reflektován v období první republiky, nijak však nepochybně Čenského zájem o výuku a náklonnost k malým arcivévodům, nepopírá ani jeho dynastické citění. Kritizuje spíše konzervativnost dvora. August Eugen MUŽÍK, *Prorocství Čenského*, Světozor 25, č. 1, 24. 9. 1924.

18) V Čenského pozůstalosti se nenachází zmínka o motivaci k napsání článku. Mohla vzejít od Čenského samotného či od hlavního redaktora Václava Vlčka. PNP LA, pozůstalost Ferdinand Čenský.

19) Ferdinand von Degenfeld-Schonburg pocházel ze starobylého württemberského rodu. Jeho rodiče konvertovali ke katolické víře. Podle vzoru svého strýce Augusta von Degenfeld-Schonburg, který se stal rakouským ministrem války, vstoupil se svým bratrem jako důstojník do rakouských služeb. Jeden z Ferdinandových synů, Heinrich, byl vychovatelem dětí posledního císaře Karla I. Více o dějinách rodu viz: Hans-Wolfgang BÄCHLE, *Herren und Freiherren von Degenfeld. Marie Luise Raugräfin zu Pfalz. Grafen von Degenfeld-Schonburg*, Schwäbisch Gmünd 2005.

20) Mezi učitelé v císařském domě, kteří se zúčastnili revoluce 1848/49, nebyl Čenský výjimkou. Můžeme jmenovat učitele korunního prince Rudolfa Dionyse Grüna a Hyazintha Rónayho.

21) Srov. F. ČENSKÝ, *Kurzgefasste praktische Grammatik*, Prag 1888, Vorrede. A dále jednotlivá cvičení.

22) Národní Památkový ústav, ÚPS v Praze, fond Knížní fond státního zámku Konopiště, Ferdinand Čenský, Arcikníže Ferdinand – Česká čítanka; Arciknížete Otty Františka Česká čítanka.

23) Ačkoli podle dobových svědectví i kvalifikačního listu, tedy úředního dokumentu, František Ferdinand aktivní užití češtiny stále více pozapomínal, zařadil ji do učebního plánu všech tří svých potomků. Jejich učitelem byl český kněz a pedagog mladoboleslavského biskupského konviktu ThDr. Otto Stanovský. Lukáš PAVLÍK,

v sešitech obou jeho svěřenců svědčí o tom, že Čenský používal pro procvičování též svou, již zmiňovanou gramatiku. Ve cvičeních označených jako „Diktando“ (diktáty) se objevují rovněž podobné či totožné fráze a idiomatická spojení jako v učitelově mluvnici. Často se jedná právě o stylizované dialogy, které mohli arcivévodové stejně jako běžní vojáci slyšet i prakticky užívat při vojenské službě a výcviku.

Zajímavá je otázka, jestli se vybrané texty z čítanek, jejichž autorstvím a charakterem se budeme rovněž zabývat, shodují s písemnými úkoly v sešitech. V mnoha případech se jedná o velmi podobné texty, které však nejsou zcela totožné. Tato úvaha nám přibližuje možný průběh cvičení a didaktický záměr učitele. Blíže napoví i Čenského komentáře pod vypracovanými úlohami. Vedle slovesa „übersetzen“, tedy „přeložit“, užívá též „memorieren“, které můžeme chápat jako „memorovat“ či „odříkávat z paměti“. Protože jde ale o písemná cvičení, dá se předpokládat, že texty nebyly memorovány pouze ústně, ale že je žáci nejprve s pomocí učitele pečlivě četli ze svých čítanek, o čemž zároveň svědčí druhotné rukopisné poznámky Čenského v čítankách, a teprve poté si zapamatované zapsali do svých sešitů. Jindy texty opisovali (Čenského poznámka „abgeschrieben“) přímo z čítanek či podle Čenským upravených předloh. Rukopisy jsou velmi úhledné, chyb je většinou velmi málo, proto se lze domnívat, že si texty napsali nejprve „nanečisto“ a teprve poté přepsali do českého sešitu. Takto převyprávěný text zřejmě jako domácí cvičení přeložili, ať už z češtiny do němčiny (což je častější případ), nebo obráceně. Další možností je, že jim Čenský předlohy také přímo diktoval, protože i zápisy označené jako diktáty jsou psané úpravným rukopisem. Několikrát převáděli zápis původně v singuláru do plurálu.

Z dochovaných dokumentů lze vysledovat, jak probíhala komunikace mezi učitelem Čenským a vychovatelem malých arcivévodů hrabětem Ferdinandem von Degenfeld-Schonburgem. Učitel udává, že pro arcivévodky byly vedeny jakési klasifikační knížky „Censurbücher“, aby měl vychovatel přehled o jejich prospěchu.^{24]} Na základě známek byli vznešení žáci chváleni a odměňováni, nebo také přiměřeně trestáni. Samozřejmostí se stala kromě lekcí s učitelem i domácí příprava, na kterou hrabě Degenfeld velmi pečlivě dohlížel. Nepromlouval s konkrétním učitelem po skončení každé hodiny, proto i Čenský psal hodnocení, které zároveň sloužilo jako vzkaz vychovateli, pod každý vypracovaný úkol. Dbal na přesné opisování, překlad a ústní přednes. Většinou se jedná o pozitivní komentáře: „sehr gut und fleißig“ (velmi dobře a pilně), „aufmerksam“ (pozorně), „vorzüglich“ (výtečně). Na radu hraběte Degenfelda se však nezdráhal popsat nedostatky, dbal na opravení úlohy a neodpustil povrchnost: „mehr Fehler als gewöhnlich“ (více chyb než obvykle), „etwas flüchtig“ (trochu povrchně), „etwas in Eile“ (trochu ve spěchu), „nicht vollkommen memoriert“ (ne zcela dobře memorováno). Pravidelně vyzkoušel Čenský své žáky za delší období: „Erzherzog Franz wurde aus dem ganzen im November vorgenommenen Stoffe geprüft und ist vorzüglich bestanden.“ („Arcivévodka František byl prozkoušený z celé látky, která byla probrána v listopadu, a znamenitě obstál“). Důkaz o tom, že vychovatel opravdu na domácí přípravu svých svěřenců dohlížel, lze nalézt díky ojedinělému záznamu ve vzájemné korespondenci Degenfelda s Čenským: „Naneštěstí arcivévodka František opět ztratil svůj domácí úkol – snad by bylo ještě možné mu v rychlosti poslat duplikát, nebo mi uvést ukázkou ze cvičebné knihy, kterou má přeložit.“^{25]}

Ve službách konopištského pána. Zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách, Benešov 2014.

24] Ferdinand ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 4, 1886, s. 317.

25] PNP LA, pozůstalost Ferdinand Čenský, kor. Ferdinand Degenfeld, Reichenau, 17. 6. 1875.

Podle pozdravů a oslovení v dopisech, které jsou nyní součástí osobního fondu Ferdinanda Čenského v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, v nichž vychovatel sděloval hejtmanovi změnu rozvrhu a jiné s tím spojené záležitosti, byl vztah Čenského a Degenfelda přátelský a nikoli odměřený, přesto se udržoval ve služební rovině. Ze strany Degenfelda převažuje oslovení „Geehrter Herr Hauptmann“ či „Werther Herr Hauptmann“, Čenského dopisy nejsou zachovány. V posledním dopise, adresovaném Čenskému, je patrná účast s učitelským zdravotním stavem a především je zmiňován zájem celé arcivévodské rodiny.^{26]} Současně s Ferdinandem von Degenfeld-Schonburg bylo jmenováno více pomocných vychovatelů, kteří nejprve hraběte zastupovali v době jeho nepřítomnosti u dvora a později přebírali plnou odpovědnost za denní program, výuku a výchovu synů Karla Ludvíka. Z toho důvodu byl Čenský v kontaktu ještě s Johannem hrabětem Nostitz-Rieneckem (1847–1915),^{27]} jak dokládá korespondence dochovaná ve zlomku Čenského pozůstalosti v SOKA Benešov.^{28]} Dopisy obsahují též pouze stručné zprávy o změně rozvrhu, lze však usuzovat, že se oba pisatelé blíže znali, zřejmě z vojenské služby, protože hrabě Čenskému tyká, oslovuje jej „Lieber Čenský“ a listy podepisuje „Dein urgetreuer Kamerad“.

Co se týče výběru ukázek textů do čítanek, které měly sloužit k výuce a procvičování, sledoval Čenský několik hledisek. Do své Vojenské čítanky zařadil hejtman vojenské aforismy, teoretická pojednání o organizaci vojska a jednotlivých oddílech, krátké životopisy významných vojevůdců a popisy slavných bitev, básně a písně s vojenskou tematikou a praktické příklady rozhovorů, jež mohli vojáci užít při své službě. Oproti tomu byly statě v čítankách arcivévodů, v každé čítance po 64 ukázkách, rozšířeny o pohádky, pověsti a historickou (a životopisnou) tematiku, aby se žáci vzdělávali nejen v německých a světových dějinách, ale především blíže poznali tradice národa, jehož jazyk se učili. Výběr byl také přizpůsoben jejich věku, texty je musely zajímat a zároveň vychovávat, proto Čenský zařadil pohádky, aforismy a poučení. Aby si arcivévodové pro ně cizí jazyk snadněji zapamatovali, zvolil k memorování množství básní. I v těchto čítankách vojenská témata převládají vzhledem k tomu, že i císařské žáky čekala vojenská kariéra a znalost češtiny jim, stejně jako studentům Tereziánské akademie, coby budoucím důstojníkům, měla umožnit komunikaci s českým mužstvem.

Z českých autorů volil Čenský autority národního obrození a doby pobřežnové. Někteří z těchto spisovatelů jsou zařazeni i v současnosti do osnov základního vzdělání. Najdeme mezi nimi balady a sebrané pohádky Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové (Bohatý a chudý, Anděl strážce, Šťastný Jarmil, Polednice), povídky Josefa Kajetána Tyla (Císař Josef II. a malý hoch, Císař Josef I. a stará paní, Císař Josef II. a osiřelá děvče, Napoleon a granátník), básně Šebestiana Hněvkovského (Nápis hrobový), Antonína Heyduka (Víš, co to?, Co nevysvětlíš?, Poklady synovy, Slib), Jaroslava Vrchlického (Tři jezdcové) a další. Inspiraci čerpal v jiných čítankách své doby, i v těch, které vyšly

26] Tamtéž, Groß Eisingen, 23. 7. 1878.

27] Johann hrabě Nostitz-Rieneck se jako nadporučík dragounského pluku zúčastnil bitvy proti Prusku u Hradce Králové roku 1866, později byl přidělen ke dvoru arcivévodky Karla Ludvíka, když byl jmenován vychovatelem jeho dvou starších synů, později pouze arcivévodky Otty. Ve službách habsburského rodu již zůstal, byl představeným komory arcivévodky Leopolda Ferdinanda a nejvyšším hofmistrem arcivévodkyně Marie Annunciáty. Nadále zůstal důvěrníkem pozdějšího následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. V roce 1911 byl povýšen na polního maršála. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, fond Qualifikationslisten, Nostitz-Rieneck, Johann, Graf; Peter BROUCEK, *Nostitz-Rieneck, Johann Gf. von*, in: Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 7, 1976, s. 156

28] SOKA Benešov, fond Ferdinand Čenský, kor. Johann Nostitz-Rieneck.

v první polovině 19. století. Byly to „České čítací knihy“ (čítanky pro gymnázia) Františka Ladislava Čelakovského, „Čítanka anebo Kniha k čítání pro mládež ve školách slovan-ských v městech a v dědinách“ Jána Kollára, „Čítanka pro školy obecné“ středoškolských profesorů Jana Evangelisty Šťastného, Josefa Sokola a Jana Lepaře, „Obrazy rakouských zemí, národův a dějin“ (čítanka pro 4. třídu nižšího gymnázia) od Josefa Jirečka. Charakter čítanky měl také časopis pro vzdělávání mládeže Zlatá zrna pod patronací Antonína Karla Madeiry, ze kterého Čenský vybral některé příspěvky. Místo vyhradil i dalším pedagogům, jmenovitě moravskému středoškolskému profesorovi Janu Havelkovi a Karlu Vladislavu Zapovi, autorovi Všeobecného zeměpisu, Památek archeologických a místopisných a dalších etnografických prací. Vedle těchto zkušených učitelů zařadil několik statí od svých předchůdců na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě Tomáše Buriana a Leopolda von Steinmetz. Vojenská témata četli arcivévodové také od intelektuálů, kteří oblékli vojenskou uniformu: Mořice Fialky a Emanuela Salomona Friedberga-Mírohorského. Dnes již příliš nereflktujeme poezii katolických kněží, farářů, kteří velkou měrou přispívali k šíření národního uvědomění na českém venkově. Ani ty Čenský v čítankách neopomněl a zařadil tvorbu Boleslava Jablonského (Co jest Bůh?, Vojínovo loučení, Pozdrav do vlasti, Boj), Františka Sušila (Pravda, dobro, krása, Svatý Martin, Úlohy na pouti života) a Františka Douchy (Pracujme!, Pilné dílo, Ze života Laudonova). Popisy slavných bitev pocházejí přímo z pera Českého a jeho přátel, vojenských literátů Josefa Thilleho a Eduarda Rüfflera. Překvapí, že se nevyhýbá ani jménům bývalých revolucionářů, jakým byl např. Drahotin Marie svobodný pán Villani. Pestrost autorů v obou čítankách rozšiřuje německá překladová literatura, díla Johanna Wolfganga Goetha, Theodora Körnera a Wilhelma Hauffa.

Některé z těchto ukázek použil Ferdinand Čenský do příštího, upraveného vydání své Vojenské čítanky pod názvem „Česká čítanka ku potřebě c. k. vychovávacích a vzdělávacích ústavů vojenských, kadetních a jiných vojenských škol, jakož i k poučení o zábavě vojíinstva československého“.^{29]}

V roce 1880 skládal František Ferdinand ze svých studií závěrečnou zkoušku, jejíž úroveň se rovnala zkoušce z vyššího gymnázia.^{30]} Stejně jako při veřejné maturitě se dělila do dvou částí – písemné a ústní. Písemná práce byla zadána jako úvaha na téma „Hrabě Daun a hrabě František Kinský. Vojenská paralela.“ Na samostatný písemný projev Čenský Františka Ferdinanda při svých hodinách připravoval, což je patrné i ze sešitů. Za cvičná učitel volil historická i praktická témata, která předtím refleктоval ve svých čítankách. Konkrétně jmenujme životopis a charakteristiku Evžena Savojského a charakteristiku jednotlivých vojenských oddílů (hradebnictvo, zákopnictvo, vojenský zdravotnický sbor, vozatajstvo). Ústní zkoušku Čenský blíže nerozvádí, podle osnov pro gymnázia a probrané látky s arcivévodou se dá usuzovat jednak na znalosti z české literatury a literární historie a jednak na větší zaměření na vojenská témata.^{31]}

Nemáme důkazy o tom, jestli byl český jazyk rovněž součástí závěrečné zkoušky arcivévodoty Otty, jisté je, že nad ní již neměl dohled Ferdinand Čenský. Ten si v létě 1880 zranil páteř a vyučování češtiny převzal hejtman Kupsa, učitel českého jazyka na C. a k. vojenské technické akademii ve Vídni.

29] Čítanka byla vydána ve 3 dílech v letech 1884–1885.

30] Výuka členů císařského rodu byla soukromá. Neskládali tuto zkoušku na veřejném ústavu také z toho důvodu, že neměli být srovnáváni s běžnými studenty. V době složení zkoušky bylo Františku Ferdinandovi 16 a půl roku, a to odpovídá začátku gymnaziálního studia přibližně v devíti letech věku, což Bonitz-Exnerova školská reforma z roku 1849 připouštěla. Srov. Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 35.

31] Srov. tamtéž, s. 58–60; F. ČENSKÝ, *Český jazyk v císařské rodině*, Osvěta 16, č. 4, 1886, s. 320–321.

Vzdělání obou arcivévodů mělo již moderní charakter, o němž se zasloužily vyučovací metody Ferdinanda Čenského, který měl za sebou dlouhou pedagogickou zkušenost jak z důstojnických škol, tak především z Tereziánské akademie ve Vídeňském Novém Městě. Soustředil se zejména na praktické využití jazyka, fráze a výrazy, které mohli arcivévodové zužitkovat jako důstojníci při konverzaci se svým mužstvem. Tomu byl přizpůsoben i výběr učebních textů, jež měly zároveň císařské prince seznámit s kulturou a historií českých zemí. Učitelovy poznámky v sešitech svědčí o tom, že k zadaným úkolům přistupovali zodpovědně a pod dohledem svého vychovatele. Český jazyk se stal nezanedbatelnou součástí učebního plánu potomků bratra císaře Karla Ludvíka, kteří stáli velmi blízko v nástupnictví na rakousko-uherský trůn. Jistě na tom měl podíl i osobní zájem arcivévodů, jenž se sám v češtině vzdělával.

„The Czech Tasks of the Austrian Archdukes Otto and Francis Ferdinand d’Este“ Education of the Czech Language in the Family of Archdukes

Summary

The work deals with an analysis of a source “Czech role of archdukes of Austria-Este Otton and Franz Ferdinand, deposited at the municipal archive of the city of Pilsen. There are Czech language workbooks of two older sons of the archduke Karl Ludwig of Austria, who was a brother of the emperor Franz Joseph I of Austria. Czech language lessons were conducted by a county representative Ferdinand Čenský, at that time a professor at the Theresian Military Academy in New City Vienna. The body is divided into several sections. First, it introduces a general tradition of teaching Habsburg monarchs, or other archdukes, the Czech language. Then, it presents Ferdinand Čenský, a writer, a revolutionary, a soldier and above all a teacher, who played a major role in setting up a Czech military terminology and the whole use of the Czech language in the Austrian and the Austro-Hungarian army.

The source offers an analysis of several issues. It reflects a didactic methodology prepared by Čenský for his students and later presented to the public in his memorial article in the magazine *Osvěta*. He analyses the role of word formation and composition in the teaching of a foreign language and the necessity of using examples. Furthermore, a question of appropriate readings, grammar manuals and exercises arises. The texts in the workbooks are compared with those used by Čenský in both his grammar books and reading-books used particularly for the archdukes. The analysis also focuses on his handwritten notes below the exercises. These notes provide two important kinds of information. First, the information about study results of both Karl Ludwig’s sons carefully monitored by their educator Ferdinand Degenfeld-Schonburg and second teacher’s supervision over homework.

Different sources will help us answer additional questions related to the position of Čenský at archduke court. The correspondence sent by the educators Ferdinand von Degenfeld-Schonburg and Johann Nostitz-Rieneck reflects the relationship between Čenský and the educators.

The last issue is the analysis of a Czech language test as a part of a final examination of the two mentioned archdukes, its structure and content.

1885
72
1
Princ Eugen
MĚSTSKÉ
MUSEUM
V PLZNI
O míru Pojarovackého až do své
smrti princ Eugen nestal sice už
v čel rakouské armády; nicméně
věd přece správu všech vojenských
operací a veliké diplomatické vje-
nůvství s cizími mocnostmi. Svou
prážen pak všech věnoval vědám
a uměním a sledoval pozorně všel-
ký pokrok v nich. Jenom ještě jedno-
jako 71 letý stárec až mohl ku
prosbě císařově táhl v 1734 proti
Francouzům na Rijn; ale po krátkém
čase odvezl nejvyšší velení vévodi
Württemberskému Karlu Alexandru a
odebral se zpět do Vídně kde v noci na
21. Dubna 1735 zemřel, byl nepochybně
ravin metrcí. Den před tím (20. Dubna)

Ukázka rukopisu Františka Ferdinanda - samostatná práce, zdroj: Archiv města Plzně, sbírka České úlohy arciknížat rakouských Ottona a Františka d'Este, inv. č. 2469, sign. 7e65.

Ferdinand Český, zdroj: Český svět, r. 8, č. 24, 1912.

MATERIÁL

Cheb versus Eger?

Marcela Brabačová

Abstract: Border town Cheb, which in the past have transformed completely its identity from German to Czech meets today national and civic-minded disputes considering the social life. Irrespective the changes, which has been occurring in Czech-German relations from 1898, some inhabitants of Cheb still stands a defensive or even hostile stance against the Germans. The main question of this study is: What the social significance of this particular type of conflict is and what lies in its core.

Key words: Czech-German relations, life in the borderlands, collective identity, historical awareness, generation mentality

Úvod

Pohraniční město Cheb, které ve své minulosti zcela změnilo identitu z německé na českou, je dnes v souvislosti se společenským děním postihováno národnostně a občansky laděnými rozepřemi. Bez ohledu na změny, které se udály v českoněmeckých vztazích od roku 1989, na aktivní spolupráci města s německými sousedy, část obyvatel Chebu stále zaujímá v některých situacích vůči Němcům obranný, až nepřátelský postoj, který se pozorovateli zvenčí může jevit jako zcela nepodložený. Proč se v dnešní chebské společnosti objevují zastánci radikálních nacionálních postojů v kontextu s událostmi, které jsou v jiném prostředí vnímány pozitivně? Jaký je společenský význam tohoto specifického typu symbolických bojů, které se objevují v Chebu? Prostřednictvím níže popsané konkrétní události a ohlasu na ní jsou zkoumány postoje některých dnešních Chebanů k sousednímu Německu a jeho obyvatelům a vlivy, které na ně působí. Studie je upravenou verzí diplomové práce,¹⁾ která na položené otázky odpověděla pomocí několika analýz, a to: historického kontextu města, výsledků výzkumů pohraničí v posledních dvaceti letech, společenského diskurzu prezentovaného v médiích a rozhovorů se současnými Chebany.

Dne 12. července 2013 se u chebského hradu, původní štaufské falce, konalo slavnostní setkání u příležitosti 800. výročí podepsání „Chebské zlaté buly“. Mramorový sloup, který byl v průběhu této slavnosti odhalen, je připomínkou historické události z roku 1213, kdy do Chebu na říšský sněm přijel Fridrich II., vnuk císaře Fridricha Barbarossy, coby nově zvolený král. Podpisu buly byla tehdy přítomna řada církevních i necírkevních hodnostářů, mimo jiné český král Přemysl Otakar I., papežský legát, bavorský vévoda Ludvík, rakouský vévoda Leopold a celá řada arcibiskupů a biskupů. Bez přehánění lze říci, že tento sněm uvedl Cheb do evropské historie. U příležitosti této významné události nechali členové vedení města Chebu ve spolupráci s německým spolkem Komitee der Stauferfreunde vztyčit před chebským hradem pamětní sloup. Akce, která byla připravována dva roky, měla být kromě své historické podstaty také gestem současné přátelské sounáležitosti.

1) Marcela BRABAČOVÁ, *Cheb versus Eger: Postoje současných Chebanů k německému Chebu*, Plzeň 2015 byla obhájena na FF ZČU v Plzni v červnu 2015. Vedoucím práce byl doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Na začátku slavnosti se z přihlížejícího publika tvořeného bývalými a současnými obyvateli Chebu a dalšími hosty, vydělila skupinka jedinců s transparenty, na kterých stála protiněmecky laděná hesla.^{2]} Část chebské veřejnosti tak vyjadřovala svůj odpor k uctění německého rodu, a tím i k pocitovanému pronikání Německa na české území. Diváci nespokojeně komentovali transparenty zhoršený výhled. Reagovali i řečníci, když ve svých projevech některé z výroků na transparentech zpochybňovali. Došlo k incidentu, kdy starší paní ve snaze transparent poškodit, do něj udeřila francouzskou holí. Několik diváků se pokusilo demonstrujícím transparenty odebrat, avšak nijak razantně. Celkově byl postoj zástupu přihlížejících k demonstrantům téměř lhostejný.

I. Z historie Chebu

Ke smysluplnému a adekvátnímu vysvětlení jednání aktérů v minulosti, ale i v současnosti, je třeba vymezit prostor, ve kterém se události sledované v této studii odehrávají, a představit stručně jeho historii. Region Chebsko, německy nazývaný Egerland, byl po staletí vzhledem ke své poloze na hranicích Českého království a Říše územím se závažnou úlohou zprostředkovatele. Název města i regionu pocházejí z názvu keltské osady Agara, české pojmenování Cheb se objevilo až ve 14. století v některých překladech listin.^{3]} Slovanské osídlení z 9. až 11. století bylo ve 12. století vlivem kolonizace vystřídáno osídlením převážně germánským a Chebsko, ležící na hranici německé části Říše a českých zemí, se ocitlo za pohyblivou hranicí Severní Marky.^{4]} Nejvýznamnějším obdobím dějin tohoto regionu bylo období, kdy lze mluvit o Chebsku štaufském. Římskoněmecká dynastie Štaufů je svým významem srovnatelná s našimi Přemyslovci. Spojení tohoto rodu s historií Chebska je datováno rokem 1146.^{5]} V průběhu dalších sta let, kdy byli Štaufové na Chebsku u moci, skončila středověká kolonizace, rozvíjelo se progresivnější hospodaření, vznikala nová města. Význam, který toto území postupně získávalo, symbolizovala i chebská císařská falc, dokončená v 80. letech 12. století, jejímž zakladatelem byl Fridrich I. Barbarossa.^{6]} Území pod vládou dynastie Štaufů, které se v té době několikrát stalo dějištěm událostí evropského významu, vzorově spravovali ministeriálové, služebníci císaře, plnící hospodářské, politické a vojenské úkoly. Tato ministerialita založila od poloviny 12. do počátku 13. století množství hradů a opevněných sídel, pokrývajících celé Chebsko. Zhruba čtyřicet rodů takto získalo veškerou moc v této oblasti.^{7]} Odchodem posledního z rodu Štaufů Konráda IV. v roce 1254 pak započaly změny v postavení města. Roku 1322 Jan Lucemburský získal Chebsko jako zástavu od císaře a připojil ho k zemím Koruny české. V 16. století se Chebsko jako zástavní država stalo součástí habsburského soustátí.^{8]} Druhá polovina 18. století přinesla množství habsburských reforem a došlo také

2] Znění hesel na transparentech: „Chebská tvrz stojí na hrobech původních slovanských obyvatel českého hradu, germánský štaufský sloup zde nemá co dělat.“; „Nechceme u nás Štaufův sloup, vezměte si ho do SRN.“; „STOP plíživé germanizaci Chebska“; „Cheb: včera hřbitov německých vojáků – WH a SS, dnes Štaufův sloup“; „Štaufův sloup je forma plíživé germanizace a poutní místo Sudeťáků. Cheb je a musí zůstat českým.“

3] Jaromír BOHÁČ, *Cheb – město*, Domažlice 1999, s. 78.

4] František KUBŮ, *Chebsko za vlády Štaufů*, Cheb 2013, s. 7.

5] Jaromír BOHÁČ, *Cheb – město*, s. 8–9.

6] Tamtéž.

7] František KUBŮ, *Chebsko za vlády Štaufů*, s. 10–11.

8] Jaromír BOHÁČ, *Cheb*, Praha 2008, s. 13.

ke zrušení chebského zemského sněmu. Město začalo platit státní daně a úřady se staly centrálními státními orgány.^{9]}

Cheb 19. století vynikal jako město nové doby, využívající všech výtobytků industrializace a rozvíjející se nebývalým tempem. Také začátek 20. století vypadal velmi slibně, rozvoj pokračoval, město pečovalo o své obyvatele ve všech ohledech. Nechtěným symbolem let nadcházejících se tu stala nová kasárna, dokončená těsně před vypuknutím první světové války v roce 1914.

Tato válka se stala příčinou rozpadu Rakousko-Uherska, prováděného územními změnami, pro Chebsko zcela zásadními. Zatímco v Čechách koncem roku 1918 vše šlo ke vzniku státu lidu československého, Chebané usilovali o Chebsko, samostatně v rámci velkého německého společenství. Své požadavky formulovali do patnáctibodového programu, k jejich naplnění však nikdy nedošlo.^{10]} Konečná podoba nového státu Československo, oficiálně vyhlášeného 28. října 1918, byla určena dohodami mocností, z nichž každá sledovala své vlastní zájmy.

Co se vztahů Čechů a Němců týče, Československo, kde kmenovým národem byl uměle vytvořený národ československý, nenabízelo Němcům z hlediska jejich autonomie nic. Němci, přestože jich bylo téměř o milion více než Slováků, se pro Československo stali pouhou menšinou bez zvláštních kolektivních práv. Zásadní roli ve vztazích těchto dvou národů sehrála světová hospodářská krize, která zasáhla ve 30. letech 20. století Československo jako celek, ovšem nejkritičtěji právě na územích obývaných Němci. Tam byl umístěn lehký a spotřební průmysl, jehož odbytí se v průběhu krize výrazně zmenšila.^{11]} Nastal dlouhodobý stav nouze, ostře kontrastující s hospodářským vzestupem sousedního, od roku 1933 už „Hitlerova“ Německa. Výsledkem byrokraticky strnulé a často i jednostranné české hospodářské politiky byl nárůst nacionální propagandy na německé straně a nakonec i založení strany Sudetendeutsche Heimatfront, vedené Konrádem Heinleinem. Kde jinde, než v té době zcela německém Chebu. Tato strana získala v roce 1935 ve volbách 64 % všech německých hlasů a s její podporou pak také došlo v roce 1938 k zabrání Sudet.^{12]}

Průběh a následky druhé světové války jsou obecně známou historií. Konec války a příchod americké armády byly pro Cheb a většinu jeho obyvatel obsazením, ne osvobozením. Došlo k definitivnímu rozvrácení společenské situace. Postupně veškeré německé obyvatelstvo až na malé výjimky z města zmizelo. S těmito lidmi zmizel i název Eger a další kapitoly dějin města už psali noví obyvatelé pod názvem Cheb.

Poválečné osidlování Chebu

V roce 1930 bylo z 31 406 Chebanů jen 3493 Čechů. V roce 1939 došlo k hromadným nuceným odchodům českých obyvatel a v rámci zásahů nové vlády pak průběžně mizeli další Chebané – sociální demokraté, Židé a všichni bojeschopní muži, rukující do armády. Další statistické údaje, přestože nerozlišují české a německé obyvatelstvo, svou vypovídající

9] Jiří BERAN a kol., *Dějiny Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2004, s. 88.

10] Horst GLASSL, *Das Egerland zwischen den beiden Weltkriegen*, in: Lorenz Schreiner (Hg.), *Heimatkreis Eger*, Amberg 1997, s. 125.

11] *Společná českoněmecká komise historiků. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německočeských dějin od 19. století*, Soudobé dějiny 3, 1996, s. 406.

12] Tamtéž, s. 408.

hodnotu také mají – údaj z roku 1945 mluví o počtu 32 346 Chebanů, další z roku 1947 vyčísľuje pouhých 14 533 obyvatel města.^{13]}

Po válce byl Cheb, kdysi svobodné říšské a české kráľovské město a centrum bohatého regionu, městem prázdných domů. V rámci nuceného vysídlení německých občanů začalo období formování nové, v duchu národního nacionalismu čistě české společnosti. „Nikde ve znovuzříženém Československu nebylo vyhnanó, vysídleno do ciziny a přesídleno do vnitrozemí tak velké procento obyvatel jako zde.“^{14]} První tři poválečná léta znamenala naprosto ojedinělou proměnu společnosti. Více než dva miliony Čechů se do pohraničí ze svých domovů ve vnitrozemí přestěhovaly trvale nebo dočasně, další tisíce obyvatel z různých kulturních prostředí přicházely v následujících letech. Vznikl jakýsi experimentální sociální prostor, na který se zaměřila pozornost politiků.^{15]} Poválečné negativní nálady obyvatelstva směrem k Němcům tu byly záměrně posilovány s ohledem na budoucí plány komunistické strany.^{16]} Vzhledem k válečným událostem to ale nebylo nutné, v této době nebylo mnoho těch, kteří by o nutnosti totálního odsunu pochybovali. Němci, kteří mohli či museli zůstat jako odborníci v některém žádaném průmyslovém odvětví, měli zpočátku jen minimum životních jistot. Pohraničí postupně prošlo třemi osídlovacími vlnami, které však nedokázaly vrátit počet obyvatel ani zdaleka na úroveň původního stavu. Usazování nových obyvatel se postupně komplikovalo i rozšiřováním prostoru státní hranice a kategorickým požadavkem ministerstva národní obrany, aby v pohraničí směli žít jen lidé spolehliví a prověřeni.^{17]} V roce 1958 byla ukončena třetí, poslední etapa osídlování, řízená požadavky národních výborů, státních statků a průmyslových podniků na profesi a také už i morální profily pracovníků.^{18]}

Poválečným doosídlováním českého pohraničí spojeným s migracemi, jejichž rozsah ve 20. století nebyl srovnatelný s žádným jiným obdobím, se začali etnografové podrobně zabývat v 80. letech minulého století. Pro sledování tzv. etnických procesů bylo založeno zvláštní oddělení v Ústavu pro etnografii a folkloristiku a zprávy o jeho výzkumech vycházely mimo jiné ve Zpravodajích ústavu, určených jen pro vnitřní potřebu. Byl zpracován přehled národnostní, věkové i sociální skladby osídľujícího obyvatelstva,^{19]} z něhož vyplývalo, že v první etapě přicházeli do pohraničí především Češi a Slováci z vnitrozemí, ve druhé pak reemigranti z Rumunska či Volyně a ve třetí pak osídlenci z Čech a ze Slovenska, vybíraní podle žádaných profesí. Věkově se jednalo spíše o mladé rodiny s malými dětmi, sociálně pak především o námezdní dělníky ze zeměděľství, bezzemky, obecně tedy o lidi s minimálním vzděláním, nebo zcela bez vzděláním. Do pohraničí se stěhovali kvůli zlepšení svých životních podmínek.^{20]} Skupinou mimo hlavní proud byli taci, kteří přicházeli pouze za ziskem, ti však pohraničí většinou rychle opustili. Početně významnější odliv osídlenců ovšem zapříčinil počátek združstevňování v roce 1948. Lidé, kteří sem původně přišli kvůli možnosti samostatně hospodařit, odcházeli. Z pohraničních

13] Tamtéž.

14] Frank BOLDT, *Cheb, město evropských dějin. Esej o českoněmecké koexistenci*, Praha 2010, s. 171.

15] Matěj SPURNÝ, *Očišćená společnost*, Soudobé dějiny 2, 2012, s. 210.

16] Tamtéž.

17] Tamtéž, s. 211.

18] Helena NOSKOVÁ, *Etnografický výzkum národnostní smíšené oblasti Chebska*, in: *Etnické procesy: referáty z pracovní konference*, Praha 1978, s. 38.

19] Tamtéž, s. 33–37.

20] Tamtéž, s. 36.

oblastí se staly čechizované okrajové provincie, obývané lidmi bez kořenů a tradic, kteří byli vystaveni soustavnému ideologickému tlaku.^{21]}

Cheb jako pevná hráz socialismu

Co se politického uspořádání týče, mohla být první tři poválečná léta vnímána jako pokus o navázání na tradici předválečného Československa. Už tak komplikované formování nové občanské společnosti bylo ale v únoru 1948 převzetím moci komunistickou stranou násilně přerušeno. V pohraničí se lidé teprve nedávno přistěhovali, v nemálo případech žijící na začátku v domech vyrabovaných vlnou zlatokopů z vnitrozemí, snažili o integraci. Ti, kteří vydrželi a skutečně se usadili, byli v roce 1948 znovu postiženi, a to procesem přechodu soukromého majetku do společenského vlastnictví.^{22]} Násilná kolektivizace a socializace znamenaly novou likvidaci řady sotva vzniklých živností a také rušení mnoha hospodářských usedlostí.^{23]} Následovaly zákazy činnosti nekomunistických politických stran a rušení či zánik různých společenských organizací. Události, které probíhaly celorepublikově, zasáhly do životů obyvatel v pohraničí mnohem výrazněji, než kdekoli jinde.^{24]}

V průběhu let 1956–1962 prošel Cheb, vyhlášený už v roce 1950 městskou památkovou rezervací, zásadními urbanistickými změnami.^{25]} Město a jeho uspořádání, struktura domů, ulic i veřejného prostoru, byly pro nové obyvatele cizí více, než je běžná cizost prostředí pro nově příchozí. Charakter města, odrážející národnost bývalých obyvatel, byl pro většinu Čechů i Slováků, přicházejících z vesnic daleko na východě zcela neznámou materiální realitou.

A tak veřejný prostor města, pro nové obyvatele nesrozumitelný skrze chybějící význam zde konaných činností, prošel postupně radikálními změnami. Z původních dvou tisíc sto domů, stojících v roce 1945, jich bylo za dvacet let zbořeno víc než šest set a z historického jádra města se stala kulisa obklíčená panelovými domy.^{26]}

Obraz Němců, měnící se postupně s tím, jak byli odsunováni, začala v dalších letech po válce důsledně ovlivňovat oficiální vzdělávací, knižní i filmová produkce.^{27]} Z poražených se v dobové rétorice stala německá hrozba, hrozící revanšismem. V kontextu této situace bylo pro pohraničí ustanoveno nové schéma, v němž byli čeští pováleční kolonisté představováni jako hrdinové práce a Němci jako ti, kdo usilují o rozbití českého národního společenství.^{28]} V tomto dobovém rámci se také zrodil „pohraničnick“, hrdina bojující proti vnějšímu nepříteli v tvrdých přírodních podmínkách a připravený obětovat pro obranu své

21] Procesy českých migračních pohybů, tedy i těch, týkajících se konkrétně západočeského pohraničí, systematicky ve svých studiích zpracoval Zdeněk Nešpor, k další orientaci v této problematice mohou sloužit práce např. těchto badatelů: Kořalka, Kořalková, Auerhan, Vaculík, Heroldová, Uherek, Bahenský a další.

22] Frank BOLDT, *Cheb, město evropských dějin*, s. 173.

23] Quido KASTNER, *Osídlování českého pohraničí od května 1945*, Praha 1996, s. 24.

24] Tamtéž, s. 20–21.

25] Jaromír BOHÁČ, *Starý Cheb*, Cheb 2008, s. 32.

26] Tamtéž, s. 34.

27] Dieter SCHALLNER, *Obraz Němců a Německa v letech 1945 až 1947. Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa*, in: Eva Broklová – Jan Křen (ed.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 236–252 (zde s. 249).

28] Tamtéž, s. 249.

vlasti i svůj život.^{29]} Život na hranicích s Německem byl nepřetržitým budováním „pevné hráze socialismu“, jak hlásala dobová produkce a posléze i nápisy, vítající návštěvníky města. V Chebu byla troje kasárna, plně osazená pětipatrová budova Státní bezpečnostní služby a v blízkosti města několik pohraničních rot. Při zajišťování pohraničního území poskytovaly Pohraniční stráž součinnost jednotky Sboru národní bezpečnosti, vojsko Československé lidové armády a po únoru 1948 i oddíly Lidových milicí. Mašinerie totalitního státu, která zde působila, stvořila v průběhu několika let Cheb „profizlovaný, proposádkovaný vojáký, kde existovaly ty dobrovolné špiclovské sítě a lidi se víc báli.“^{30]} Kolik Chebanů bylo v systému ostrahy hranic zapojeno v rámci své práce či na bázi dobrovolnosti, není možné doložit, můžeme se jen domnívat, že mohli tvořit významnou část obyvatel Chebu.^{31]} Sociální realita zde byla ovládána hranicí, její existencí a zabezpečením. Všichni obyvatelé byli naopak zpětně sledováni týmiž zpravodajskými orgány za účelem eliminace nespolehlivých jedinců. Od nástupu totalitního komunistického režimu se tak celý region posunul na několik desetiletí do zapomnění a Cheb se ocitl v nejhorším období svých dějin. Předimenzovaný počet vojáků, státní policie a pohraničních orgánů, vynucený proklamovanou pevnou hrází na jedné straně, a většina vykořeněného obyvatelstva na straně druhé, udělaly z Chebu jedno z nejméně atraktivních měst republiky.^{32]}

Tradice a kultura společnosti předválečného Československa, které v republice rychle mizely, v tomto prostoru nebyly nikdy. Blízkost hranice s Německem a nutnost počestit po válce nově zabraný prostor přispěly k rychlosti, s jakou zde obyvatelé přijali princip kolektivní německé viny, myšlenky radikálního nacionalismu a socialismu jako takový.^{33]} Kromě politických příčin, neexistujících tradic a zformalizování občanských a společenských styků přispěl k následné individualizaci života také nástup televize. Stále více se omezující kontakty mezi lidmi a únik ze společenského života do kruhu rodiny pak ovlivnily negativně i formování pocitu sousedské sounáležitosti.^{34]}

Dalším přelomovým rokem v životě Chebanů byl jako u všech Čechů a Slováků rok 1968. „Normalizace“ zasáhla kulturní i vzdělávací sféru, také v ozbrojených složkách došlo kvůli politickým postojům k nuceným odchodům.^{35]} V těchto letech společenský život v Chebu stagnoval a stejně jako jinde v republice se lidé starali ponejvíce o své privátní záležitosti. Budovali víkendové chatky na březích místních vodních nádrží, vozili nedostatkové zboží ze sousední NDR, pracovali v textilních a strojírenských závodech, v lázeňských provozech blízkých Františkových Lázní a také na hranicích, ve vojenských posádkách, u policie, na celní správě a u vojenské kontrarozvědky. Stálým a provokujícím momentem života byla sousední západoněmecká tržní ekonomika, vlivná už jen svou existencí a v pohraničí brzy dosažitelná skrze obrazovky televizi. Cheb, povinně tvořící bariéru proti pronikání imperialismu, byl proto také plný lidí, toužících po jakémkoliv formě kapitalismu, která by zaplnila prázdné regály obchodů.^{36]}

29] Eva PALIVODOVÁ, *Na stráž míru – prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948/1956*. Archiv bezpečnostních složek. Dostupné online. <http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik102012/kap05.pdf>

30] Barbora ČERMÁKOVÁ a kol., *Občanská odvaha vstupuje do politiky*, Praha 2009, s. 58.

31] Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, Praha 2006, s. 73.

32] Frank. BOLDT, *Cheb, město evropských dějin*, s. 204.

33] Miloš HAVELKA, *Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?*, Soudobé dějiny 4, 2009, s. 620.

34] Quido KASTNER, *Osídlování českého pohraničí*, s. 21.

35] HRANIČÁŘ, okresní deník, Cheb, 23. ledna 1990, s. 2.

36] Frank. BOLDT, *Cheb, město evropských dějin*, s. 177–179.

Cheb po roce 1989

Společenské změny roku 1989 převrátily nejen společnost a majetky, ale i hodnoty a představy lidí. Zaostalost socialistického tábora tu byla mezi lidmi jasněji formulovaná možností srovnání se Spolkovou republikou Německo prostřednictvím programů německé televize. Když se 1. července 1990 otevřelo pět nových přechodů na hranicích Československa a Bavorska, kolony aut ve směru do Německa na hraničních přechodech téměř nemizely. Zahájeno tak bylo ožívování českoněmeckých vztahů na zcela nové občanské úrovni. Po konsolidaci prvotního společenského chaosu vznikla v malé části chebské společnosti idea utvoření přeshraničního regionu podle holandskoněmeckého vzoru. Základní myšlenkou bylo „*udělat z pustiny opět vzkvétající krajinu s infrastrukturou.*“^{37]} Činnost měla být financována z restitucí, které na Chebsku nebylo z logiky věci komu vydat, a řízena fondem, ve kterém by rozhodovali spolu se současnými také bývalí Chebané, čeští Němci. Po nástupu Klausovy vlády v roce 1992 „*přišel zásah z Prahy, který to rozsekal. To začaly pomluvy: Pátá kolona. Překračujete mezinárodní záležitosti.*“^{38]} Euroregion sice posléze vznikl, ale jeho organizace a směřování byly svěřeny k tomu účelu vzniklým agenturám. Ideový náboj, který myšlenka společného financování regionu skrývala, zmizel. Ještě jeden pokus spojit Cheb s jeho původními obyvateli proběhl, plánován byl vznik fondu, který by spravoval výnosy z lesa, majetku města Chebu na německém území. Bavorská vláda se zavázala, že les koupí a finance do fondu vloží za podmínky, že vznikne rada složená z Chebanů, vyhnaných německých a dnešních českých. Všechny tyto aktivity směřující k novému začátku a pokusu o narovnání vztahů mezi Čechy a Němci však byly odsouzeny k nezdaru, návrhy neprošly v městském zastupitelstvu kvůli negativnímu postoji místních komunistů. Hned od počátku se tu projevila síla a setrvačnost socialistické kázně.^{39]}

Jiné dění se ale zastavit nedalo, vše, s čím se počítalo „na věčné časy“, včetně zde tak strategicky propracované organizace „života v pohraničí“, ztratilo na významu. Společenské a hospodářské změny ovlivnily zaměstnaneckou strukturu obyvatel města a ve spojení s politickým převratem došlo i ke klíčovým změnám v sociální hierarchii. Mnoha vojákům a policejním příslušníkům, postupně však také celníkům v Chebu, byl v 90. letech ukončen pracovní poměr. V případě pohraničnicků však nešlo „jen“ o pracovní poměr, sloužit na hranicích bylo spíše posláním. Společensky podporovaný a mediálně vytvářený pozitivní obraz pohraničnicka ztratil svou platnost. Společně představy o hranici státu jako bariéře proti pronikání zla, implantované do mysli obyvatel, mizely a další představy už si do budoucna tvořil každý sám.

II. Sebereflexe

K interpretaci analyzovaných dat jsem přistupovala z pozice autorky subjektivně zatížené, zastávající post zaměstnankyně městského úřadu v Chebu do jejíž náplně práce spadá oblast kultury a cestovního ruchu. Jsem ale toho názoru, že „*interpretace nemůže být nikdy objektivní, může být nanejvýš lepší nebo horší ve srovnání s jinou interpretací.*“^{40]} Přesto

37] Barbora ČERMÁKOVÁ a kol., *Občanská odvaha vstupuje do politiky*, s. 44.

38] Tamtéž, s. 43.

39] Tamtéž, s. 84.

40] Ladislav HOLÝ, *Odpověď Dr. Hubingerovi*, in: Čestství v diskusi, aneb jak se vidíme a jak nás vidí druzí. Český lid 79, 1992, s. 266.

jsem si determinující okolnosti své práce uvědomovala a snažila se tedy napomoci její uvěřitelnosti také touto reflexí.

Na Chebsko jsem se přistěhovala v roce 1994, v Chebu samotném pracuji od roku 2000. Stimulem ke vzniku této práce byly zážitky z participace na společenských událostech města Chebu. Mezi nimi byly některé výjimečné, které vzbuzovaly zájem dle mého názoru neodůvodněným a veřejně prezentovaným odporem k předpokládanému pronikání německého vlivu na české území. V tomto duchu bylo odmítání německého vlivu demonstrováno skupinou obyvatel Chebu. Na předchozích stránkách jsem stručně představila historii města ležícího na hranicích s Německem a jeho obyvatel. V kontextu této historie, vstupu ČR do Evropské unie a mnoha dalších ekonomických, kulturních i politických faktů a také vzdělávacích procesů, které se po roce 1989 objevily, se mně jednání demonstrujících zdálo nepřiměřené, neadekvátní k současnému dění i každodennímu životu v Chebu. Co mne na událostech zaujalo především, byl postoj obyvatel českého Chebu k původnímu Egeru, tzn. Chebu německému, a tedy i k Němcům jako obyvatelům sousední země. Vzorovým příkladem, týkajícím se postoje ke všemu německému, co zůstalo, či se nově v Chebu objevuje, se pro mne stalo odhalení štaufského sloupu u chebské císařské falce a průběh této události. Příčinou mého negativního postoje k demonstraci v průběhu slavnosti byla účast na více veřejných akcích, na kterých k odmítání předpokládané germanizace českého území také došlo. Veřejně komentovanými událostmi v Chebu se nestávají automaticky všechny větší (ve smyslu počtu účastníků či vynaložených nákladů) podniky, tyto však, bez ohledu na množství aktérů byly komentovány vždy, a to velmi emotivně.^{41]} Podstatnou okolností, kterou by se protiněmecké postoje daly zdůvodnit, byla stále se vracějící otázka „sudetoněmeckého problému“. K představě o setrvávání této problematiky jako živého fenoménu svým dílem přispěly ve stejné době veřejností intenzivně prožívané diskuse o Benešových dekretech, provázející volbu prezidenta ČR.^{42]} V Chebu, stejně jako jinde v českém pohraničí, žijí potomci dosídlenců, kteří restituovali pozemky a majetky, vlastněné jejich rodiči jen přechodně, od chvíle jejich příchodu na Chebsko do momentu znárodnění, tzn. cca jeden až tři roky. U těchto lidí mně jejich obava z možných právních změn, které by nastaly po zrušení dekretů, připadala srozumitelná. Moje další úvahy o faktorech působících na výše zmíněné dění se týkaly nízké úrovně vzdělání na Chebsku,^{43]} ovlivňující historické povědomí místních obyvatel, dále přetrvávání národní animozity, pocíťované zvláště v českoněmeckém přihraničí, trvalých stereotypů a etnických předsudků. Jako další významné faktory vlivu jsem do svých pracovních hypotéz zahrнула více než čtyřicet let uzavřené hranice, bez možnosti narovnání vztahů s Němci, a v neposlední řadě i ekonomickou nerovnováhu mezi oběma zeměmi, zřetelnou už před rokem 1989 a hmatatelně pocíťovanou Čechy od otevření hranic. V průběhu terénního výzkumu jsem však zjistila, že ne všechny moje předpoklady byly správné. Stejně jako u každého jedince, i můj „přirozený svět“, ve kterém jsem interpretovala protestní jednání u chebského hradu,

41] Jednalo se o události spojené se vznikem německého vojenského hřbitova v Chebu, s instalací památníku Obětem komunismu u státních hranic na Sv. Kříži u Chebu a s lesem, patřícím do majetku města Chebu a nacházejícím se na německém území. Dostupné online. [http://www.cheb.cz/diskuze/index.asp?r=1053 & k=2136 & vlakno=4708](http://www.cheb.cz/diskuze/index.asp?r=1053&k=2136&vlakno=4708); http://chebsky.denik.cz/zpravy_region/cheb_vojensky_hrbitov20070831.html; <http://poznatsousedy.cz/web/wordpress/?p=582>; https://www.krkarlovarsky.cz/krajske_listy/Stranky/280606_pamatnik.aspx, <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/ostatkynemeckychvojaku2svetovevalkybudouulozeny>, [7. 9. 2015].

42] Volba prezidenta 2013. <http://www.volbaprezidenta.cz/>. Dostupné online. [7. 9. 2015].

43] Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy Karlovarského kraje 2012, s. 8. Dostupné online. http://www.kvkskoly.cz/manazer/dokumenty/Documents/Dlouhodoby_zamer_KK_2012.pdf

dává smysl pouze v rámci mých „zásob vědění“ a mých „typizací.“^{44]} Jen zdánlivě logicky jsem z transparentů s protiněmecky laděnými hesly vyvodila, že se jedná o demonstraci proti Němcům. Jak se však později ukázalo, podstata tohoto symbolického jednání měla více úrovní. Problematika českoněmeckých vztahů zde fungovala pouze jako zástupný činitel. Neporozumění sociální realitě pramenilo z pozice člověka, neznalého společenských poměrů a vztahů mezi lidmi v Chebu před rokem 1989. Ke studiu prožité události jsem tak přistupovala z pozice cizince.^{45]} Tato pozice mně sice poskytla vyšší míru citlivosti ke zkoumaným fenoménům, umožnila mi klást otázky a problematizovat ty aspekty dění, které by jiným výzkumníkem mohly být považovány za neproblematické, ovšem v počátku práce se ukázala jako zavádějící. Prvotní interpretace pozorovaných jevů, na jejichž základě jsem konstruovala podklady pro výzkum, zrcadlila nepochopení hlubších souvislostí.

III. Výzkum

Prameny studie

Primárními a nejdůležitějšími prameny studie se staly rozhovory, provedené v průběhu empirického šetření mezi obyvateli města Chebu. Literatura k tomuto výzkumu byla vedena potřebou doložit spletitou historii města i jeho obyvatel. K teoretickému ukotvení práce posloužily práce, týkající se sociální konstruovanosti lidského světa, jeho porozumění a vysvětlení. K zasazení studie do současného kontextu přispěly výsledky z výzkumů pohraničí, uskutečněné v letech 1996–2015.^{46]} Také napomohly vyjasnění pohledu na možné příčiny odlišných postojů obyvatel Chebu vůči německým sousedům. Asymetrie v ekonomické, sociální a kulturní oblasti mezi Čechy a Němci se objevily ve všech analyzovaných výzkumech, jejich intenzita byla ovšem nestejnorodá a ne vždy vnímaná stejně naléhavě, nebo negativně. Postoje k Němcům, které byly v 90. letech 20. století hodnoceny jako tendenční a zvyšující svou kritičnost v závislosti na stoupajícím množství kontaktů, se postupem času začaly proměňovat. Prokázáno bylo postupné mizení obrazu Němců jako nepřátel. V chování a jednání obyvatel se po otevření hranice začala projevovat především utilitarita a pragmatický přístup. Nejčastěji pozitivně vnímanými změnami v pohraničí od roku 1989 byly: rozvoj turistiky, podnikání v oblasti služeb, pendlerství, spotřební turistika, vznik nových firem a přítomnost zahraničního kapitálu. V případě Chebu byl zdůrazněn výrazně pozitivní vliv bohatého bavorského souseda. Jako kategorie rozdělující Čechy a Němce, označili výzkumníci vzájemné předsudky, rozdíly v národních povahách, historické vědomí a především neznalost jazyka. Nekonfliktní a pozitivní vnímání Němců přisoudili zejména lidem s vysokoškolským vzděláním. Vliv na setrvávající bariérové vnímání hranice byl prokázán u jedinců, nesoucích ve svém historickém vědomí konflikty českoněmecké minulosti a negativní stereotypy. Některé výzkumy konkretizovaly tato vyjádření a negativní postoj k Německu spojily se členy Komunistické strany Čech a Moravy

44] Jiří ŠUBRT, *Fenomenologická sociologie Alfréda Schütze*, in: Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie, Praha 2001, s. 31–38.

45] Georg SIMMEL, *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, Praha 1997, s. 26–33. Jako cizinec není jedinec spjatý s jednotlivými složkami nebo jednostrannými tendencemi skupiny, zaujímá postoj objektivnosti, což neznáči nezúčastněnost, nýbrž specifický druh participace, vyznačující se zároveň blízkostí i vzdáleností.

46] Seznam analyzovaných výzkumů, viz použitá literatura.

a členy Klubů českého pohraničí. Lze tedy říci, že politická příslušnost, demografické a vzdělanostní složení obyvatel se v pohraničí projeví jako hlavní faktory, ovlivňující přetrvávání negativních postojů k Němcům. Přesto Chebsko vzešlo z výsledků jako aktivnější část pohraničí, s větším množstvím hospodářských a sociálních kontaktů, a proto i s lepšími výchozími podmínkami pro další rozvoj.

Další rozměr dal základním informacím společenský diskurz v médiích. Novinové články i různé elektronické dokumenty se událostí zabývaly přibližně rok, od chvíle, kdy byl úmysl instalace oznámen na jednání městského zastupitelstva, až do utichnutí zájmu o něj. Protože záměrem práce bylo postihnout prostřednictvím vybrané veřejné události s českoněmeckým kontextem postoje současných Chebanů k německému fenoménu spojenému s městem, v centru zájmu se ocitly texty,^{47]} jejichž autory byli občané Chebu, nebo ty z nich, v nichž byl chebským občanům dán prostor k vyjádření.^{48]} Analýzou obsahu textů a v nich použitého jazyka promluv byly odhaleny dvě diskurzní komunity.^{49]} Diskurzní komunita prezentující pozitivní přístup k instalaci památníku se skládala z představitelů a zaměstnanců městského úřadu v Chebu a organizací jím zřizovaných. Tato skupina instalaci štaufského sloupu iniciovala. Její rétorika byla zdrženlivější, autoři se snažili o odstup a nezaujatost. Diskurzní komunitu, která památník v Chebu odmítala, tvořili představitelé dvou organizací, Klubu českého pohraničí a Komunistické strany Čech a Moravy. Ani jedna z těchto organizací nebyla u moci, a tak neměla sílu svoje stanoviska a názory prosadit. O to bojovněji je proto hájila, například poukazováním na podezřelý způsob financování památníku. Z výroků obou komunit bylo možné dedukovat jimi zastávané hodnoty a ideologii skrytou za použitou jazykovou strategii. Používanými diskurzemi v promluvách obou komunit byly diskurz historický a politický. Zřetelně se v nich prezentoval boj o jistou verzi minulosti, který je nedílnou součástí mocenských bojů různých skupin nebo politických stran.^{50]} Přestože se tedy jedna komunita snažila zpochybnit legitimitu instalace štaufského památníku v Chebu a vyvolat k tématu diskuzi, k žádným výraznějším, veřejně prezentovaným reakcím na tuto snahu nedošlo.

Rozhovory s Chebany

Cílem konstrukce vzorku bylo vytvořit skupinu, která by reprezentovala populaci zkoumaného problému a její relevantní dimenze. Informátoři, hlavní zdroj etnografických dat tohoto výzkumu, byli vybíráni z dlouholetých obyvatel města Chebu, ideálně místních rodáků, žijících zde i v letech socialismu. Ne všichni splňovali kritéria doslovně, heterogenita skupiny však byla přínosem. Vzhledem k tomu, že stěžejní sledovaná událost byla společenskou kulturní akcí, výběr se soustředil na jedince, kteří s kulturním děním ve městě Chebu prokazatelně přicházejí do styku, ať už pracovně, nebo jako účastníci akcí.^{51]} Vybrání byli ti s relevantní kulturní kompetencí, schopní a ochotní k danému tématu promluvit.^{52]}

47] Tamtéž.

48] Příslušnost autora textu k obyvatelům Chebu byla implicitně zahrnuta v obsahu textu.

49] John M. SWALES, *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge 1990, s. 24–27.

50] Miroslav HROCH, *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*, in: Jiří Šubrt (ed.), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, Kolín 2010, s. 34.

51] Takto nastavená kritéria výběru mi umožnila naplnit moje pracovní zařazení, viz stať *Sebereflexe*.

52] Petr JANEČEK, *Etnografický výzkum*, in: Roman Doušek a kol., *Úvod do etnologického výzkumu*, Brno 2014, s. 68.

Vzorek tvořilo 9 mužů a 5 žen ve věkové struktuře od 30 do 87 let. Nejvyšší počet šesti informátorů měla skupina ve věku od 61 do 75 let, ta také reprezentovala věkovou kategorii demonstrantů během slavnostní instalace štaufského sloupu. Rozhovory, nahrávané se svolením informátorů na diktafon, probíhaly na mnoha různých místech, vždy ale tam, kde bylo možné se vyhnout vlivu dalších osob. Nejkratší rozhovor trval třicet minut, nejdelší, tzv. návratný, necelé tři hodiny. Někteří z informátorů zůstávali v průběhu rozhovorů ve střehu, hlídali svá vyjádření, aby nebyla nekorektní, či aby nepůsobila z jejich hlediska „špatným“ dojmem. Má pozornost byla upřena směrem k jejich subjektivnímu hodnocení změn, kterými prošel v průběhu let život v Chebu. Těžiště zájmu směřovalo k vylíčení postojů nativních informátorů tak, jak je formulovali v závislosti na svých zkušenostech, vědění a historickém vědomí v rámci svého životního světa. Informátoři byli vnímáni jako aktivně působící a samostatně jednající subjekty, a texty vzniklé přepisem rozhovorů jako vhodné informační zdroje k objasnění konkrétní formy sociální činnosti.

Rozhovory byly vedeny podle předem připraveného tematického scénáře. Jako významná se ukázala tabuizovaná témata, například specifikace společenského postavení některých informátorů či jejich rodičů před rokem 1989, příslušnost k politické straně a také názory na některé ze současných společenských problémů v Chebu. V procesu vytváření dat docházelo ke stálé evaluaci, aby získávaná data skutečně vypovídala o sledovaném problému. Z rozhovorů byla extrahována všechna vyjádření, týkající se Německa, Němců a také perspektiva, kterou informátor nazírá na historické události s nimi spojené. Do centra zájmu patřily i projevené emoce a okolnosti, k nimž se vztahovaly. Dále byly evidovány odpovědi, týkající se vzdělání jedince, společenského postavení jeho a jeho rodičů a vlastní hodnocení jedinců stran změny organizace života v pohraničí po roce 1989. Všem informátorům byla ukázána fotografie ze slavnosti odhalení štaufského památníku, na které byli zachyceni demonstranti s transparenty. Těm, kteří nevěděli, o jakou událost se jednalo, byly vysvětleny okolnosti a všichni poté vyjádřili svůj názor. V průběhu analýzy došlo k rozhodnutí, vzhledem ke konfliktním skutečnostem a informacím sděleným o konkrétních osobách stále žijících v Chebu, některé části rozhovorů nezveřejnit a jiné upravit tak, aby nebylo možné identifikovat jejich autory.

Postoje současných Chebanů k Němcům a všemu německému, s čím jsou Chebané konfrontováni, byly zkoumány prostřednictvím aspektů, které postoje zásadně ovlivňují. Hlavní roli měla biografická pozice jedince, jeho ukotvení v čase, prostoru a jeho historické vědomí, založené na událostech osobně prožitých a zkušenostech předávaných v rodině. Dalšími vlivnými aspekty byly sebe-identifikace jedince, úroveň jeho vzdělání a příslušnost k určité generaci.^{53]} Dvě stě padesát normostran textů, vzniklých přepsáním všech rozhovorů, by se možná snadněji a bezpochyby rychleji dalo zpracovat pomocí některého z analytických softwarových nástrojů výzkumu, ovšem metoda vícenásobného čtení textů a návratných poslechů audiozáznamů rozhovorů byla z hlediska snahy porozumět přínosnější. Jejich systematickým procházením a také zpětným poslechem audiozáznamů byly identifikovány klíčové výroky, vypovídající o charakteru těchto aspektů. Skupinu informátorů jsem z důvodu částečné generalizace rozdělila na čtyři generace. Klíčem k jejich klasifikaci se staly historické události, stěžejní v jejich životech.^{54]} Nejstarší skupinou se stala generace 1948, dalšími generace 1968 a 1989, tou poslední pak generace nová. Tyto

53] Martin FISHBEIN – Icek AJZEN, *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Reading 1975, s. 11–12. Dostupné online. [http://people.umass.edu/aizen/f & a1975.html](http://people.umass.edu/aizen/f&a1975.html). [7. 1. 2015].

54] Karl MANNHEIM, *Sociologie generací*, in: Jiří Šubrt, (ed.), *Historická sociologie: Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, Plzeň 2007, s. 118–139.

čtyři ideální typy^{55]} umožnily rozdělit a sumarizovat konkrétní vyjádření ke sledovaným tématům. Rozdílné pozice jednotlivých informátorů, založené například na příslušnosti k ekonomické třídě, na pohlaví nebo na dosažené úrovni vzdělání, se v těchto vyjádřeních promítaly. V průběhu analýzy se ukázalo, že rok 1989 vnesl do hierarchie postavení ve společnosti v Chebu takové změny, že nadále byla časová období před a po roce 1989 zkoumána odděleně. Další tři ideální typy vznikly v rámci období před rokem 1989: chebskou společnost jsem rozdělila na skupiny privilegovaných, perzekuovaných a přizpůsobených. To umožnilo charakterizovat aktéry demonstrace ze slavnosti u štaufského památníku a vysvětlit jejich jednání a postoje v širším společenském kontextu.

Chebané před rokem 1989

Hranice vytvořená mezi třemi skupinami obyvatel nebyla nepřekročitelná, někteří jedinci se tedy mohli nacházet na pomezí dvou skupin či svoje postavení ve skupinách v průběhu let měnit. Prvním typem byla skupina privilegovaných, tedy ta část společnosti, která v pohraničním Chebu měla z pozice své stranické či profesní příslušnosti (případně obou) jistá privilegia a výhody. Do skupiny byli informátory zařazeni členové Pohraniční stráže ve vyšších a vysokých funkcích, členové policie, výše postavení členové Komunistické strany Československa, zaměstnanci celní správy, politicky angažovaní úředníci státních organizací a pomocníci Státní Bezpečnosti i Pohraniční stráže. Předpoklad silného vnímání kolektivní identity u této skupiny byl podpořen shodnou politickou příslušností, vyšší pozice ve společnosti zastávali většinou jen členové Komunistické strany. Vnímání kolektivity ovlivňovaly kódy prvobytnosti (tedy příslušnost k pohlaví) a generační mentalita.^{56]} Mezi vojáky na hranicích organizovaly sounáležitost a stranickou kolegiálnítu stát a Komunistická strana prostřednictvím politických výchovných pracovníků. Ideologickým vedením totalitního státu byla deformována i kolektivní identita ostatních Chebanů, vytvářená skrze všeobíhající pojem socialistická společnost.^{57]} Vztah k Německu a Němcům byl komplikován existencí Německa západního a východního. Zatímco východní Němci byli přátelé, západní Němci byli těmi, kvůli kterým zůstávali v Chebu hned po válce přesvědčení komunisté, vracející se z koncentračních táborů, aby bylo pohraničí řádně spravováno. Toto tvrzení se spolu s dalšími výroky objevilo mezi informátory ze skupiny privilegovaných. Popírání těch výkladů historie, které nezapadaly do jejich myšlenkových a ideologických rámců, bylo patrné, ať už se výroky týkaly počtu Němců, žijících před 2. světovou válkou v Československu, či odsunu Čechů z pohraničí v roce 1939. Rok 1968 hrál v této skupině také svou roli, výklad událostí byl však opět vložen do ideologického rámce, který z komunistů dělal oběti ruského nátlaku v podobě únosu několika z nich 21. srpna 1968 do Moskvy. Bližších výroků či komentářů života v Chebu v 70. a 80. letech 20. století se informátoři patřící do skupiny privilegovaných zdržovali, otázky byly zodpovídaný vágně, s pokusy „utéci“ od tématu: „*ti co chtěli učit, museli bejt prokádřovaný, to jo, ale rohlík stál pětáctičet halířů*“, „*...no, brali jsme 800 hrubýho, ale dalo se za to žít. Já mám dneska 8.000 korun důchodu, zaplatím nájem a pomalu jdu žebrat*“. Vliv rodiny se odrážel ve

55] Max WEBER, *The Ideal Type*, in: Introduction to Sociology. Dostupné online. <http://www.cf.ac.uk/socsi/undergraduate/introsoc/weber7.html>. [4. 1. 2015].

56] Shmuel N. EISENSTADT – Bernhard GIESEN, *Konstrukce kolektivní identity*, in: Miroslav Hroch, (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*, Praha 2004, s. 366–370.

57] Ladislav HOLÝ, *Malý český člověk a velký český národ*, Praha 2010, s. 27.

vzpomínkách z dětství, ten, kdo měl rodiče loajální k vládnoucí straně, integrované ve struktuře pohraničního života, si pamatoval třeba houbařské výlety do jinak zapovězeného pohraničního pásma, návštěvy „špačkáren“^{58]} a další drobné i větší výhody. Zdrojem emocí byly pro tyto informátory výroky o stavu socialistické společnosti, v jejich podání byla téměř rájem, kde všichni měli práci, republika byla soběstačná a lidé se k sobě chovali slušně. Srovnáváním s morálními poklesky dnešních politiků a občanů obecně se pokoušeli omluvit členství v Lidových milicích i poskytování informací vládnoucímu režimu. Pokud se o skupině privilegovaných vyjadřovali ostatní informátoři, prezentovali svými výroky deformované mezilidské vztahy vynikající závistí na jedné a pocitem nadřazenosti na druhé straně. Komentáře se týkaly mnoha každodenních událostí, ve školství například vyučování, ve kterém děti psaly slohové úkoly o svých rodinách, a tím přispívaly k lepší informovanosti o nich, výše stranické uvědomělosti, která byla žádána od členů vedení škol, i krácení a formování dějepisného vyučování. Výroky adresovanými pomocníkům Pohraniční stráže se informátoři vymezovali od těch, které považovali za charakterově nejnižší stojící: „...lidi, který by se normálně vůbec nikam nedostali, ale když se dali k týhle zvláštní společenské kastě, tak taky mohli mít nějaký prebendy, k policajtům je nevzali, tak aspoň pomocníci, aby se dostali k lizu.“

Druhým typem skupiny byli perzekuovaní. Tento protipól první skupiny tvořili lidé pronásledovaní za své, oficiální ideologii nepodléhající, názory, postoje či jednání. Některým rodinné vzory a přejaté konzistentní postoje^{59]} bránily jakkoli si svoje postavení v rámci stávajících možností vylepšit, jiní se přece jen za cenu mírných ústupků snažili udržet si alespoň nějaký životní standard, ať už formálním členstvím v některém z méně kontroverzních svazů či organizací, nebo drobnými projevy loajality k režimu. Tito lidé nepředpokládali zlepšení svého postavení, a tak se povětšinou ze společenského života naprosto stáhli.

Skupinu přízpusobených, do které by bylo pravděpodobně možné zahrnout většinu obyvatel Chebu, tvořili jedinci, kteří se stávajícím podmínkám podrobili a občanské povinnosti plnili tak, aby jejich život mohl plynout bez nějakých zásadních omezení. Byla to většina nijak zvlášť společensky angažovaná, soustředěná na rodinný život a zvyklá existovat v nastavených rámcích. Někteří svůj postoj omlouvali strachem, jiní lpěním na drobných životních jistotách, ztělesněných známým prostředím, lidmi, jídlem. Pouze jediný z informátorů pronesl nahlas to, co bylo možné tušit v pozadí těchto omluvných výroků: „...já se měl vždycky dobře, předtím i dneska.“

Chebané po roce 1989

V průběhu několika málo let došlo k převrstvení pozic ve společnosti, někdy s bolestnými dozvuky minulosti, ovšem změny, které přicházely, se nedaly zastavit. Povolání pohraničnicka, které bylo v Chebu léta stavěno na piedestal, ztratilo zcela na významu. Počty vojáků, policistů a následně také celníků se snižovaly. Generace 1948 a 1968 začaly být intenzivně vytlačovány z veřejného života generací 1989. Změny byly dokončeny v průběhu zhruba deseti let. Jasně vymezené společenské pozice zmizely a nová organizace života si žádala flexibilitu a vynalézavost. Nejistota, individualizace, zodpovědnost za vlastní život

58] Špačkárna – strážní věž, součást drátěných zátarasů na hranici.

59] Marie VÁGNEROVÁ, *Základy psychologie*, Praha 2005, s. 293.

bez možnosti opírat se o kolektiv, změny pravidel i zákonů, to vše na jedince dolehlo, a ne každý byl schopen reagovat. Zřetelně se projevíly typické generační postoje a změny kolektivní identity, především profesní. Na pocit sounáležitosti přestaly působit tradice a obřady socialismu. Objevila se stará bolest regionu, nemožnost vrátit se k nějakým tradicím. Zavedená sociální praxe a pravidla chování jako základní kódy občanského soužití přestala platit. Historické vědomí lidí začalo být ovlivňováno aktualizovaným výkladem dějin. Rychle se ztrácel jeden z důležitých tmelících prvků společnosti, rovnost postavení založená na výši příjmů a množství majetku. V každodenní realitě probíhaly změny, které nutily jedince zaujmout nový postoj ve světě, převrstvit své hodnoty a upravit své individuální postoje tak, aby nekolidovaly s postoji okolní společnosti. Autority, které dříve udávaly směr, přestaly být významné, rozpadly se sociální skupiny, ze kterých lidé odvozovali svou identitu. Politický zlom roku 1989 s sebou také znovu přinesl syndrom v pohraničí už známý, příchod zlatokopů. Jim padly za obět' velké provozy, jako národní podnik KOVO, TOSTA, ESKA a pivovar. Co se vztahů mezi lidmi týče, začaly být citelnější a palčivější, informátoři především komentovali restituce a následné nerovné finanční poměry, snahu poškodit druhého, udávání, vše s poukazováním na „českou národu“.

Podstatné změny, které přineslo Chebanům otevření hranic, se dotkly téměř každého. Všichni informátoři shodně jako nejdůležitější zmínili na prvním místě možnost nákupů. Skrze média už dlouho známé a stejně tak dlouho odepírané zboží a možnost nakoupit ho byly příčinou nekonečných kolon automobilů, stojících v devadesátých letech na hranicích. Mnozí neváhali a začali za hranicemi hledat pracovní uplatnění. Problém s prostitutkami, spojený s Němci a otevřením hranic, ovlivňoval život ve městě více než deset let. Německá poptávka po tomto druhu služeb zaplnila ulice i příjezdové trasy k Chebu: „...to tu běhalo nejmíň šest set holek a Němci mezi nima jezdili krokem a vybírali si, to bylo prostě hrozný! Nikdo nevěděl co s tím, a že prej stát není pasák.“ Dnes už tento problém není vnímán jako závažný, také přístup lidí k němu se mění. Tendence obviňovat z jeho existence pouze poptávku z německé strany se posunula směrem k přijetí nedostatečnosti vlastní. Neschopnost řešit dlouhodobě tuto otázku je dnes vnímána jako selhání českého systému. Většina obyvatel Chebu prý přínos otevřené hranice hodnotí pozitivně, pro mnohé z nich je Německo také referenčním sousedem, od kterého bychom se mohli a měli učit. Nová generace sice do odpovědi na otázku vztahu k Němcům stále projektuje minulost, budoucnost však vnímá pragmaticky a Němce hodnotí většinou jen skrze chování, ne prizmatem nacionalismu.

Postoj informátorů k instalaci štaufského památníku jako události s českoněmeckým kontextem kopíroval jejich postoje k Německu a Němcům obecně. U čtyř informátorů ze čtrnácti se jednalo o postoj pozitivní, dva zaujali postoj negativní, u osmi zbývajících převládá postoj pragmatický, utilitární. Výrok: „Lidi dnes zajímá, jestli seženou práci v Německu a kolik stojí sejra v Aldi“, by se dal klasifikovat jako vypovídající, stran současných postojů Chebanů směrem k jejich nejbližšímu sousedu za hranicemi.

Podstata symbolických bojů v Chebu

Významu jednání aktérů demonstrace, konané v rámci slavnostního odhalení památníku, jsem se snažila porozumět prostřednictvím analýzy souborů všech dat, tzn. výsledků výzkumů pohraničí z uplynulých dvaceti let, společenského diskurzu v médiích i rozhovorech, a také prostřednictvím webových stránek skupiny, jejíž členové byli hlavními aktéry

demonstrace.^{60]} Srovnáním těchto informací jsem dospěla k vysvětlení podstaty jednání demonstrujících a k odpovědi na otázku, jaký je význam tohoto a jemu podobných symbolických bojů v Chebu.

Skupina demonstrantů byla již v mediálním diskurzu identifikována jako Klub českého pohraničí (dále KČP), diskurzní komunita s negativním přístupem k instalaci štaufského památníku. Základní myšlenku organizace vyjadřuje její ústřední heslo: „*Jen zůstane-li naše pohraničí české, zůstane českou i celá naše vlast!*“^{61]} Jako hlavní činnost si sdružení určilo obranu zájmů občanů České republiky před hrozbou novodobé germanizace, úsilí o zachování suverenity a územní celistvosti České republiky.^{62]} Kolektivní identitu skupiny je možné označit za profesní a lokální, klub sdružuje převážně bývalé pohraničníky, což se týká i chebské pobočky. Některé z členů klubu navíc spojuje i politická příslušnost ke Komunistické straně. Tato sociální skupina zformovaná na bázi pospolitého vzpomínání chrání svou minulost, v níž se ukrývá její jedinečnost a elitní postavení ve společnosti. Proces zapomínání se snaží zvrátit například navštěvováním míst, která slouží k uchování jejich paměti.^{63]} Členové této skupiny byli v rámci chebské společnosti před rokem 1989 zařazeni do skupiny privilegovaných. Oba významné faktory identity, tzn. kompetence ve výrobních, sociálních a personálních vztazích a vědomí sociální integrity ve světě sdílených významů^{64]} doznaly u členů skupiny podstatných změn. V rámci vývoje evropského společenství dochází stále častěji k diskuzím o krizi národních států, respektive o jejich možnostech ovlivňovat národní formy života.^{65]} V souvislosti s těmito procesy je zpochybňována i efektivita teritoriálních hranic.^{66]} Právě tato skutečnost se může silně dotýkat lidí, kteří hranice desítky let sřežili jako „pevnou hráz socialismu.“ Jejich identita byla s existencí hranic a nepřítelů za nimi pevně spojena. Dnešní společnost, která původního „německého nepřítel“ přijímá a spolupracuje s ním, není společností, ke které by se mohli dříve privilegovaní Chebané vztahovat. Smysl a význam jejich práce zmizel a s ním také zmizelo jejich stabilní, elitní postavení ve společnosti. Stejně jako „*přítomnost nepřítelů, vědomí nebezpečí a vnímání rizika vytvářejí kolektivní identitu generace*“^{67]} neschopnost být integrální součástí svého sociálního prostředí vyvolává krizi identity, s níž zároveň může vznikat náchylnost k závislosti na autoritářských vůdcích a k otevřenosti populistické agitaci.^{68]} Tito jedinci už nejsou schopni reflektovat nové skutečnosti, možná i z toho důvodu, že by tím znehodnotili nejúspěšnější část svých životů.

Výroky na transparentech použitých při demonstraci byly pojaty jako nativní výpovědi, jejich interpretace vztažena k celkovému historickému a sociálnímu kontextu a uvedena do vztahu ke skupině, která je vyprodukovala.^{69]} Předpokladem bylo, že tyto

60] Klub českého pohraničí. <http://www.klubpohranici.cz/>. Dostupné online. [17. 8. 2015].

61] Stanovy KČP o. s. <http://www.klubpohranici.cz/kestazeni/>. Dostupné online. [23. 1. 2015].

62] Tamtéž.

63] Členové KČP vždy v období okolo 11. července tradičně objíždějí všechny pomníčky zahynulých pohraničníků. Dostupné online. <http://www.vojensko.cz/svatykrizpomnik?image=11>. [23. 1. 2015].

64] Karel B. MÜLLER, *Formování pozitivních identit mezi minulostí a budoucností. Příspěvek k projektu evropské identity*, Sociologický časopis 43, 2007, č. 4, s. 789.

65] Tamtéž, s. 786.

66] Karel B. MÜLLER, *Veřejná sféra, identita a dilema politizace: čtyři syntetické teze k evropeizaci občanské společnosti*, Politologická revue 2, 2012, s. 125.

67] Bernhard GIESEN, *V různém, čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí*, Sociální studia 1–2, 2007, s. 73.

68] Karel B. MÜLLER, *Formování pozitivních identit*, s. 793.

69] Karl MANNHEIM, *Sociologie generací*, s. 118–139.

výroky jsou skupinou ceněné a uznávané, a proto poskytují o společnosti, která je vyprodukovala, relevantní informace.^{70]} Instalace štaufského sloupu byla momentem, kdy se zřetelně objevilo rozdílné pojetí minulosti, které je dnes přítomné ve veřejném diskurzu o historii. Symbolický význam nového památníku pochopil každý pod vlivem svého vlastního historického vědomí odlišně. Památník, který je připomínkou na působení rodu Štaufů na Chebsku, může u členů KČP zhmotňovat představu implementace německé historické paměti na dnes české území. Zformováním protestních textů a jejich veřejnou prezentací demonstrativně vyjádřili pocit ohrožení vlastní identity a zároveň tak přispěli k prožitku vzájemné sounáležitosti členů skupiny. Tato jednoznačnost postoje slouží členům skupiny jako zdroj jistoty a také reguluje jejich chování směrem na veřejnost.^{71]}

Závěr

Vzhledem k délce hranice, kterou má Česká republika s Německem, jsou postoje obyvatel v příhraničí k nejbližšímu sousedu pro další vývoj vzájemných vztahů významné. V této práci byly prostřednictvím slavnosti odhalení štaufského památníku a demonstrace konané v jejím průběhu traktovány postoje obyvatel Chebu. Výsledky tohoto výzkumu je však možné vztáhnout k obyvatelům Chebu obecně pouze s jistou mírou rezervovanosti, která je nutná při zkoumání početně nevýznamné heterogenní skupiny informátorů.

Symbolický akt demonstrace, zdánlivě namířený proti Němcům a germanizaci českého území, je hodnocen jako akt zástupný, spíše jako výraz dlouhodobé frustrace skupiny lidí, dříve privilegovaných a dnes opomíjených či neuznávaných. Jejich postoj radikalizuje dichotomie přítel Východ versus nepřítel Západ se stereotypním obrazem Němce agresora, vše hluboce ukotvené v kolektivní paměti. Generační vzpomínky této sociální skupiny dnes nekonvenují s formováním identity ústřední skupiny, kterou je národ. Události roku 1989, které byly pro národ klíčové, znamenaly pro členy této sociální skupiny odsun z centra společnosti na její periferii, navíc provázený veřejně konstruovanou představou osudových chyb a provinění. Následné změny životního stylu byly razantní, došlo k posunu interpretace kolektivní identity národa, a tím i k devalvaci velké části života členů této sociální skupiny. Nekonkrétní oficiální postoj v otázkách česko-německé historie i přetrvávající „oživování“ problematiky Benešových dekretů spolu s dalšími nejistotami individualizovaného světa dodávají této skupině zdání legitimacy. Její černobílé vidění světa tak stále produkuje netoleranci a ostatním znesnadňuje formování pozitivnějších postojů.

Co se týče otázky postojů Chebanů k Němcům a tomu, co německého ještě v Chebu zbylo, veřejně prezentované názory dvou zjištěných diskurzních komunit představují krajní polohy škály názorů. Silný střední proud názorů se projevil v další části studie, kdy zjištěná fakta byla doplněna analýzou diskurzu chebské společnosti. Z něj vyplynulo, že u více obyvatel Chebu dochází vlivem častějších styků s Němci ke změnám postojů. Ty se dnes dají označit jako utilitární a pragmatické. Promítají se i ve vztahu k německé historii města Chebu, pokud události s českoněmeckým kontextem vůbec Chebané zaznamenají, berou je jako součást života v pohraničí. Fenomén nákupní turistiky, který byl po roce 1989 tím nejzásadnějším, co ovlivňovalo život v pohraničí, neztrácí svůj význam.

70] Petr LOZOVIUK, *Text a jeho interpretace z etnologické perspektivy*, Český lid 85, 1998, č. 2, s. 123.

71] Marie VÁGNEROVÁ, *Základy psychologie*, s. 291–295.

Specifické symbolické protiněmecké boje, které se příležitostně objevují v Chebu, není možné opomíjet, je nutné s nimi počítat jako s negativními vlivy na formování vztahů k Němcům v pohraničí. Kolize občanských postojů, týkající se německého fenoménu v pohraničí, nezmizí z Chebu do té doby, dokud budou součástí lokální kolektivní identity Chebanů rámce paměti, nesené generacemi 1948 a 1968. Paměťové rámce dalších generací už většinou podklady pro tuto kolizi neobsahují, minimálně ne v tak palčivé podobě. Sociální realita života v pohraničí průběžně doznává změn nejen vlivem politického, společenského i ekonomického dění, ale i pouhým působením času.

Cheb vs Eger?

Summary

Border town Cheb, which in the past have transformed completely its identity from German to Czech meets today national and civic-minded disputes considering the social life. Irrespective the changes, which has been occurring in Czech-German relations from 1898, and the active cooperation between the town and German neighbours, some inhabitants of Cheb still stands a defensive or even hostile stance against the Germans. This position may appear groundless. On 2013/7/12 the exposure of Staufean pillar took place by the castle of Cheb – originally Staufean welt. During the ceremony, some protesters holding transparencies with anti-German mottos came out of the crowd standing by. Via analysing this incident and following reactions the attitude of current inhabitants of Cheb towards Germany and its inhabitants and also influences on these attitudes are put under scrutiny in this work. Formation of specific position of the Czechs towards the Germans has come through longrunning evolution. There are historically, ideologically and socially given presumptions for this position, however the reality itself can be created and affected by other aspects. This research was also trying to answer the question of what the social significance of this particular type of conflict is and what lies in its core.

First step of my work was examination of previous sociological and anthropological research of this subject for last 20 years. By connecting these data with historical facts in the second part of the work the historical context of event was interpreted. Description of this event, as it occurred and was commented in the press was succeeded by analysis of social discourse presented in mass media. Two discourse communities were revealed, and the way which each of them uses language and modulates the historical facts to support their own position. Ascertained data were supplemented by analysis of native discourse based on 14 interviews with informants living in Cheb. The subject of these interviews were interviewees' opinions of what had formed the life on the border and what is forming nowadays, the relations with the Germans and possible influences on these relations.

Referring to question of attitudes of inhabitants of Cheb towards the Germans and what German has left to Cheb, publicly presented opinions of these two communities' present two extreme positions. Strong central opinion can be specified as utilitarian and pragmatic, which appears to be embedded in today's lived reality. This current was discovered later in the process of work, when the analysis of public discourse was supplemented by analysis of native discourse. Foundation of this second analysis was 14 interviews with informants living in Cheb. Forming of utilitarian attitude is influenced dominantly by work opportunities accessible after engaging Czech Republic the Schengen area. Inhabitants of Cheb refer to Germany as something we can learn from. Also the phenomenon of shopping tourism still has its importance in boundary area.

We must not overlook specific symbolical antiGerman conflicts, which occasionally appear in Cheb; we have to include them into the amount of negative influences on forming above mentioned attitudes towards the Germans. We can identify actors of antiGerman demonstration during the event as members of The Czech Border Club. Identity of its members is professional and local; these are inhabitants of Cheb who formerly worked on the state frontier. By changing the political system, their ideas and work were dishonoured and they were pushed out of the public life and marginalized, or even cast aside. Proportion of social integrity they experience is lower, their German enemy is well accepted by major society and significance of the boundary they protect is doubted. That is why I assume that clash of civic attitudes publicly presented pending the social events having CzechGerman context, will in Cheb appear until people formerly marginalized in all aspects of social life participate on social life.

POUŽITÁ LITERATURA

1. Jiří BERAN a kol., *Dějiny Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2004.
2. Russell H. BERNARD, *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Lanham 2006.
3. Jaromír BOHÁČ, *Cheb – město*, Domažlice 1999.
4. Jaromír BOHÁČ, *Cheb*, Praha 2008.
5. Jaromír BOHÁČ, *Starý Cheb*, Cheb 2008.
6. Frank BOLDT, *Cheb, město evropských dějin. Esej o českoněmecké koexistenci*, Praha 2010.
7. Barbora ČERMÁKOVÁ a kol., *Občanská odvaha vstupuje do politiky*, Praha 2009.
8. Shmuel N. EISENSTADT – Bernhard GIESEN, *Konstrukce kolektivní identity*, in: Miroslav Hroch (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*, Praha 2004.
9. Norman FAIRCLOUGH, *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London – New York 2003.
10. Martin FISHBEIN – Icek AJZEN, *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Reading 1975, s. 11–12.
Dostupné online. [http://people.umass.edu/aizen/f & a1975.html](http://people.umass.edu/aizen/f&a1975.html). [7. 1. 2015]
11. Bernhard GIESEN, *V různém, čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí*, Sociální studia, č. 1-2, 2007, s. 67–78.
12. Horst GLASSL, *Das Egerland zwischen den beiden Weltkriegen*, in: Lorenz Schreiner, Heimatkreis Eger, Amberg 1997, s. 123–142.
13. Miloš HAVELKA, *Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?*, Soudobé dějiny 4, 2009, s. 620.
14. Ladislav HOLÝ, *Odpověď Dr. Hubingerovi*, in: Češtství v diskusi, aneb jak se vidíme a jak nás vidí druzí, Český lid 79, 1992, s. 265–270.
15. Ladislav HOLÝ, *Malý český člověk a velký český národ*, Praha 2010.
16. HRANIČÁŘ, okresní deník, Cheb 23. ledna 1990.
17. Miroslav HROCH, *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*, in: Jiří Šubrt (ed.), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, Kolín 2010, s. 31–46.
18. Petr JANEČEK, *Etnografický výzkum*, in: Roman Doušek a kol., *Úvod do etnologického výzkumu*, Brno 2014, s. 11–119.
19. Quido KASTNER, *Osídlování českého pohraničí od května 1945*, Praha 1996.
20. František KUBŮ, *Chebsko za vlády Štaufů*, Cheb 2013.
21. Petr LOZOVIUK, *Text a jeho interpretace z etnologické perspektivy*, Český lid 85, 1998, č. 2, s. 116–127.

22. Karl MANNHEIM, *Sociologie generací*, in: Jiří Šubrt, (ed.), *Historická sociologie: Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, Plzeň 2007, s. 118–139.
23. Karel B. MÜLLER, *Formování pozitivních identit mezi minulostí a budoucností. Příspěvek k projektu evropské identity*, Sociologický časopis 43, 2007, č. 4, s. 785–807.
24. Karel B. MÜLLER, *Veřejná sféra, identita a dilema politizace: čtyři syntetické teze k evropeizaci občanské společnosti*, Politologická revue 2, 2012, s. 120–136.
25. Helena NOSKOVÁ, *Etnografický výzkum národnostní smíšené oblasti Chebska*, in: *Etnické procesy: referáty z pracovní konference*, Praha 1978, s. 29–45.
26. Eva PALIVODOVÁ, *Na stráži míru – prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948/1956*. Archiv bezpečnostních složek.
Dostupné online. <http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik102012/kap05.pdf>
27. Martin PULEC, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*, Praha 2006.
Dostupné online. <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrnceni-hranice/sesit13.pdf>
28. Dieter SCHALLNER, *Obraz Němců a Německa v letech 1945 až 1947. Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa*, in: Eva Broklová – Jan Křen (ed.). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 236–252.
29. *Společná českoněmecká komise historiků. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německočeských dějin od 19. století*, in: *Soudobé dějiny* 3, 1996, s. 392–427.
30. Georg SIMMEL, *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, Praha 1997.
31. Matěj SPURNÝ, *Očištěná společnost*, *Soudobé dějiny* 2, 2012, s. 209–226.
32. John M. SWALES, *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge 1990.
33. Jiří ŠUBRT, *Fenomenologická sociologie Alfréda Schütze*, in: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*, Praha 2001, s. 31–38.
34. Marie VÁGNEROVÁ, *Základy psychologie*, Praha 2005.
35. Max WEBER, *The Ideal Type*, in: *Introduction to Sociology*.
Dostupné z. <http://www.cf.ac.uk/socsi/undergraduate/introsoc/weber7.html>. [4. 1. 2015].

Seznam analyzovaných výzkumů

1. Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 6/5/3. Praha 2003.
Dostupné online. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VQu1nrZ-1MLgJ:www.mzv.cz/file/16388/RB_6_5_03.d. [7. 9. 2015]
2. Zdeněk BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepiscetvím, a pamětí*, in: Jiří Šubrt (ed.), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, Kolín 2010.
3. *Česko německé souvislosti* 2, 2005, s. 16.
Dostupné online. <http://www.borderland.cz/cnsc.pdf>
4. Václav HOUŽVIČKA – František ZICH – Milan JEŘÁBEK, *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*, Praha 1997 (s. 94).
5. Václav HOUŽVIČKA – Lukáš NOVOTNÝ (ed.), *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*, Praha 2007 (s. 170).
6. Milan JEŘÁBEK (ed.), *Geografická analýza pohraničí České republiky*, Praha 1999.
7. Daniel KUNŠTÁT, *Středoevropské sousedství v perspektivě veřejného mínění*, in: *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*, Praha 2006, s. 167–178.
8. Lukáš NOVOTNÝ, *Vliv Německa na utváření postojů obyvatel českého pohraničí*,

- in: František Zich, (ed.), *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky*, 2. díl: Sborník podkladových studií, Ústí nad Labem 2005, s. 157–170.
9. Lukáš NOVOTNÝ, *Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci*. Dostupné online. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3987/f11/100093s_Nazory.na%20preshranicni%20spolupraci.pdf
 10. Jiří ŠUBRT, *Historické vědomí a kolektivní paměť*, in: Jiří Šubrt (ed.), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*. Kolín 2010, s. 140.
 11. František ZICH, *Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Roma ve vědomí obyvatel*, Praha 1996.
 12. František ZICH, (ed.), *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky* 1–2, Ústí nad Labem 2005.

Seznam analyzovaných textů

1. Jitka DOLANSKÁ, *Komunisté: Štaufský sloup ne!* 5+2 dny Chebsko, č. 11, 14. 3. 2013, s. 2.
2. Jitka DOLANSKÁ, *Německý pomník v českém Chebu. To je problém*, 5+2 dny Chebsko, č. 24, 13. 6. 2013, s. 3.
3. Jitka DOLANSKÁ, *Památník rozdmýchal vášně*, 5+2dny Chebsko, č. 24, 13. 6. 2013, s. 3.
4. Jitka DOLANSKÁ, *Před hradem už stojí Štaufský sloup. Složili ho ze tří dílů*, 5+2 dny Chebsko, č. 29, 18. 7. 2013, s. 2.
6. Josef MAZUR, *Na Chebsku žili Slované*, Haló noviny, č. 180, 5. 8. 2013, s. 2.
7. Jaroslav MORÁVEK, *Štaufský sloup?*, 5+2 dny Chebsko, č. 13, 28. 3. 2013, s. 7.
8. *Před hradem bude stát Štaufský sloup*, Chebský deník., č. 155, 4. 7. 2013, s. 2.
9. *Štaufský sloup rozdmýchal emoce*, Chebský deník, č. 171, 25. 7. 2013, s. 1.
10. *Štaufský sloup v Chebu – ano nebo ne?* 5+2 dny Chebsko, č. 18, 2. 5. 2013, s. 7.
10. GLOSA: *Sloup předmětem kritiky chebského komunisty*. Zprávy z Chebu [online]. 2013 [17. 10. 2013]. Dostupné z: <http://zpravyzchebu.cz/?p=>
11. *Je to tak jednoduché a pochopitelné... Odhalili jsme s „úctou“ štaufský sloup v Chebu*, Suverenita Chebanům [online]. 2013 [23. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.suverenitachebanum.cz/news/je-to-tak-jednoduche-a-pochopitelne-odhalilijeme-s-uctou-staufsky-sloup-v-chebu/> Stránka nebyla nalezena. [7. 12. 2015]
12. Josef MIZERA – Petr NOVÁK, *Ztratili jsme už úplně úctu k národu a české vlasti? Vzpomínky na PS* [online]. 2013 [23. 10. 2013]. Dostupné z: http://vzpominkynaps.webnode.cz/news/ztratili-j sme-uz-uplne-uctu-k-narodu-a-ceske-vlasti-/?utm_source=copy & utm_medium=paste & utm_campaign=copypaste & utm_content=http%3A%2F%2Fvzpominkynaps.webnode.cz%2Fnews%2Fztratili-j sme-uz-uplne-uctu-k-narodu-a-ceske-vlasti-%2F_

Mezi Plzní a Hradcem. Zdeněk Macek (1937–2006) historik a pedagog ve vzpomínkách kolegů a studentů

Petr Haken – Naděžda Morávková

Abstract: The article is devoted to significant Pilsner historian, university professor Zdenek Macek to mark ten years since his death. Zdeněk Macek was one of the most important personalities of the department for many years, raised a number of successful history teachers who remember him with respect. His work has impact in didactics and methodology of history teaching. Resource basis for this work was in addition to archival sources and texts also the testimony of witnesses. The article contains a bibliography of works by Zdenek Macek.

Key words: Zdeněk Macek; West Bohemian University in Pilsen; University of Hradec Kralove; didactics of history teaching

Úvodem

V roce 2016 tomu je již deset let, co tento svět i historickou vědu a didaktiku dějepisu opustil vysokoškolský pedagog Zdeněk Macek. Přestože byl původem Východočechem, narozený v Hradci Králové, podstatnou část své kariéry strávil v Plzni na Pedagogické fakultě a pozdější Fakultě pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. Zde zanechal otisk svého odborného historického, didaktického a především pak lidského působení v několika generacích učitelů dějepisu, které vychoval. Převážná většina z nich na něj vzpomíná s úctou a vděčností jako na fundovaného odborníka, skvělého didaktika, ale zejména na vždy slušného, korektního a nezvykle laskavého člověka. Jeho odborné a většinou i pedagogické dílo je dnes stále využitelné, byť místy s nutným použitím současné optiky. Biografie ani bibliografie Zdeňka Macka zatím nebyly uspokojivě zpracovány. Tento článek je prvním příspěvkem v této věci a současně dílčím výzkumem pro připravovanou monografii, která brzy vyjde v edici *Historikem ve dvacátém století*, již vydává katedra historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

Vzhledem k nedostatku pozůstalostních pramenů v obou využitých archivech, archivu Západočeské univerzity v Plzni i archivu Univerzity Hradec Králové, užívali autoři hojně vzpomínek na osobnost i působení Zdeňka Macka, a to zejména z řad jeho kolegů i jeho žáků na obou působištích. Nemnohé medailonky u příležitosti jeho jubileí, ale zejména jeho dílo, byly též podstatnou součástí zdrojů pro tento text.

Život, dílo i vysokoškolská kariéra Zdeňka Macka jsou zároveň i další sondou do dějin československé historiografie v druhé polovině dvacátého století, jimiž se katedra historie plzeňské pedagogické fakulty dlouhodobě zabývá.

Zdeněk Macek, život a kariéra vysokoškolského pedagoga

Zdeněk Macek se narodil 3. března 1937 v Hradci Králové a v letech 1943–1952 zde absolvoval základní vzdělání. Otec Zdeňka Macka Josef Macek pracoval jako úředník na Městském úřadě v Hradci Králové, matka Věra Macková pracovala jako vedoucí obchodu. Zdeněk Macek měl dva mladší sourozence, sestru Věru a bratra Josefa.^{1]}

Humanitně a umělecky nadaný mladík pak zůstal v rodném městě ještě další čtyři roky, kdy studoval na tradičním hradeckém gymnáziu Josefa Kajetána Tyla.^{2]} Krásná raně konstruktivistická budova architekta Josefa Gočára na Tylově nábřeží, z let 1925–1927 se stala důstojným a jistě inspirujícím prostředím pro vzdělávací ústav, jehož historie sahá až do 14. století a s nímž byly v jeho různých historických dobách spjaty mnohé významné osobnosti: kromě Tyla připomeňme např. Aloise Jiráska, Karla Čapka, Aloise Rašína, Alberta Pražáka. Gymnázium se těšilo výborné pověsti a bylo svou úrovní považováno za prestižní. Výtvarný talent vedl zprvu mladého Macka k úvahám o uměleckých studiích, nakonec však při volbě povolání zvítězilo praktičtější řešení a Zdeněk Macek se rozhodl pro dráhu pedagoga.

Po maturitě jeho kroky mířily do Prahy, kde se zapsal na Vysokou školu pedagogickou na obor učitelství pro střední školy, aprobace český jazyk – dějepis. Studia ukončil složením státní zkoušky 26. června 1959.^{3]} Již během studií byl patrný jeho vědecký zájem o moderní obecné dějiny, a to zejména o první polovinu 20. století. Tímto obdobím se pak více méně zabýval celou svoji kariérou. K tématu ho inspirovala dle jeho vlastního vyjádření prof. Alice Teichová, která mu byla velkou oporou při tvorbě diplomové práce o československo-francouzských vztazích v letech 1933–1935.^{4]}

Po skončení vysoké školy nastoupil Zdeněk Macek na zkrácenou vojenskou službu, kterou absolvoval v letech 1959–1960, a poté již následovalo první učitelské místo. 1. září 1960 začal vyučovat na základní devítileté škole v Českém Meziříčí. Zde pak působil do 31. srpna 1961.^{5]} Další rok se mu podařilo získat místo na nedaleké jedenáctileté střední škole v Dobrušce. Ale nebyl spokojen, nemohl se zde totiž naplno věnovat své vědecké práci, ve které hodlal i po vysokoškolských studiích pokračovat. Navštěvovat z Dobrušky při plném úvazku a všech povinnostech, které byly školou na mladého pedagoga uvaleny, archivy a knihovny v Praze a intenzivně bádát nebylo snadné. Dalším důležitým důvodem pro úvahy o odchodu z východních Čech byla Mackova známost, Marie Čiháková, učitelka matematiky na Střední ekonomické škole v Plzni.^{6]} Macek se snažil o přeložení do Plzně či někam poblíž své budoucí ženě, jeho žádosti o přeložení však byly zpočátku úřady odmítány z důvodu nedostatku kvalifikovaných učitelů v Královéhradeckém kraji. Zdeněk Macek však vytrval a opakovaně zasílal žádosti o přeložení na školský odbor Okresního národního výboru a nakonec se na něj usmálo štěstí, jemuž ovšem jistě pomohl významně i fakt, že Macek nebyl jen pedagogem, ale mohl vykázat i nepřetržitou aktivitu vědeckou. Pedagogická fakulta v Plzni potřebovala na katedru historie mladé odborníky. Její tehdejší vedoucí i zakladatel Václav Čepelák, sám původem středoškolský učitel, věděl,

1] Archiv Univerzity Hradec Králové, fond Pozůstalost Zdeňka Macka, neuspořádaný fond.

2] *Dějepis XVII. Sborník katedry historie: sborník je věnován šedesátinám profesora Zdeňka Macka*, 1998, s. 5.

3] Archiv ZČU v Plzni, osobní spisy, Zdeněk Macek, karton 44.

4] Zdeněk MACEK, *Francouzská politika a československo-francouzské vztahy v letech 1933–1935*, diplomová práce VŠP, Praha 1959.

5] Archiv ZČU v Plzni, osobní spisy, Zdeněk Macek, karton 44.

6] Rozhovor s Evou Mrázovou vedený Petrem Hakenem 19. března 2014.

že učitel budoucích učitelů musí být jakýmsi šťastným spojením historika a pedagoga. Macek ho jistě rychle přesvědčil a nezklamal. 8. října 1962 tedy Zdeněk Macek nastoupil na Pedagogickou fakultu v Plzni, na katedru historie jako asistent.⁷⁾ Jelikož záhy přesvědčil odbornou prací a zahájením aspirantury o svých badatelských kvalitách, byl v roce 1965 jmenován odborným asistentem.⁸⁾

Po celou dobu svého působení na fakultě ve vědecké práci pokračoval a rozvíjel svá badatelská témata. Námětem jeho absolventské práce bylo téma, které si oblíbil v souvislosti s působením na plzeňské katedře a které i vyučoval – vývoj vědy a techniky v 16.–20. století.⁹⁾ Vědeckou aspiranturu absolvoval v letech 1965–1973 na Ústavu československých a světových dějin ČSAV, jeho školitelem byl doc. PhDr. Jurij Křížek, DrSc. Zdeněk Macek vědeckou aspiranturu úspěšně ukončil obhajobou kandidátské práce, v níž se vrátil ke svým tradičním badatelským námětům, tedy nejnovějším dějinám – ohlasy francouzské středoevropské politiky v československém tisku.¹⁰⁾ V roce 1979 se habilitoval na Filozofické fakultě na Univerzitě J. E. Purkyně v Brně s prací zabývající se mezinárodními vztahy po roce 1945 a byl ustanoven docentem pro obecné dějiny na Pedagogické fakultě v Plzni. V roce 1988 na základě obhajoby svých odborných prací a pedagogického působení obdržel titul vysokoškolského profesora obecných dějin novověku.

Působení na Pedagogické fakultě ZČU

Záhy po zahájení svého působení na Pedagogické fakultě v Plzni se spolu se současně nastoupivším kolegou Tomášem Jílkem Zdeněk Macek pustil do modernizace výbavy odborné učebny na katedře historie. Do té doby byla pracovna vybavena pouze černou tabulí a křídou, úsilím Zdeňka Macka a Tomáše Jílka se brzy mohla chlubit moderní audio-technickou výbavou, v kvalitě na svou dobu špičkové – magnetofon a gramofon s reproduktory, promítačka umístěná v přilehlém kabinetu a provozovaná odtud otvorem ve zdi, aby nerušila vrčením výuku, diapojektor, posléze i zpětný projektor a epidiaskop.

7) Archiv ZČU v Plzni, osobní spisy, Zdeněk Macek, karton 44.

8) Krátce po zřízení Pedagogické fakulty v Plzni, pobočky Karlovy univerzity v Praze, byl na fakultě na podzim roku 1948 zřízen předchůdce dnešní katedry historie – historický ústav. Samotná katedra vznikla v roce 1950 spojením dřívějšího ústavu dějepisu a zeměpisu jako katedra dějepisu a zeměpisu. V této podobě zůstala i po zřízení Vyšší pedagogické školy v Plzni v roce 1953 a Pedagogického institutu v roce 1959 až do roku 1962, kdy se oba obory organizačně rozdělily na dvě katedry. Samostatná katedra dějepisu existovala i na nově koncipované Pedagogické fakultě, od roku 1964. Po dalších deseti letech byla sloučena s katedrou českého jazyka a občanské nauky, od 1. září 1986 se však všechny tyto katedry osamostatnily. 1. února 1993 bylo na katedře historie zřízeno oddělení občanské výchovy, roku 2013 toto oddělení, v souvislosti s ukončením studijního oboru Občanská výchova se zaměřením na vyučování na FPE ZČU v Plzni, zaniklo. Katedra historie měla od svého počátku regionální zaměření. Bylo to dáno především badatelskými záměry pedagogů, kteří zde působili a utvářeli její budoucí podobu, i jistým provinciálním charakterem pracoviště. Zejména to platí o Václavovi Čepelákově, Jindřichovi Vackovi a Adolfovi Zemanovi. Tito historikové patřili k hlavním představitelům tzv. plzeňské historické školy. K dalším významným pracovníkům na katedře historie patřili – Jaroslav Šlajer, Tomáš Jílek, Zdeněk Macek, Jana Janusová, Jaroslav Toms, Jan Kumpera, Vladimír Brichta, Vladimír Bystrický, Miroslav Bělohávek, Josef Hanzal, Jan Rataj, Alfréd Hyna a mnoho dalších. Regionální historické bádání o západních Čechách zůstalo do dnešní doby základním programem odborné práce katedry.

9) Zdeněk MACEK, *Vědecký, technický a výrobní pokrok v období novějších a nejnovějších dějin*, 1. část disertační doktorské práce PedF UK, Praha 1970; týž, *K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu*, 2. část disertační doktorské práce PedF UK, Praha 1970.

10) Zdeněk MACEK, *Odezva francouzské středoevropské politiky v soudobém českém tisku v letech 1907–1914*, kandidátská práce FF UK, Praha 1970.

Mackovou zásluhou se do výuky běžně dostával dokumentární film a množství diapo- zitivů, ať už vyráběných tehdejším národním podnikem Komenium pro potřeby výuky, či vlastních, které pořizovali vyučující katedry při svých cestách. Díky Mackovi katedra disponovala i kamerou a studenti byli vedeni k jejímu využívání, běžně byly natáčeny ka- tedrální exkurze, filmy pak sloužily dalším ročníkům při přednáškách. Spolu s prof. Jíllem a prof. Kumperou Macek uspořádal na dvě desítky studijních, zpravidla týdenních exkurzí po tuzemsku i zahraničí. Nejčastěji se jednalo o odborné historické exkurze na Moravu, Slovensko, do Polska nebo do Maďarska. Po roce 1989 se exkurze zaměřily také na zá- padní Evropu.

V době svého působení na katedře vyučoval Macek především nejnovější české a obecné dějiny, dále pak dějiny vědy a techniky a několik předmětů zaměřených na regi- onální dějiny.

Zdeněk Macek byl současně významným didaktikem. Pravidelně přednášel pro učitele nejen západních Čech, byl autorem mnoha didaktických textů a také autorem mnoha učebnic a vysokoškolských skript, jak je patrné z přiložené bibliografie.

V roce 1980 se Zdeněk Macek stal proděkanem pro studijní záležitosti. V této funkci působil až do roku 1989. Záhy se ukázalo, že Zdeněk Macek nebyl jen skvělý his- torik a pedagog, ale také výborný organizátor a pečlivý úředník.

Zdeněk Macek měl silně vyvinuté sociální citění a smysl pro spravedlnost. Současně byl nesmírně korektním a slušným člověkem. V roce 1965, brzy po nástupu na fakultu, byl vyzván ke vstupu do KSČ.^{11]} Setrval v ní až do roku 1989, poté byla naopak hlasitě požadována apolitičnost vysokoškolských pedagogů. Macek působil v několika různých stranických a společenských funkcích na fakultě, ale nikdy nebyl žádným fana- tickým ideologem nebo funkcionářem dosazeným na odborné místo za stranické zásluhy. Byl především odborníkem a svou práci pro společnost i stranickou organizaci vykonával se sobě vlastní pečlivostí a korektností. Autoři tohoto textu se nedopátrali žádných indicií, z nichž by bylo možné usoudit, že by Zdeněk Macek jako člen KSČ někomu ublížil, zneužíval své funkce či se jakkoliv jinak choval nečestně. Spíše naopak. Svědčí pro to i skutečnost, že po roce 1989 mohl na katedře nadále působit.

Prof. Viktora řekl: „*Byl to tolerantní člověk, který v žádném případě nevystupoval nějak politicky razantně, nevyhrožoval, no a pochopitelně na svědomí neměl nikoho*“.^{12]} Dále také vzpomíná na jednu historiku, kdy měl Zdeněk Macek dokonce možnost studijně zachránit jednoho studenta: „*To bylo v roce 1989, byly prázdniny, děkan tu nebyl delší dobu a Zdeněk ho zastupoval. Skončilo přijímací řízení a tehdy, aby někdo byl vůbec pozván na přijímací řízení na pedagogickou fakultu, tak to musel odsouhlasit krajský výbor strany. A stalo se, že na odvolání byl přijat nějaký hoch z Plzně-severu. Z krajského výboru strany, to mi říkal Zdeněk, dostal telefonát, když zastupoval toho děkana, jak to, že jste přijali toho a toho, když jeho dědeček byl živnostník. Dřív se tato skutečnost vztahovala na rodiče, jak měl někdo takové rodiče, tak už to měl složitě, ale najednou byli zkoumáni také prarodiče. Byl to našťásti jen telefonát, nic se nedělo, hoch tady zůstal, no a pak přišel listopad a pak už bylo všechno jinak.*“^{13]}

11] Před vstupem do KSČ působil Zdeněk Macek v Československém svazu mládeže, a dále také jako vedoucí pionýrského oddílu (Archiv UHK, fond Pozůstalost Zdeňka Macka).

12] Rozhovor s prof. Viktorem Viktorou vedený Petrem Hakenem 4. prosince 2013.

13] Rozhovor s prof. Viktorem Viktorou vedený Petrem Hakenem 5. prosince 2013.

V podobném duchu vzpomíná také prof. Kumpera: „*Libilo se mi, že se zastal studentů i třeba proti vůli tehdejšího děkana, nebo i nesl svou kůži na trh jako člen strany. Svůj určitý vliv dokázal využít k varování. Já měl třeba filmový klub, tak mě tehdy varoval, že některým straníkům vadí, že se tam promítají tehdy závadné filmy. Dokázal mě také varovat, když se kolem mé osoby v roce 1987 začala pohybovat StB.*“^{14]}

Rok 1989 jistě nebyl pro Zdeňka Macka jednoduchou záležitostí. Na tento důležitý mezník v historii Československa v souvislosti se Zdeňkem Mackem vzpomíná prof. Kumpera: „*Jeho problémem byla jeho určitá věrnost. Ne však k ideálům strany, to určitě ne, on měl různé pochyby o komunistické straně, nebyl zastánce nějaké tvrdé linie, naopak se mu líbil Gorbačov, takže byl velkým příznivcem perestrojky a glasnosti. Jednalo se o to, že on měl takovou určitou čest a hrdost a nebyl takový ten přeběhlik, jako jiní lidé, co byli 30 let ve straně, měli všechny výhody, které z toho plynuly, a pak najednou během několika týdnů projeví „statečnost“ pět minut po dvanácté a přecházel do naprosto antikomunistických názorů. Tohle se Mackovi přičilo. On tohle nedokázal skousnout, aby okamžitě začal organizovat nějaké stávkující studenty a řečnil na tribuně, protože věděl, že on v té straně byl 30 let. Navíc byl proděkan, a kdyby najednou tady začal dělat nějakou revoluci, tak by si sám připadal směšný. V této době si tímto postojem velmi poškodil svoji kariéru, což pak vedlo k tomu, že on zatrpkl, uzavřel se do sebe, protože zde byla spousta lidí, kteří byli odborně méně kvalitní, kteří se najednou stali různými revolucionáři a antikomunisty. On se po revoluci nikam nenacpal, ani ho nikdo nenavrhoval do akademických senátů, funkcí atd. On by to asi i odmítl. Tím, že se nedokázal přizpůsobit, tak se dostával, v době, kdy byl na vrcholu své odborné i akademické kariéry, na vedlejší kolej. On se tedy zatáhl, začal se věnovat výlučně výuce a v této době polevil i ve své odborné práci.*“^{15]}

Možná už v této době byl Zdeněk Macek pevně rozhodnut vrátit se do svého rodného kraje, do Hradce Králové, k čemuž však došlo až v roce 1998.

Na počátku 90. let se Macek, jako někdejší proděkan pro studijní záležitosti, hodně věnoval možnostem zjednodušení úřední agendy fakulty i katedry pomocí moderní techniky. Tehdy byl na fakultě zaváděn počítačový systém a na katedře historie se tohoto úkolu ujal právě on, neboť počítače a technika celkově, byly Mackovou velkou zálibou, jak již bylo řečeno. Zdeněk Macek začal nově zavedený systém velmi rychle ovládat a „*nakonec to učil všechny ostatní*“.^{16]}

Pravděpodobnou definitivní událostí, kvůli které se Zdeněk Macek rozhodl vrátit se do svého rodného kraje, bylo jmenování nového vedoucího katedry v roce 1996. Vedoucím katedry se stal Němec PhDr. Frank Boldt. S tímto novým vedoucím Zdeněk Macek nebyl spokojen. Jak vzpomíná prof. Viktora: „*On (Frank Boldt) na katedru (katedru historie) v podstatě ani nejezdil, byl převážně v Chebu a dělal to za něj všechno Zdeněk Macek, který neměl žádnou funkci, katedra díky tomu fungovala, ale Zdeňka to strašně štvalo. Vzpomínám, že jsem ho jednou v této době potkal na chodbě a říkal jsem mu, ať si to ještě rozmyslí a zůstane zde. On byl člověk velmi zdvořilý, kterého jsem nikdy neviděl se rozčillit, tak jen řekl, že nebude pracovat pod takovým vedoucím a raději se vrátí do Hradce Králové.*“^{17]} Tato okolnost tak byla pravděpodobně onou „poslední kapkou“, která vedla Zdeňka Macka k návratu do rodného kraje. Bylo mu v té době 61 let, a tak se chystal na poklidnou penzi na venkově. K té však nakonec nemělo dojít.

14] Rozhovor s prof. Janem Kumperou vedený Petrem Hakenem 10. prosince 2013.

15] Tamtéž.

16] Rozhovor s Evou Mrázovou vedený Petrem Hakenem 19. března 2014.

17] Rozhovor s prof. Viktorem Viktorou vedený Petrem Hakenem 4. prosince 2013.

Působení v Hradci Králové

Když v roce 1998 odcházel z Plzně a vracel se do rodného kraje, do Hradce Králové, chystal se již hlavně na zasloužený odpočinek. Nastěhoval se s manželkou do Hvozdnice nedaleko Hradce, kde koupili menší venkovský domek se zahradou.^{18]} V červnu se zastavil na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové za tehdejším vedoucím Ústavu historických věd doc. Ondřejem Felcmanem s otázkou, zda by se tam nenašlo pár hodin, které by mohl učit, aby přechod do penzijního období nebyl tak náhlý. Hradečtí ho však okamžitě a rádi přijali a z úvazku na pár hodin se stala práce na plný úvazek.^{19]}

Zdeněk Macek nastoupil na UHK v době velkých změn. Byl zaváděn kreditový systém a nová elektronická agenda. Jelikož Zdeněk Macek toto všechno již znal ze svého působení v Plzni, kde elektronické systémy sám zaváděl na katedře historie, většinu práce na tom odvedl právě on. Jak vzpomíná dr. Středová: „*Když se dělaly strukturální seznamy, dělal to Zdeněk, když se kreditovalo, dělal to Zdeněk, když se plnil elektronický informační systém, tak to dělal Zdeněk. On to udělal vždy včas a pořádně. On administrativu dělal precizně, díky tomu, že dělal v Plzni proděkana, takže byl zavalen administrativou, kterou však nenáviděl.*“^{20]} Je velká škoda, že během svého působení na UHK byl Zdeněk Macek vytížen administrativní prací, tudíž neměl čas se příliš věnovat odborné vědecké práci.^{21]}

Stejně jako v Plzni, tak i v Hradci Macek přednášel moderní dějiny. Hlavně obecné dějiny 20. století, doplněné několika doplňkovými semináři, které rozšiřovaly základní kurz nových dějin. Byl velmi oblíbený mezi studenty. Lze to vidět i dle velkého množství diplomových prací, které vedl. Ze svědectví dr. Středové vybíráme: „*Zdeněk byl velmi oblíbený u studentů. Jeho přednášky i semináře byly velmi hojně navštěvované. On byl velmi benevolentní, co se týče subordinace vztahů mezi ním a studenty. Považoval studenty za své kolegy. Nebral sebe jen jako zprostředkovatele látky a udělovatele zápočtů. Vzpomínám, že nikdy neřešil to, že mu nějaký student nepřišel na zkoušku, nikdy to nepočítal jako propadlý termín. Mnoho studentů toho také začalo zneužívat...*“^{22]}

Během jeho působení se udály velké změny, i co se týče základní organizace univerzity. V roce 2000 se změnila Vysoká škola pedagogická na Univerzitu Hradec Králové, Fakulta humanitních studií vznikla v roce 2005 pouze ze dvou ústavů PdF – Ústavu historických věd a Ústavu filozofie a společenských věd. Další pracoviště u toho nebyla. Pozdějším vznikem Fakulty humanitních studií se z Ústavu istmických věd oddělila katedra archeologie a katedra archivnictví a pomocných věd historických a ústav se přejmenoval

18] Zdeněk Macek vstoupil do svazku manželského dvakrát. Z již zmíněného prvního manželství měl jednoho syna, Tomáše. Ten vystudoval Gymnázium Ludka Pika v Plzni a poté žurnalistiku na Univerzitě Karlově v Praze a působí dnes jako sportovní redaktor v deníku MF DNES. Se svou druhou ženou, Ludmilou Mackovou roz. Němcovou, se Zdeněk Macek seznámil během svého působení na katedře historie Pedagogické fakulty v Plzni. Mackova druhá manželka zde absolvovala dálkové studium.

19] Doc. Felcman k tomu říká: „Na místě jsem mu nabídl celý úvazek, přestože v té době platil zákaz přijímat nové akademiky. Pro svůj záměr jsem získal podporu proděkana Wolfa, který potom celou věc projednal s děkanem i rektorem VŠP a obdržel jejich souhlas. ÚHV si tak vylepšil kvalifikační strukturu, neboť ke čtyřem docentům přibyl nově profesor na celý úvazek.“ Osobní sdělení spoluautorce, dne 17. 12. 2015.

20] Rozhovor s PhDr. Veronikou Středovou Ph.D. vedený Petrem Hakenem 18. února 2014.

21] Doc. Felcman k tomu: „Prof. Macek měl toto zavádění kreditového hodnocení na starosti, ale část práce zajišťovalo také vedení ústavu. Značné množství času začal Zdeněk Macek tehdy věnovat zahradě a domku, čímž se nepochybně snažil také o psychickou relaxaci. Snažil se i nadále žít kulturním životem. Pokud jde o vědu, začal připravovat pro chystanou publikaci o dějinách východních Čech genealogii šlechtických, zejména panských rodů. Tento úkol jsem s ním dohodl jako garant výzkumného záměru. Měl o něj zájem, protože již v Plzni se věnoval genealogiím starověkých dynastií“ (k tomu viz dále).

22] Tamtéž.

na Historický ústav. Fakulta humanitních studií UHK se pak změnila ve Fakultu filozofickou UHK v roce 2008.

Jak již bylo uvedeno výše, Zdeněk Macek vyučoval během svého vysokoškolského působení na Západočeské univerzitě v Plzni a na Univerzitě Hradec Králové, a to především české i obecné nejnovější dějiny. Na jeho pedagogické působení v Plzni vzpomíná doktorka Helena Východská: *„Pan profesor Zdeněk Macek vyučoval velmi složité období, a to ty nejnovější dějiny, jak české, tak obecné. Jeho přednášky byly typické velmi poutavým vyprávěním. Přednášky měly vždy ohromně široký záběr; přednášky neměly jen jedno ústřední téma, ale bylo vždy zapotřebí se orientovat v celé historii probíraného území v daném období. Byl schopen propojovat dřívější konflikty 19. stol se současnou situací, takže jsme jednoznačně pochopili historické kořeny současných světových krizí, to bylo nejdůležitější. Z takových přednášek však bylo velmi složité, až skoro nemožné, si zapisovat nějaké poznámky. Což vždy vedlo k velké nervozitě před zkouškou u prof. Macka, neboť nikdo přesně nevěděl, kolik toho bude potřeba umět, aby člověk u zkoušky uspěl. Zkouška u prof. Macka probíhala vždy formou řízeného rozhovoru, který postihl mnoho témat, a jelikož Zdeněk Macek byl vynikající pedagog, dokázal odhadnout z pouhého rozhovoru, jakou známku si student za svůj výkon zaslouží.“*^{23]}

Jak již bylo zmiňováno dříve, velkou zálibou Zdeňka Macka byly nové technologie, byl v Plzni prvním a ve své době nejspíš jediným, kdo při výuce dějepisu používal tak mnohé moderní technologie. Dle vzpomínek doktorky Východské: *„Byl jediný, který na katedře využíval filmové dokumenty. Často nám na seminářích promítal na promítače dokumenty z druhé světové války. Jednalo se hlavně o dokumenty týkající se velkých bitev, např. u Stalingradu, ale i v Pearl Harbor atd. A takové dokumenty v té době neprodukovalo Státní pedagogické nakladatelství, tudíž si je Zdeněk Macek musel shánět a pro výuku uzpůsobovat sám.“*^{24]}

Vzhledem k tomu, v jaké době Zdeněk Macek na vysoké škole působil, a také vzhledem k tomu, že byl aktivním členem komunistické strany, se nabízí úvaha, že při výkladu nejnovějších dějin se v některých tématech druhé poloviny 20. století nemohl vyhnout určitému ideologickému komentáři. Zdeněk Macek se však tohoto vědomě snažil vyvarovat, jak jen to bylo možné, což se mu při jeho erudici do značné míry celkem dařilo.

Doktorka Východská vzpomíná: *„Profesor Macek se nikdy nepouštěl do ideologie, vždy se tomu vyhýbal. Přestože to byl člen komunistické strany, tak nikdy neuhnul z faktografie. Byl typický pozitivista, který se nikdy nepouštěl do nějakých osobních nebo ideologických úvah. Vždy ho zajímala pouze fakta.“*^{25]}

V podobném duchu na jeho pedagogické působení na ZČU vzpomíná i jeho další student a později kolega a přítel prof. Viktor Viktora: *„Mě učil ještě jako asistent, měli jsme ho na semináře a vždy jsme ho obdivovali hlavně pro to, kolik toho znal.“*^{26]}

Ve velmi podobném duchu na něj vzpomínají také na Univerzitě Hradec Králové. Stejně jako v Plzni byl i zde Zdeněk Macek velmi oblíbený nejen u studentů, ale také u kolegů pro svou korektnost, lidskost, ochotu, slušnost a vstřícnost. Jeho kolegyně z Hradce Králové doktorka Středová vzpomíná: *„Zdeněk Macek byl velmi oblíben u studentů, což se dalo poznat na tom, jak hojně byly jeho přednášky navštěvované. Myslím si, že nikdo před ním ani po něm zde tak dobře neučil moderní dějiny jako právě Zdeněk Macek. Podle mého názoru*

23] Rozhovor s PaedDr. Helenou Východskou vedený Petrem Hakenem 2. dubna 2014.

24] Tamtéž.

25] Tamtéž.

26] Rozhovor s prof. Viktorem Viktorou vedený Petrem Hakenem 4. prosince 2013.

pramenila obliba Zdeňka Macka ze dvou okolností. Na prvním místě to rozhodně byly jeho vypravěčsky velmi poutavé přednášky, při kterých dokázal svým posluchačům pomoci díky svým snad nekonečným vědomostem probíranou tematiku vidět plasticky. Pamatuji si, že když jsme spolu zkoušeli u státnic, tak Zdeněk se mohl se studenty bavit na jakémkoliv téma, a vždy tomu tématu rozuměl. Zdeněk Macek historii nejen znal, ale také ji chápal. Dokázal logickými argumenty vysvětlit svým studentům historické události i to, co k nim vedlo. Druhá okolnost, která vedla podle mě k jeho velké oblibě, bylo to, že neměl na studenty nepřiměřené nároky.^{27]}

Zdeněk Macek byl pedagog, který svoje zaměstnání miloval, což je poznat na jeho přístupu k této práci. Díky svým velkým znalostem, vypravěčskému umu a laskavému a sympatickému vystupování si u všech svých studentů napříč generacemi vybudoval nebývalou a zaslouženou popularitu. Díky ní pak studenty ovlivňoval a budoval v nich lásku k historii i učitelství. Nejednou byl vlastně sám vzorem pro budoucí pedagogy.

Záliby

Významným koníčkem Zdeňka Macka byla vážná hudba a divadlo. Již od mládí, kdy se učil hrát na klavír, si zamiloval především operu. Tato láska nejvíce rozkvetla během jeho studií v Praze, kdy mohl obdivovat při svých návštěvách Národního divadla klasické adaptace českého i světového dramatu. Profesor Viktora vzpomíná: „Zdeněk měl velkou sbírku gramofonových desek, jednalo se o celou oblast vážné hudby. Jeho nejoblíbenější byla česká klasická hudba tzv. předsmetanovská, tj. konec 18. století, hlavně čeští mistři konce 18. století – Vejvanovský, Zach...“^{28]} Během svého působení v Plzni velmi často navštěvoval plzeňské divadlo, nejvíce si oblíbil tvorbu plzeňského režiséra a herce Antonína Procházky. Velmi rád vzpomínal na plzeňské divadlo, neboť po přestěhování do Hradce musel svou zálibu poněkud omezit – v Hradci mělo divadlo poněkud progresivnější charakter než byl zvyklý z Plzně. Co ho však v Hradci velmi nadchlo, byla hradecká filharmonie, jejíž koncerty pravidelně s manželkou navštěvovali.

Hudba však nebyla jediným uměním, které Zdeňka Macka zajímalo. Zdeněk Macek byl velmi nadaným výtvarníkem. Jak vzpomíná prof. Jílek: „On byl neobyčejně nadaný výtvarník, když bylo nějaké výročí na katedře, někdo měl narozeniny, tak mu vytvářel krásnou grafiku.“^{29]}

Další jeho zálibou bylo cestování. Tuto svou zálibu nejvíce pěstoval během svého působení na Pedagogické fakultě v Plzni, kdy spolu s kolegy pořádal každoroční exkurze se studenty, v návaznosti na tradici exkurzí zavedenou zde zakladatelem katedry prof. Václavem Čepelákem. Prof. Kumpera vzpomíná: „On velmi rád na ty exkurze jezdil, organizoval je. Absolvovali jsme spolu asi dvě desítky exkurzí na Slovensku, na Moravě, výjezdy do Polska, do Budapešti.“^{30]} Po revoluci, když se cesta na západ otevřela pro všechny, začaly exkurze mířit na západ, což do té doby bylo nemožné či obtížné. „Vzpomínám především na velice krásnou exkurzi po stopách vylodění Spojenců v Normandii na začátku devadesátých let“.^{31]} Tuto exkurzi do Normandie uspořádal Zdeněk Macek pak i pro

27] Rozhovor s PhDr. Veronikou Středovou Ph.D. vedený Petrem Hakenem 18. února 2014.

28] Rozhovor s prof. Viktorem Viktorou vedený Petrem Hakenem 4. prosince 2013.

29] Rozhovor s prof. Tomášem Jílkem vedený Petrem Hakenem 21. ledna 2014.

30] Rozhovor s prof. Janem Kumperou vedený Petrem Hakenem 10. prosince 2013.

31] Rozhovor s prof. Tomášem Jílkem vedený Petrem Hakenem 21. ledna 2014.

Univerzitu Hradec Králové, kde na ni též s velkým nadšením vzpomínají. Celkem šlo o tři exkurze – Paříž, Normandie s Paříží a Bretaň se zámky na Loire; zde v komentářích výtvarného umění asistoval i doc. František Nesejt.

Své cesty do zahraničí však nepořádal pouze v rámci studentských exkurzí, ale pracoval také jako průvodce pro cestovní kancelář ČEDOK. Do roku 1990 prakticky každé léto trávil jako průvodce při zájezdech do Jugoslávie nebo Bulharska.

Zdeněk Macek velmi miloval vodní a horskou turistiku. Proto pořádal nejen historické exkurze, ale také vodácké kurzy, spolu s prof. Kumperou a s pedagogy z katedry tělesné výchovy. Jak říká prof. Kumpera: „*My jsme téměř každý rok od roku 1980 až do revoluce jezdili na Slovensko na hory a na vodu. Takže za tu dobu jsme projeli všechny řeky a Zdeněk Macek byl vynikající parták*“.^{32]} Prof. Kumpera v této souvislosti s chutí vzpomněl na následující historku: „*Když jsem s ním byl poprvé v roce 1981 na Dunajci, tak tehdy vrcholila Solidarita, její vliv v Polsku rostl a komunisté měli nahnáno. Když jsme tam přijeli a postavili stany, tak přišli „tajní“ a začali nám říkat, že nemůžeme splout, protože tam je nebezpečí kontrarevoluce. Tehdy Macek statečně šel telefonovat na nějakou krajskou správu SNB do Košic a tam říkal, že jsme vodáci, kteří přišli uctít památku SNP a že jsme politicky spolehliví, takže žádný tiskoviny nebudeme pašovat do Polska ani z Polska, takže nám to tam nějaký náčelník povolil a mohli jsme jet*“.^{33]}

Zdeněk Macek byl nejen vynikající historik a pedagog, ale také velmi zručný člověk. Byl vášnivý chalupář. Za svůj život vlastnoručně zvelebil tři chalupy. První chalupa se nacházela ve vesničce Kaliště u Švihova. Po rozvodu s první manželkou tato chalupa zůstala jí a Zdeněk Macek začal budovat další chalupu pro sebe a svoji druhou manželku. Tato druhá chalupa se nacházela na Domažlicku. Po odchodu z Plzně do Hvozdnice u Hradce Králové se zde s vervou pustil do zvelebování své již třetí chalupy. Jak vzpomíná prof. Kumpera: „*Veškeré zednické práce si dělal sám, což je neobvyklé u takového humanitního intelektuála*“.^{34]}

Další zálibou Zdeňka Macka byla genealogie. Během procházení části jeho pozůstalosti, která je uložena v archivu Univerzity Hradec Králové, autoři tohoto textu narazili na cca 30 kartonů plných ručně vypracovaných rodokmenů rodů ze všech koutů Čech, ale i Moravy, Polska, Ruska. Macek toto své dílo nikdy nepublikoval. Publikoval z této činnosti pouze velmi malou část, a to genealogii dvou desítek východočeských rodů z doby středověku, v rámci velké syntézy východočeských dějin.^{35]}

Mimo to se také zabýval genealogií rodů vládců starověku. Mackova pozůstalost obsahuje desítky životopisů a rodopisů starověkých vládců, hlavně římských. Profesor Kumpera vzpomíná, že mu o této své aktivitě Zdeněk Macek vyprávěl a nabízel mu, že by mohli dohromady vytvořit encyklopedickou publikaci týkající se římských císařů. Bohužel k tomu už nedošlo.^{36]}

Zdeněk Macek též velkou část svého času věnoval popularizaci dějin. S oblibou a pečlivostí připravoval pravidelně odborné přednášky pro veřejnost. Tyto přednášky pořádal jak v Plzni, tak také v době svého působení na Univerzitě Hradec Králové. Jeho vystoupení byla velmi oblíbená, obzvláště v rámci tradičního cyklu odborných historických

32] Rozhovor s prof. Janem Kumperou vedený Petrem Hakenem 10. prosince 2013.

33] Tamtéž.

34] Rozhovor s prof. Janem Kumperou vedený Petrem Hakenem 10. prosince 2013.

35] František MUSIL – Jaroslav ČECHURA – Ondřej FELCMAN a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku*, Praha 2009.

36] Rozhovor s prof. Janem Kumperou vedený Petrem Hakenem 10. prosince 2013.

přednášek v sále suterénu plzeňské radnice, jež pořádal Archiv města Plzně, s nímž Macek spolupracoval pravidelně, ale i v plzeňském rozhlasu.

Publikační činnost Zdeňka Macka

První odborná Mackova stat' publikovaná v Plzni byl příspěvek ve Sborníku Pedagogické fakulty v Plzni, Dějepis VI. – *Exkurze po Západočeském kraji z hlediska vyučování dějepisu na základní devítileté škole*.³⁷⁾ Autorem článku je spolu se Zdeňkem Mackem ještě Tomáš Jílek.

Práce se zabývá tematikou využitím exkurzí, zejména regionálních exkurzí, do výuky dějepisu na základních školách. První část práce přináší rady pro učitele, jak se na exkurze připravit. Nalezneme zde doporučení, jak vybírat cíle exkurze a také to, jak specifikata té které lokality využívat pro výuku.

Druhá část práce je členěna podle jednotlivých ročníků na základní devítileté škole. V každé podkapitole věnované jednotlivým ročníkům se zabývají autoři otázkou, jak co nejlépe zařadit do výuky exkurze s využitím regionálních dějin. Je tu podrobně vyspáno, co vybrat, jak téma pojmut metodologicky, jaké jsou možnosti, ale i úskalí lokality, najdeme zde i cenné praktické rady.³⁸⁾ Text je doplněn přehlednou, ručně dělanou mapou pro snadnější orientaci v terénu. Přestože tato práce byla vydána skoro před 50 lety, její didaktické využití v současné době je stále možné. Precizní popis památek Západočeské kraje spolu s výběrem učiva z regionálních dějin neztratil příliš na aktuálnosti.

Další Mackova práce vyšla v roce 1968 ve Sborníku Pedagogické fakulty č. 9.³⁹⁾ Titul stati zněl – *Vědecký, technický a průmyslový pokrok v období novějších a nejnovějších dějin lidské společnosti*. V této své práci se Macek zabývá vývojem přírodních věd, techniky a průmyslu od 15. století. V úvodní kapitole sleduje vývoj průmyslových revolucí v 18. a 19. století. Na tento fenomén lidské historie pohlíží očima marxistické historiografie, vychází hlavně z Marxova *Kapitálu* a z prací Radovana Richty.⁴⁰⁾ Faktografie je využitelná dodnes. V druhé části se Macek zabývá chronologicky vývojem vědy a techniky od 15. do 20. století. Opět hledá souvislost vědeckého pokroku s probíhajícími průmyslovými a vědeckotechnickými revolucemi. Tato studie pochopitelně není prvovýzkumným textem z hlediska historického, nýbrž z hlediska didaktického, lze ji považovat za povedený metodologický text, obohacený o přehled nejdůležitějších osobností vědy a techniky pro potřeby učitele základní či střední školy.

V roce 1971 byla ve sborníku katedry historie vydána další didaktická studie Zdeňka Macka, pod názvem *K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních*

37) Zdeněk MACEK – Tomáš JÍLEK, *Exkurze po Západočeském kraji z hlediska vyučování dějepisu na základní devítileté škole (příspěvek k problematice regionálního principu v dějepise)*, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Marxismus-leninismus a dějepis 6, Praha 1965, s. 191–254.

38) Příklady exkurzí: Exkurze po stopách husitskému revolučnímu hnutí v Západních Čechách, Architektonické památky Západních Čech, Barokní památky v Plzni, Památná místa boje proti fašismu za Druhé světové války v Západních Čechách; a mnoho dalších.

39) Zdeněk MACEK, *Vědecký, technický a průmyslový pokrok v období novějších a nejnovějších dějin lidské společnosti*, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Marxismus-leninismus a dějepis 9, Praha 1968, s. 99–155.

40) Radovan Richta (1924–1983) byl český sociolog a filosof, který razil termín vědeckotechnická revoluce a s ním spojenou teorii o náhradě fyzické práce prací duševní. Jeho nejvýznamnější publikace *Civilizace na rozcestí se zabývá „společenskými a lidskými souvislostmi vědeckotechnické revoluce“*. Je to vlastně ekonomická, technologická a sociologická prognóza dalšího vývoje světa, která pojednává o přeměně tehdejší industriální společnosti na společnost, kterou dnes označujeme termínem informační.

věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu: (příspěvek k didaktice dějepisu jako učebního předmětu).^{41]} Macek v její první části sleduje význam začlenění poznatků z dějin přírodních věd a techniky do vyučování dějepisu na základních školách. Zabývá se tím, zda jsou tyto poznatky dostatečně využívány při dějepisném vyučování. Dále se pak se zabývá i tím, jestli je tento jev důležitý pro marxistickou podobu vyučování dějepisu. V druhé části práce nastiňuje možnosti zapojení daných poznatků do výuky dějepisu. Ve třetí části práce lze nalézt mnoho praktických rad, v jaké formě vědu a techniku začlenit na základních školách do hodin dějepisu. Studie navazuje na Mackův předchozí příspěvek ve sborníku,^{42]} přičemž oboje vychází z první a druhé části jeho rigorózní práce.^{43]} Ani další, v pořadí již dvanáctý svazek sborníku katedry historie se neobešel bez příspěvku Zdeňka Macka. Ten svou studii nazval *Odras francouzsko-českých vztahů ve zprávách a komentářích českého buržoazního tisku z let 1907–1914*.^{44]} Jak autor sám v úvodu práce předesílá, nejedná se o podrobný výklad francouzsko-českých vztahů v období před první světovou válkou, ale snaží se o „*postihnoutí vnějšího charakteru česko-francouzských styků na základě tiskových relací a zpráv předních deníků*“^{45]} českých buržoazních politických stran.“^{46]} Studie sleduje francouzsko-české vztahy v devatenáctém a počátkem dvacátého století. Jedná se o publikaci z hlediska metodologického typickou pro Zdeňka Macka – zabývá se odezvou určité historické události v dobovém tisku.

Další Mackova studie vytvořená touto metodou byla pro svoji obsáhlost rozdělena do dvou čísel katederního periodika. Jedná se o studii s názvem *Odezva marocké otázky a vztahů francouzsko-německých v českém buržoazním tisku z let 1905–1914*. První část studie vyšla v roce 1975^{47]} a druhá v roce 1981.^{48]}

Studie si klade za cíl „*zhodnocení postoje české buržoazie a českého tisku k francouzsko-německému sporu o Maroko v letech 1905–1911 a vlastním francouzsko-německým vztahům v letech 1905–1914 i posouzení účasti Rakousko-Uherska na řešení vážného mezinárodního napětí*“.^{49]} V první části textu se Zdeněk Macek zabývá vznikem sporu mezi Francií a Německem o Maroko a také situací v samotném Maroku na počátku 20. století. Dále sleduje francouzsko-německé vztahy mezi léty 1906–1908. Závěr práce je věnován okolnostem Casablanského incidentu.^{50]} Z dobového tisku Macek nejvíce využívá, stejně jako ve většině svých studií s obdobnou tematikou, *Národní listy*.

41] Zdeněk MACEK, *K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu: (příspěvek k didaktice dějepisu jako učebního předmětu)*, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 11, Praha 1971, s. 53–72.

42] Týž, *Vědecký, technický a průmyslový pokrok*.

43] Z. MACEK, *Vědecký, technický a výrobní pokrok v období novějších a nejnovějších dějin*, 1. část disertační doktorské práce a týž, *K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu*, 2. část rigorózní práce.

44] Zdeněk MACEK, *Odras francouzsko-českých vztahů ve zprávách a komentářích českého buržoazního tisku z let 1907–1914*, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 12, Praha 1973, s. 113–138.

45] *Národní listy* (Národní strana svobodomyšlná), *Hlas národa* (Staročechi), *Venkov* (Agráři), *Samostatnost* (Strana státopravně pokroková), *Čas* (Česká strana lidová) a *Právo lidu* (Československá strana sociálně demokratická).

46] Z. MACEK, *Odras*, s. 113.

47] Zdeněk MACEK, *Odezva marocké otázky a vztahů francouzsko-německých v českém buržoazním tisku z let 1905–1914* (1. část), in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 13, Praha 1975, s. 125–150.

48] Zdeněk MACEK, *Odezva marocké otázky a vztahů francouzsko-německých v českém buržoazním tisku z let 1905–1914* (2. část), in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 14, Praha 1981, s. 29–82.

49] Z. MACEK, *Odezva marocké otázky* (1. část), s. 125.

50] Pod záminkou ochrany svých občanů v Maroku Francie vojensky obsadila východní a severovýchodní oblasti Maroka v roce 1908.

Druhá část studie⁵¹⁾ volně navazuje na první a pokračuje ve sledování vývoje francouzsko-německých vztahů v letech 1909–1911, posléze pak přípravy světové války a ohlasu francouzsko-německých vztahů v českém tisku v její předvečer, v letech 1912–1914. Stejně jako v první části, jsou i zde nejvíce využívány opět Národní listy. Studie vychází z výzkumu shrnutého v Mackově kandidátské práci.⁵²⁾ Macek se snaží postihnout práci s dobovým tiskem jako hodnotným historickým pramenem i teoreticky.

V roce 1998 vyšel sborník Dějepis XVII. Byl Zdeňkovi Mackovi věnován k jeho šedesátým narozeninám. Sborník uvádí i jednu z tehdy nejnovějších Mackových studií, jež nesla název už sám o sobě napovídající téma – *Reflexe vývoje hospodářství, zbrojení, rozpočtové a zahraniční politiky Rakouska-Uherska v českém prostředí a tisku mezi léty 1911–1914*.⁵³⁾ Smyslem této práce, jak v úvodu Macek uvádí, není „úplný a vyčerpávající rozbor rakousko-uherské ekonomiky a financí“, ⁵⁴⁾ nýbrž obraz „reakce českého tisku na ekonomickou situaci, na problémy státního rozpočtu, na hrozbu války, stupňované výdaje na zbrojení, závislost na Německu, i na poměr české reprezentace k Francii, Rusku atd.“⁵⁵⁾ Jedná se o další dílčí příspěvek sloužící k poznání dobového mediálního obrazu mezinárodní situace v Evropě v době, která těsně předcházela první světové válce. Zdeněk Macek tuto studii vybavil obzvláště rozsáhlým poznámkovým aparátem, ve kterém se nachází mediální podoba údajů o státním rozpočtu pro léta 1911 a 1912 či tabulky výdajů na armádu v těchto letech, což je samo o sobě zajímavou pramenovou edicí. Jako pramen zde posloužily příslušné ročníky Národních listů, Samostatnosti a Venkova.

V říjnovém vydání časopisu Zeměpis a dějepis ve školách vydaném v roce 1966 vyšel článek Zdeňka Macka s názvem *Názorné pomůcky regionálního charakteru*.⁵⁶⁾ Jedná se o jeho další příspěvek k didaktice dějepisu zaměřený na regionální historii.⁵⁷⁾ Zdeněk Macek opět zkoumá možnosti využití regionálních památek ve výuce. Nabízí i zajímavé nápady pro učitele, jak si mohou sami vytvořit mapu s vyznačením regionálních památek, která velmi pomůže coby didaktická pomůcka při výkladu. Text je doplněn i několika názornými příklady, jak takové mapy mohou vypadat. Práce je obsahově stále využitelná a inspirativní, i přes to, že byla vytvořena již před skoro padesáti lety.

V únorovém vydání časopisu Společenské vědy ve škole z roku 1977 vyšel článek Zdeňka Macka, jenž nese název *Mezinárodní vztahy po druhé světové válce*.⁵⁸⁾ Tento článek vychází z Mackova skripta *Mezinárodní vztahy po roce 1945*.⁵⁹⁾ Jedná se o stručný přehled dané problematiky, tak aby byl rychle dostupnou pomůckou pro učitele.

V roce 1992 byl v Muzejním zpravodaji, který vydávalo Okresní muzeum v Klatovech, publikován článek Zdeňka Macka s názvem *K bílým místům druhé světové války: Ztráty SSSR a Německa za druhé světové války jako kritérium efektivity válečných*

51) Z. MACEK, *Odezva marocké otázky* (2. část).

52) Z. MACEK, *Odezva francouzské středoevropské politiky v soudobém českém tisku v letech 1907–1914*, kandidátská práce FF UK, Praha 1970.

53) Zdeněk MACEK, *Reflexe vývoje hospodářství, zbrojení, rozpočtové a zahraniční politiky Rakouska-Uherska v českém prostředí a tisku mezi léty 1911–1914*, in: Dějepis: sborník Pedagogické fakulty v Plzni 17, Plzeň 1998, s. 73–91.

54) Tamtéž, s. 73.

55) Tamtéž.

56) Zdeněk MACEK, *Názorné pomůcky regionálního charakteru*, Dějepis a zeměpis ve škole 9, 1966, č. 3, s. 55.

57) Z. MACEK – T. JÍLEK, *Exkurze*.

58) Zdeněk MACEK, *Mezinárodní vztahy po roce 1945*, in: Společenské vědy ve škole: časopis pro učitele dějepisu a občanské nauky 2, Praha 1977, s. 168–172.

59) Zdeněk MACEK, *Mezinárodní politika po roce 1945*, Plzeň 1978.

operací.^{60]} V této studii se autor zabývá „*důkladným a důsledným rozbořem materiálních a lidských ztrát Sovětského svazu a Německa za druhé světové války, který nabízí nové pohledy na vlastní výslednost bojů a válečného střetnutí.*“^{61]} Práce vychází z rozboru statistických údajů o ztrátách na životech jak na straně SSSR, tak na straně Německa. Kromě lidských ztrát sleduje množství nasazené a ztracené vojenské techniky. Ze statistických údajů vyvozuje Macek určité závěry, mimo jiné např.: „*Sovětské vítězství nad hitlerovským Německem bylo zapláceno v některých směrech až příliš drazo. Na této skutečnosti se podílela chybná politická a vojenská rozhodnutí vlády, málo úsporné a účelné hospodářství a hlavně také přehlížení zásady minimalizace lidských ztrát...*“^{62]} Zabývá se také komparací poměrných ztrát obou států. Statistická metoda byla Mackovi blízká a dokázal s ní velmi zdařile pracovat.

V roce 1992 vyšla ve sborníku Zprávy kabinetu regionálních dějin katedry dějepisu PeF v Plzni studie Zdeňka Macka s názvem *Představa periodizace dějin vědy, techniky a výroby (průmyslu)*.^{63]} V úvodu této studie vysvětluje Macek motivy, které ho vedly k výzkumu – „*nepopíratelný význam dějin vědy a techniky pro vývoj lidské kultury*“^{64]} a „*dosavadní nesystematický popis tohoto fenoménu.*“^{65]} Sleduje vývoj vědy a techniky od počátku lidstva. Rozdělil jej na tři technické revoluce, vědeckou revoluci a tři průmyslové revoluce. První technická revoluce zahrnuje období, kdy člověk začal využívat nástroje, které „*oddělily život člověka od života zvířat, jedná se o prvotní nástroje (pěstní klíny, sekeromlaty, atd.)*“^{66]} Macek toto období datuje mezi léta 600 000 př. n. l. – 2000 př. n. l., tedy obdobím paleolitu a mezolitu. Druhou technickou revoluci datuje Macek mezníky 2000 př. n. l. a 500 př. n. l. Tato doba je spojena s neolitickou revolucí. Do období Třetí technické revoluce zahrnuje Zdeněk Macek periodu vymezenou roky 500 př. n. l. a 1500 n. l. V této době dochází k mnoha technickým vynálezům a k další dělbě práce. Vědeckou revolucí označuje Zdeněk Macek období 15.–18. století, v této době vzniká moderní věda. Za První průmyslovou revoluci pak považuje období zhruba mezi polovinou 18. a polovinou 19. století. Označuje tuto dobu jako fázi přechodu od manufakturní a řemeslné výroby k tovární výrobě. Druhou průmyslovou revoluci mu vymezuje druhá polovina 19. století a 30. léta 20. století. Charakteristické pro tuto dobu jsou tovární velkovýroba a velký vývoj vědeckých disciplín. Za Třetí průmyslovou revoluci považuje Zdeněk Macek dobu od 40. let 20. století do současnosti. Pro tuto dobu je typická cílevědomá koordinace vědeckého a technického výzkumu. Na závěr Macek nastiňuje výhled do budoucna, do Čtvrté průmyslové revoluce, která bude typická hledáním alternativních zdrojů energie.

K tématu se Macek ještě později vrátil studií ve Sborníku katedry historie,^{67]} kde předkládá návrh periodizace dějin lidstva pomocí chronologie dějin vědy a techniky.

60] Zdeněk MACEK, *K bílým místům druhé světové války: ztráty SSSR a Německa za druhé světové války jako kritérium efektivit válečných operací*, in: Muzejní zpravodaj 1, Klatovy 1992, s. 15–19.

61] Tamtéž s. 15.

62] Tamtéž.

63] Zdeněk MACEK, *Představa periodizace dějin vědy, techniky a výroby (průmyslu)*, in: Zprávy kabinetu regionálních dějin katedry dějepisu PeF v Plzni 6, Plzeň 1992, s. 11–18.

64] Tamtéž s. 11.

65] Tamtéž.

66] Tamtéž s. 13.

67] Z. MACEK, *Vědecký, technický a průmyslový pokrok*.

V roce 1986 publikoval Zdeněk Macek brožuru *Mezinárodní vztahy v letech 1983–1986*.^{68]} Brožura byla určena učitelům dějepisu a občanské nauky na středních školách a také pro potřeby okresních metodiků. Brožuru vydal kabinet dějepisu Krajského pedagogického institutu v Plzni.

Tato Mackova publikace obsahuje a rozšiřuje obsah přednášek a seminářů Zdeňka Macka pro učitele. Cílem tohoto díla je „*poskytnout vyučujícím dostatek faktů pro výuku kapitoly z nejnovějších dějin*“.^{69]} V první kapitole sleduje Macek ekonomický stav v západních zemích v 80. letech 20. století. Největší pozornost je věnována Spojeným státům americkým. Kromě USA se zde autor zabývá státy, které jsou součástí NATO a EHS. V druhé kapitole se věnuje mírovým iniciativám a sleduje, jaký vliv tyto iniciativy měly na mezinárodní vztahy mezi západními a východními státy. Třetí část poskytuje Mackův náhled na politiku USA. Spojené státy jsou samozřejmě dobově označovány za imperiálního agresora bez skrupulí, přičemž stejné imperiální aktivity SSSR zde nejsou pojmenovány. Poslední kapitola je věnována vlivu rozvojových zemí v Africe, Asii a Latinské Americe na mezinárodní vztahy. Macek uvádí, že díky sílící imperiální agresi USA a kritickým situacím, k nimž docházelo v těchto rozvojových zemích, několikrát hrozil světu další globální válečný konflikt.

Zdeněk Macek jako člen Komunistické strany Československa publikoval i v ideologickém periodiku *Slovo propagandy a agitátora*, které vydával Dům politické výchovy v Plzni při Městském výboru Komunistické strany Československa v Plzni. První stať vyšla v listopadu 1974. Název staťe zní: *Rozhodující úloha Sovětského svazu v boji proti fašismu*.^{70]} Cílem tohoto pojednání je ukázat, jak velkou úlohu měl Sovětský svaz na porážce nacistického Německa. V první části textu se Zdeněk Macek zabývá důvody, které vedly k propuknutí největšího konfliktu v dějinách lidstva, tedy hlavně vzrůstající moci fašismu a německého nacismu, jež pak označuje za „*produkt všeobecné krize kapitalismu a nástroj obrany mocenských zájmů vládnoucí třídy kapitalistického světa*“.^{71]} Druhá část pojednání je věnována samotnému konfliktu, přičemž se pozornost zaměřuje víceméně hlavně na SSSR, zatímco ostatní účastníci koalice bojující proti Německu jsou zmiňováni jen okrajově. Macek udává počty nasazených vojáků a množství vojenské techniky, které jsou dle jeho názoru nejpřesvědčivějším měřítkem pro porovnávání významnosti jednotlivých členů protihitlerovské koalice. Vzhledem k charakteru periodika, ve kterém tato stať vyšla, a také k faktu, že byla určena pouze pro vnitrostraničskou potřebu, je text dost ideologicky zaměřený (ve srovnání s ostatními Mackovými texty). Týká se to především první části práce, ve které je např. Sovětský svaz označován za „*ochránce práva, demokracie, svobody národů a světového míru*“.^{72]} Druhá část práce, založená především na faktografii, už tak ideologicky zatížená není.

Druhá stať Zdeňka Macka publikovaná v periodiku *Slovo propagandy a agitátora* nese název *Postupimská konference v roce 1945*.^{73]} Tato práce vyšla v září 1975, za

68] Zdeněk MACEK, *Mezinárodní vztahy v letech 1983–1986*, Plzeň 1986.

69] Tamtéž s. 3.

70] Zdeněk MACEK, *Rozhodující úloha Sovětského svazu v boji proti fašismu*, in: *Slovo propagandy a agitátora* 9, Plzeň 1974, s. 1–7.

71] Tamtéž, s. 2.

72] Tamtéž, s. 1.

73] Zdeněk MACEK, *Postupimská konference v roce 1945*, in: *Slovo propagandy a agitátora* 7, Plzeň 1975,

účelem připomenutí třiceti let od konce druhé světové války a stejně jako předcházející publikace je i ona poměrně značně zatížena ideologií. Sovětský svaz je líčen jako „jediný, který důsledně hájil myšlenku vytvoření jednotného, demokratického a mírumilovného Německa.“^{74]} Nicméně, text je velmi faktograficky podrobný a odborně fundovaný.

Během svého působení v Hradci Králové publikoval Zdeněk Macek celkem čtyři své práce v časopise Východočeské listy historické, vydávaném Univerzitou Hradec Králové.

První práce nese název *Poválečný vývoj Afghánistánu a nepodařená sovětská agrese v letech 1979–1989*.^{75]} Studie velmi stručně nastiňuje dějiny Afghánistánu do druhé světové války. Větší pozornost je poté věnována událostem v druhé polovině 20. století v této zemi. Stežejním tématem práce je, jak udává samotný název, sovětská intervence v letech 1979–1989. Sovětskou agresi popisuje Macek jako „zásah sovětských vojsk podle scénáře pozvání a soudružské pomoci zemi, ve které probíhala občanská válka.“^{76]} V poslední části Macek sleduje vývoj Afghánistánu poté, co v roce 1989 sovětská vojska zemi opustila. Práce tedy přesahuje historickou rovinu a poukazuje také na problémy současného světa. Článek je doplněn stejně jako většina Mackových děl mapami pro lepší přehlednost. K této práci je ještě potřeba podotknout, že vyšla v roce 2001, těsně po událostech 11. září ve Spojených státech amerických. Vzhledem k tomu, že Afghánistán se v této době stal médií hojně sledovaným regionem, přilákal tento článek pozornost novinářů.^{77]}

Další článek ve Východočeských listech historických vyšel Zdeňku Mackovi o rok později v roce 2002. Studie nese název *Zájem československé diplomacie o otázky francouzské ekonomiky a vnitropolitické problémy Francie v krizových letech 1933–1935*.^{78]} Jedná se o jednu z řady autorových prací k situaci ve Francii ve 20. století. V této studii se Macek zabývá stavem francouzské ekonomiky během Velké hospodářské krize v letech 1929–1935. Macek v textu sleduje postup, pomocí kterého se francouzská vláda snažila vypořádat s jejími dopady, a zabývá se také tím, jaký měl onen postup dopad na zahraniční obchod s Československem. Nesleduje však pouze styky s Československem, ale také s Velkou Británií, USA a SSSR. Studie je doplněna přehlednými tabulkami, jež znázorňují *Stav francouzského hospodářství ve srovnání s jinými státy v letech 1929–1935*, *Obrat francouzského zahraničního obchodu v letech 1933–1935* a *Počet nezaměstnaných ve Francii v letech 1933–1935*.

O dva roky později, tedy v roce 2004, vyšlo další číslo Východočeských listů historických. I v tomto čísle má Zdeněk Macek svůj příspěvek. Studie nese titul *Okolnosti projektu finanční půjčky Uherska ve Francii roku 1910 a jeho odezva v českém tisku*.^{79]} Macek opět použil svou osvědčenou metodu – práci s dobovým tiskem. Sleduje zájem českého tisku o Uhersko a vysvětluje jej mimo jiné takto: „Zájem o uherské záležitosti byl v české společnosti přirozený, neboť se týkal nejen druhé části společného soustátí

s. 11–17.

74] Tamtéž, s. 12.

75] Zdeněk MACEK, *Poválečný vývoj Afghánistánu a nepodařená sovětská agrese v letech 1979–1989*, Východočeské listy historické 17–18, 2001, s. 283–317.

76] Tamtéž, s. 283.

77] Rozhovor s PhDr. Veronikou Středovou, Ph.D. vedený Petrem Hakenem 18. února 2014.

78] Zdeněk MACEK, *Zájem československé diplomacie o otázky francouzské ekonomiky a vnitropolitické problémy Francie v krizových letech 1933–1935*, Východočeské listy historické 19–20, 2002, s. 69–97.

79] Zdeněk MACEK, *Okolnosti projektu finanční půjčky Uherska ve Francii roku 1910 a jeho odezva v českém tisku*, Východočeské listy historické 21–22, 2004, s. 139–157.

Rakouska-Uherska, ale i národa, který dosáhl, na rozdíl od Čechů, v habsburské monarchii rovnoprávnosti s Rakušaný.^{80]} V první části studie se Macek zabývá stavem ekonomiky v zemi po tzv. rakousko-uherském vyrovnání. Dále se zabývá ohlasem uherské výpůjčky peněz ve Francii v dobovém tisku. Okolnosti půjčky byly velmi složité, neboť v této době již existoval Trojspolek a Trojdohoda, tudíž tyto dva státy byly politickými nepřáteli. Motivem půjčky byl fakt, že Francie jako druh svého exportu velmi často využívala půjčky okolním státům. Jako zdroj informací Zdeněk Macek nejvíce využil noviny Národní listy a Hlas národa. Studie je další ukázkou toho, jak bravurně ovládal práci s dobovým tiskem a jak ho dokázal využít coby pramene.

Poslední příspěvek Zdeňka Macka ve Východočeských listech historických vyšel v roce 2005 v čísle 23–24. Studie nese název *Reagence francouzského a českého tisku na turecká jednání o půjčku ve Francii, Velké Británii, Německu a Rakousko-Uhersku v letech 1910–1911.*^{81]} Jedná se opět o práci s tiskem. Autor v ní ukazuje na stav mezinárodních vztahů těsně před první světovou válkou pomocí příkladů mezinárodních výpůjček. Tentokrát se jedná o snahu Turecka získat finanční prostředky od Francie, a později také od Německa a Rakousko-Uherska. Macek se zabývá složitými okolnostmi finančních jednání zapříčiněnými tehdejší složitou politickou situací v Evropě^{82]} a zkoumá, jak na tuto situaci různě reagoval tisk ve Francii, Velké Británii, Německu a Rakousko-Uhersku. Jako zdroj informací nejvíce využívá periodika Národní listy a Echo de Paris.

V roce 2007, tedy rok po smrti Zdeňka Macka, vydalo nakladatelství OFTIS pro Historický ústav fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové sborník *Život pro historii*,^{83]} který byl věnován významným životním jubileím doc. PhDr. Marty Kohárové, CSc. a doc. PhDr. Františka Nesejta, CSc. Součástí sborníku je také studie Zdeňka Macka s názvem *Zajatecký tábor v Holýšově mezi léty 1939–1945: Vzpomínky francouzských zajatců.*^{84]} V úvodu studie tu Macek vysvětluje důvody vzniku svého článku: „V roce 1965 se mě prostřednictvím tehdejšího děkana Pedagogické fakulty v Plzni prof. Jindřicha Vačka dostaly do rukou vzpomínky francouzského učitele René Monsarrata týkající se let 1940–1945, která z větší míry prožil jako válečný zajatec v Holýšově. Mým úkolem bylo tehdy tento francouzský text přeložit. Ponechal jsem si jednu kopii překladu a schoval si ji pro možné zpracování někdy později.“^{85]} Celý článek vychází ze vzpomínek René Monsarrata, které popisují začátek války z pohledu francouzského vojáka, kapitulaci francouzských vojsk a cestu do zajetí. Poslední část je věnována Monsarratově internaci v zajateckém a pracovním táboře v Holýšově.

80] Tamtéž s. 139.

81] Zdeněk MACEK, *Reagence francouzského a českého tisku na turecká jednání o půjčku ve Francii, Velké Británii, Německu a Rakousko-Uhersku v letech 1910–1911*, in: Východočeské listy historické 23–24, 2005, s. 207–225.

82] Nejdůležitější je existence Trojspolku a Trojdohody. Problematika půjčky spočívala v tom, že pokud by Francie nepůjčila Turecku, mohlo to zapříčinit příklonění Turecka k Trojspolku.

83] Veronika STŘEDOVÁ (red.), *Život pro historii: k významným životním jubileím doc. PhDr. Marty Kohárové, CSc. a doc. PhDr. Františka Nesejta, CSc.*, Ústí nad Orlicí 2007.

84] Zdeněk MACEK, *Zajatecký tábor v Holýšově mezi léty 1939–1945: (vzpomínky francouzských zajatců)*, in: V. Středová (red.), *Život pro historii*, s. 127–135.

85] Tamtéž s. 127.

Učebnice, skripta a další studijní materiály

Zdeněk Macek se autorsky podílel na tvorbě tří učebnic dějepisu. Jednalo se o jednu učebnici dějepisu vydanou Státním pedagogickým nakladatelstvím v roce 1980 a o dvě učebnice vydané Slovenským pedagogickým nakladatelstvím v roce 1981 a 1985.

Další učebnice *Dějepis pro II. ročník experimentálních středních odborných škol. II. část*,^{86]} jejímiž autory jsou kromě Macka Vratislav Čapek, Miroslav Suttý a Renáta Wohlgemuthová, zahrnuje období od Velké říjnové socialistické revoluce až po nejnovější dějiny, konkrétně až do 70. let 20. století. Učebnice je rozdělena na dvě hlavy – *Velká říjnová socialistická revoluce a nástup socialistické společnosti. První etapa všeobecné krize kapitalismu a Vznik a rozvoj světové socialistické soustavy. Druhá a třetí etapa všeobecné krize kapitalismu*. Obě hlavy jsou poté ještě členěny na několik kapitol. Každá kapitola je doplněna o dobové dokumenty. Dále se na konci každé kapitoly nacházejí otázky a úkoly k domácímu samostudiu a prameny sloužící k rozšíření informací o dané problematice. V první hlavě je stěžejní kapitolou kapitola o Velké říjnové revoluci. Dále v textu najdeme dějiny celé poloviny první poloviny 20. století. Učebnice sleduje paralelně vývoj v Československu a vývoj obecných dějin. Hlavní pozornost je věnována sociálním dějinám. V druhé části první hlavy je pak podrobně sledována problematika vzestupu fašismu a druhá světová válka. Druhá hlava se zabývá poválečným rozdělením světa, vznikem a vývojem socialistické soustavy, studenou válkou, konfliktem mezi Jižní a Severní Koreou a válkou ve Vietnamu. Z československých dějin je v této hlavě největší pozornost věnována únoru 1948 a budování socialismu.

Další učebnice, na které se Zdeněk Macek autorsky podílel, vyšla v roce 1981 pod názvem *Dejepis – experimentální učebný text pre 3. ročník gymnázia*.^{87]} Je rozdělena na tři hlavní kapitoly, jež jsou dále členěny na další dílčí podkapitoly. Každá podkapitola je zakončena otázkami a úlohami pro fixaci probíraného tématu. První kapitola učebnice nese název *Svetodejinný význam Velkej októbrovej socialistickej revolúcie ako začiatku procesu socialistickej revolúcie a prechodu spoločnosti od kapitalizmu k socializmu*. Zahrnuje Velkou říjnovou revoluci a její důsledky pro vývoj u nás i ve světě. Kapitola končí rozpadem Rakousko-Uherska a vznikem Československé republiky. Druhá kapitola pod názvem *Od víťazstva socialistickej revolúcie v jednej krajine k utvoreniu svetovej socialistickej sústav* se zabývá kritikou kapitalismu a vývojem socialismu v SSSR. Druhá část této kapitoly je věnována druhé světové válce. Poslední kapitola nese název *Vznik a rozvoj svetovej socialistickej sústav*. Je věnována dějinám mezinárodních vztahů po druhé světové válce. Autoři sledují tvorbu tzv. Západního a tzv. Východního bloku a rostoucí napětí mezi nimi vrcholící studenou válkou. Z československých dějin je podrobně líčen komunistický převrat v roce 1948 a budování socialismu.

Další učebnice, na které se Zdeněk Macek podílel, vyšla v roce 1985 a nese název *Dejepis pre 3. ročník gymnázia*.^{88]} Kromě Zdeňka Macka se na ní autorsky účastnili Samuel Cambel, Jaroslav Sýkora a Ivan Kamenec. Učebnice je členěna podobně jako předcházející učebnice.^{89]} Obsahuje převážně i stejný text. Všechny tři učebnice mají jeden významný

86] Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis pro II. ročník experimentálních středních odborných škol. II. část*, Praha 1980.

87] Jarmila KNORROVÁ a kol., *Dejepis – experimentální učebný text pre 3. ročník gymnázia*, Bratislava 1981.

88] Samuel CAMBEL a kol., *Dejepis pre 3. ročník gymnázia*, Bratislava 1985.

89] J. KNORROVÁ a kol., *Dejepis*.

společný znak, a to ideologické zaměření. Dějepis v tehdejší školství měl důležitou úlohu, a to vychovat budoucí generaci k úctě k socialismu. Většina historických faktů musela proto být podána tak, aby podporovala komunistickou ideologii. Učebnice obsahují značné množství faktografie velmi fundovaně podané, její ideový náboj je ale nesporný. Použitelnost textů v dnešní době je tím značně omezená.

Pokud budeme učebnice hodnotit po stránce didaktické, je potřeba zdůraznit snahu o problémové vyučování, k němuž texty vedou a vybízejí. To byla tehdy velmi moderní a užitečná metoda expozice učiva. V tomto směru je nejvíce propracovaná prvně zmiňovaná učebnice.^{90]} Na závěr každé kapitoly jsou připojeny otázky a úkoly k dané kapitole, které vedou žáky k zamyšlení se nad problematikou, k dohledávání faktů, ptají se na kauzalitu událostí, vybízejí ke komparaci a hledání souvislostí. Co je na této učebnici nejvíce cenné, je velké množství pramenů, jimiž je víceméně každá kapitola vybavena. Jedná se o dobové dokumenty, proslovy, grafy a tabulky, které pomáhají ke skutečně historickému pochopení probírané látky.

Kromě učebnic se Zdeněk Macek autorsky podílel spolu s Vratislavem Čapkem a Annou Kováčovou na tvorbě *Metodické příručky k učebnici Dějepis pro druhý ročník středních odborných škol a první ročník středních odborných učilišť*.^{91]} Příručka je členěna na kapitoly sledující kapitoly uvedené učebnice. Každá kapitola je rozdělena na čtyři části – *Charakteristika historického období, výběr a uspořádání učiva; Didaktické rozčlenění tematického celku do vyučovacích hodin, jejich obsahová a metodická struktura; Didaktické prostředky a literatura; Shrnutí poznatků*. Největší pozornost je věnována v každé kapitole části *Didaktické rozčlenění tematického celku do vyučovacích hodin, jejich obsahová a metodická struktura*, ve které lze nalézt rozdělení daného tematického celku, výchovně vzdělávací cíle tématu a náplň každé hodiny. Dále jsou zde uvedeny doporučené metody pro učitele, kterými měl dosáhnout cíle výchovy socialistického člověka. Další část *Didaktické prostředky a literatura* obsahuje rozšiřující literaturu k danému tématu. Literatura je vybrána pečlivě s ohledem na tehdejší možnosti výběru zdroje informací. Poslední část každé kapitoly *Shrnutí poznatků* obsahuje již jen ty nejdůležitější informace vypsané v bodech pro lepší přehlednost. Na konci příručky najde učitel časový plán výuky dějepisů v druhém ročníku středních odborných škol a v prvním ročníku středního odborného učiliště.

Během svého působení na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni vydal Zdeněk Macek také několikrát skripta, která sloužila jako užitečný zdroj informací pro studenty jeho kurzu nejnovějších dějin. První skriptum vyšlo v roce 1978 pod názvem *Mezinárodní politika po roce 1945*.^{92]} Samozřejmě, že se v době jeho vzniku Zdeněk Macek nemohl úplně vyhnout ideologickému zabarvení textu, ten ale i přes tuto skutečnost obsahuje velké množství relevantních informací, neboť autor, stejně jako u všech svých vydaných prací, byl velmi pečlivý při shromažďování a interpretaci informací. Skriptum je rozděleno na čtyři části, které rozdělují téma do časových bloků. První část ohraničují léta 1945–1949, druhou 1949–1955, třetí 1955–1963 a čtvrtou 1963–1979. V první části se Macek zabývá poválečným uspořádáním Německa, na něj uvalenými reparacemi a potrestáním nacistických zločinců. Dále podrobně sleduje vytvoření Organizace spojených národů. V druhé kapitole této části se poté již zabývá počátkem období tzv. studené války, rozpadem kolonialismu a nástupem národně osvobozenecích snah v Africe, Asii a Jižní Americe.

90] V. ČAPEK a kol., *Dějepis*. II. část.

91] Vratislav ČAPEK a kol., *Metodická příručka k učebnici Dějepis pro druhý ročník středních odborných škol a první ročník středních odborných učilišť*, Praha 1985.

92] Z. MACEK, *Mezinárodní politika po roce 1945*.

Druhá část skriptu se týká let 1949–1955. Zde Macek sleduje vyostrování studené války a věnuje se konfliktům v Koreji, v Indočíně a na Blízkém Východě. V druhé kapitole se opět zabývá národně osvobozenecy boji v koloniálních zemích.

Ve třetí části Macek sleduje uvolňování napětí mezi Východním a Západním blokem, stejně jako průběh odzbrojovacích jednání velmocí. I poslední část tohoto skriptu klade důraz na průběh odzbrojování a sovětsko-americká jednání v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Druhá kapitola je opět věnována koloniálním a post-koloniálním zemím. Podrobněji se dočteme o arabsko-izraelském konfliktu a o válce ve Vietnamu.

Druhé skriptum Zdeňka Macka, které vydal během svého působení na katedře historie Pedagogické fakulty v Plzni, *Kapitoly z obecných dějin 20. století*, bylo rozděleno do tří publikací, jež vycházely postupně. První díl vyšel v roce 1992 a nese jméno *Kapitoly z obecných dějin 20. století 1: určeno studujícím 4. - 5. roč. učitelství 2. a 3. stupně*.^{93]} V úvodu uvádí Macek důvody pro vznik tohoto třídílného skriptu. „*Pohnutkou k vydávání učebních textů k obecným dějinám 20. století se stala nejen běžná potřeba studijních materiálů pro posluchače historie na Pedagogické fakultě ZČU v Plzni, nýbrž především nutnost objektivizace pohledů na mnohé otázky obecných dějin doby nejnovější. V oficiální československé historiografii posledních desetiletí existuje zřejmá nevyváženost, nepřesnost i nepravdivost výkladu dějinných událostí, způsobená politickými okolnostmi společenského dění, jednostrannou preferencí marxistické ideologie ve společenských vědách i neznalostí západní literatury.*“^{94]} První díl skriptu se zabývá převážně událostmi v letech 1939–1945. Nejedná se o úplný výklad dějin, jen o určité vybrané kapitoly z historie tohoto období, o jakousi příručku první pomoci pro učitele dějepisu v nové porevoluční době. V první kapitole se Macek zabývá sovětskou politikou územní expanze v letech 1939–1940, přičemž nově sleduje okolnosti sovětsko-německých smluv z roku 1939. Dále tu nalezneme pojednání o dříve zkruslaných kauzách – o tzv. Katyňském případu, sovětsko-finské válce a o událostech, které se v těchto letech odehrávaly v Pobaltí a Besarábii. Druhá kapitola podrobně vysvětluje zapojení Sovětského svazu do druhé světové války poté, co ho Německo nečekaně napadlo. Nejedná se o popis vojenských operací, které provázely napadení SSSR Německem, ale spíše o popis okolností, které tuto část druhé světové války provázely. Třetí kapitola nese název *Ztráty SSSR a Německa za druhé světové války jako kritérium efektivity válečných operací*. Tuto kapitulu vydal Zdeněk Macek i jako samostatný celek v časopise Muzejní zpravodaj vydávaném Okresním muzeem v Klatovech. Ve čtvrté kapitole se zabýval Jaltskou konferencí a jednáním o poválečném rozdělení světa. Poslední část skriptu se jako jediná nezabývá druhou světovou válkou, ale pojednává o konfliktu mezi SSSR a Jugoslávií v roce 1948. Tento konflikt byl důkazem počínajících komplikací ve vznikajícím Východním bloku. Jugoslávie měla jiný pohled na řízení ekonomiky než Sovětský svaz, což muselo vést ke sporu. Macek konflikt velmi podrobně popisuje, hledá jeho příčiny a důsledky pro mezinárodní dění a také to, jak byl v marxistické historiografii mlhavě a nepravdivě popisován.

Druhý díl *Kapitol z obecných dějin 20. století* byl vydán v roce 1995 pod názvem *Kapitoly z obecných dějin 20. stol. 2. díl, 1. [část], Blízký a Střední východ po roce 1945*.^{95]} Tento díl je věnován otázce poválečného politického vývoje na Blízkém a Středním

93] Zdeněk MACEK, *Kapitoly z obecných dějin 20. století 1: určeno studujícím 4. -5. roč. učitelství 2. a 3. stupně*, Plzeň 1992.

94] Tamtéž, s. 5.

95] Zdeněk MACEK, *Kapitoly z obecných dějin 20. stol. 2. díl, 1. [část], Blízký a Střední východ po roce 1945*, Plzeň 1995.

východě. V první části skripta se nachází geografické vymezení pojmu *Blízký a Střední východ*,^{96]} a je zde stručně vysvětlen význam tohoto regionu do roku 1945. Větší pozornost je věnována vzniku nezávislých států v této oblasti po skončení druhé světové války. Druhá část skripta se zaměřuje na velmi složitý vývoj arabsko-izraelských vztahů. V úvodu hledá Macek příčinu sporů v této dodnes neklidné lokalitě. Historii regionu začíná starověkými počátky židovského státu a dále sleduje vývoj sionismu od 19. století, stejně jako vysvětluje motivy vzniku samostatného židovského státu. Zde autor odkazuje na dílo Theodora Herzla.^{97]} Poté se zabývá okolnostmi vzniku samostatného židovského státu v roce 1948 a následuje popis jednotlivých konfliktů, ke kterým došlo na sledovaném území došlo. V poslední části skripta se věnuje vývoji tzv. palestinské otázky v letech 1982–1994. Text je doplněn velkým počtem map a plánek, které pomáhají ke snadnější orientaci v prostoru.

Druhý díl skripta *Blízký a Střední východ po roce 1945 (2)*,^{98]} vydaný v roce 1996, se oproti prvnímu dílu nevěnuje pouze jednomu tématu. Zdeněk Macek se v této publikaci v první části zabývá vývojem Turecka od druhé světové války do roku 1993. Turecko se díky své poloze sice nachází mimo ohnisko největších konfliktů v oblasti, ale díky své velikosti a počtu obyvatel patří k tamějším nejlivnějším zemím. V další části se Macek soustředí na tzv. kyperskou otázku, když nejdříve stručně popisuje dějiny ostrova do 20. století. Poté sleduje konec koloniální moci na Kypru a následný řecko-turecký konflikt, který vedl až k rozdělení ostrova na dvě části v roce 1974. Následuje nastínění vývoje Íránu i Iráku a větší pozornost je poté věnována tzv. kurdské otázce. V poslední kapitole se Macek zabývá vývojem Afghánistánu a sovětskou intervencí do této země.^{99]} Práce přináší stejně jako první část přehled vývoje vybraných částí Blízkého a Středního východu. Je pojata stejným stylem jako první část, text je doplněn mnoha mapami a plánky. Dodejme, že všechna Mackova skripta jsou typická kladením velkého důrazu na předkládání dostatečného množství relevantních faktických informací.

Během svého působení na Univerzitě Hradec Králové vydal Zdeněk Macek spolu se Sylvou Sklenářovou a Jiřím Štěpánem publikaci s názvem *Dokumenty k obecným dějinám 20. století*.^{100]} Jak autoři konstatují v úvodu, „*publikace přináší výběr dokumentů k tématice obecných dějin 20. století, které by měli pomoci studentům přiblížit důležité tematické momenty z historie minulého století.*“^{101]} Skripta obsahují edici nejdůležitějších dokumentů, které ovlivnily vývoj dějin ve 20. století, přičemž jsou tematicky rozděleny na ty, jež se týkají války, paktů, problematiky kolonií, lidských práv a vztahů mezi státy. K dispozici je například Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci, Severoatlantická smlouva, Deklarace o poskytnutí nezávislosti koloniálním zemím a národům, Všeobecná deklarace lidských práv, Smlouva mezi vládou Československé socialistické republiky s vládou Svazu sovětských socialistických republik o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky; a mnoho dalších. Publikace byla vytvořena jako pomůcka pro Mackovy semináře Obecné dějiny 20. století.

96] Toto teritorium zahrnuje Afghánistán, Bahrajn, Irák, Írán, Izrael, Jemen, Jordánsko, Katar, Kuvajt, Kypr, Libanon, Omán, Saudskou Arábii, Spojené arabské emiráty, Sýrii, Turecko a Egypt.

97] Theodor Herzl (1860–1904) byl rakousko-uherský novinář židovského původu; patří k nejvýznamnějším představitelům sionismu a je považován za „duchovního otce“ státu Izrael.

98] Zdeněk MACEK, *Kapitoly z obecných dějin 20. stol. 2. díl, 2. [část], Blízký a Střední východ po roce 1945*, Plzeň 1996.

99] Na toto téma vydal ještě samostatnou studii, viz Z. MACEK, *Poválečný vývoj Afghánistánu*.

100] Zdeněk MACEK – Sylva SKLENÁŘOVÁ – Jiří ŠTĚPÁN, *Dokumenty k obecným dějinám 20. století*, Hradec Králové 2006.

101] Tamtéž, s. 3.

Význam díla Zdeňka Macka

Zdeněk Macek zůstal jako historik celý život tematicky věrný dějinám moderní československé diplomacie a dějinám mezinárodních vztahů ve dvacátém století zejména ze zorného úhlu československého a francouzského. Obvyklou metodou, kterou dokázal pojmout svým osobitým způsobem, a přispět i k jejímu teoretickému a metodologickému uchopení, byla práce s dobovým tiskem. Přínos postupu přibližoval sám Zdeněk Macek takto: „*Tisk je bezesporu zajímavým, poučným a v mnoha směrech nezastupitelným zdrojem informací. V mnoha ohledech je nutné jej považovat za historický pramen, protože přináší zprávy původní a osobitým způsobem reflektuje aktuální události z pozic tiskové agentury nebo redakce listu, politické strany, tzv. nestranné veřejnosti nebo společenské vrstvy obyvatelstva. Svými názory a stanovisky spoluvytváří tisk veřejné mínění a zpětnou vazbou je podobou veřejného mínění formován. Může vědomě i nevědomky historickou pravdu změnit a zkeslit, avšak i tuto eventualitu je třeba chápat jako ukázkou možných deformací ve vnímání vnějšího světa, jako formu vlivu na společnost i jako důkaz existujícího společenského vědomí.*“^[102]

Je velká škoda, že Zdeněk Macek nevytvořil klasickou monografii, v níž by uceleně publikoval výsledky své celoživotní práce s dobovým tiskem. Osud mu nedopřál čas, aby své dílo synteticky shrnul a svůj pečlivý výzkum takto finálně výtěžil, jeho odborný odkaz zůstal pouze v rámci různě obsáhlých článků, studií a kapitol v knihách.

Zdeněk Macek sám sebe považoval spíše za pedagoga nežli za historika. Význam jeho pedagogického působení zanechal skutečně v příslušných odborných kruzích významnější otisk, než-li dílo čistě historické. Zdeněk Macek za svého života působil na dvou vysokých školách a na obou patřil k předním didaktikům dějepisu. Byl velmi oblíben jak u svých studentů, tak u svých kolegů. Nadstandardní oblíbenost mezi studenty je jasně patrná jednak z rozhovorů s mnoha jeho bývalými studenty, jednak z velkého počtu diplomových prací, které vedl.

V době, kdy působil na Západočeské univerzitě, vydal Macek celkem čtvera zásadní skripta a autorsky se podílel na třech středoškolských učebnicích dějepisu s celostátní platností. Jeho zásluhou (a zásluhou jeho kolegy prof. Tomáše Jílka) patřila katedra historie plzeňské Pedagogické fakulty k předním pracovištím didaktiky dějepisu v regionálním i celostátním měřítku.

Je potřeba připomenout i nemalou a často nevděčnou práci organizátorskou a administrativní, která vědce i pedagoga obvykle značně zdržuje a mnohé méně schopné zcela od vědeckých či pedagogických záměrů oddělí. Ne tak Macka. Zvládal se ctít a zodpovědností, jak bylo jeho zvykem, vše, včetně náročných funkcí proděkana pro studijní záležitosti v letech 1980–1990.

Kromě toho se dokázal věnovat i popularizaci historie, pořádat velké množství osvětových přednášek pro širokou veřejnost i být společensky činný.

[102] Z. MACEK, *Reagence*, s. 207.

Between Plzeň and Hradec. Zdeněk Macek (1937–2006) Historian and Pedagogue in Memories of his Colleagues and Students

Summary

Historian and university professor Zdeněk Macek was born in 1937 in Hradec Králové. After graduating at high school, he attended Charles University where he studied at the pedagogical faculty – his major was pedagogy for high schools with specialization in Czech language and history. In 1970 he obtained a doctorate degree from philosophy. In 1979 he came an associate professor for general history and in 1988 he gained the title of professor. In 1962 Zdeněk Macek started working at the University of West Bohemia as an assistant at the department of history of the pedagogical faculty. He worked at the department of history for 36 years until 1998. During this period, he worked as a vicedean between 1980-1990. Eventually, he returned to his home town Hradec Králové.

Here he worked at the University of Hradec Králové at the pedagogical faculty until his death on the 21st of July, 2006. Zdeněk Macek published many articles concerning the events of the first half of the twentieth century. As a source of information, he used newspapers from the given historical time period. He became a pioneer of using this method as a source of information. Aside from many articles in compilations Zdeněk Macek is also the author of several university and high school textbooks.

The presented article brings an analysis of the legacy of this significant personality of Pilsen and Hradec Králové university realm and was created for the purpose of remembering such an outstanding figure.

Příloha

Výběrová bibliografie Zdeňka Macka

1. Kvalifikační práce

Francouzská politika a československo – francouzské vztahy v letech 1933 – 1935, diplomová práce VŠP, Praha 1959.

Vědecký, technický a výrobní pokrok v období novějších a nejnovějších dějin, 1. část disertační doktorské práce PedF UK, Praha 1970.

K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu, 2. část disertační doktorské práce PedF UK, Praha 1970.

Odezva francouzské středoevropské politiky v soudobém českém tisku v letech 1907–1914, kandidátská práce FF UK, Praha 1970.

2. Studie vydané ve sbornících a časopisech

Zdeněk MACEK – Tomáš JÍLEK, *Exkurze po Západočeském kraji z hlediska vyučování dějepisu na základní devítileté škole“ (příspěvek k problematice regionálního principu v dějepise)*, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Marxismus-leninismus a dějepis 6, Praha 1965, s. 191–254.

Názorné pomůcky regionálního charakteru, in: Dějepis a zeměpis ve škole 9, 1966, č. 3, s. 55.

Vědecký, technický a průmyslový pokrok v období novějších a nejnovějších dějin lidské společnosti, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Marxismus-leninismus a dějepis 9, Praha 1968, s. 99–155.

K otázce vývoje mezinárodních hospodářských a politických vztahů a projektu rakouské půjčky ve Francii v letech 1911–1912, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 10, Praha 1970, s. 99–124.

K problematice a metodám využití poznatků z dějin přírodních věd, techniky a výroby ve vyučování dějepisu: (příspěvek k didaktice dějepisu jako učebního předmětu), in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 11, Praha 1971, s. 53–72.

Odraz francouzsko-českých vztahů ve zprávách a komentářích českého buržoazního tisku z let 1907–1914, in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 12, Praha 1973, s. 113–138.

Rozhodující úloha Sovětského svazu v boji proti fašismu, in: Slovo propagandy a agitátora 9, Plzeň 1974, s. 1–7.

Odezva marocké otázky a vztahů francouzsko-německých v českém buržoazním tisku z let 1905–1914: (1. část), in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 13, Praha 1975, s. 125–150.

Postupimská konference v roce 1945, in: Slovo propagandy a agitátora 7, Plzeň, 1975, s. 11–17.

Mezinárodní vztahy po roce druhé světové válce, in: Společenské vědy ve škole: časopis pro učitele dějepisu a občanské nauky 2, Praha 1977, s. 168–172.

Odezva marocké otázky a vztahů francouzsko-německých v českém buržoazním tisku z let 1905–1914: (2. část), in: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Dějepis 14, Praha 1981, s. 29–82.

Březen 1939, in: Pravda, týdeník komunistů v Západních Čechách 71, 1990, č. 5, s. 6.

K bílým místům druhé světové války: ztráty SSSR a Německa za druhé světové války jako kritérium efektivity válečných operací, in: Muzejní zpravodaj 1, Klatovy 1992, č. 1, s. 15–19.

Reflexe vývoje hospodářství, zbrojení, rozpočtové a zahraniční politiky Rakouska-Uherska v českém prostředí a tisku mezi léty 1911–1914, in: Dějepis: sborník Pedagogické fakulty v Plzni 17, Plzeň 1998, s. 73–91.

Poválečný vývoj Afghánistánu a nepodařená sovětská agrese v letech 1979–1989, Východočeské listy historické 17–18, 2001, s. 283–317.

Zájem československé diplomacie o otázky francouzské ekonomiky a vnitropolitické problémy Francie v krizových letech 1933–1935, Východočeské listy historické 19–20, 2002, s. 69–97.

Okolnosti projektu finanční půjčky Uherska ve Francii roku 1910 a jeho odezva v českém tisku, Východočeské listy historické 21–22, 2004, s. 139–157.

Reagence francouzského a českého tisku na turecká jednání o půjčku ve Francii, Velké Británii, Německu a Rakousko-Uhersku v letech 1910–1911, Východočeské listy historické 23–24, 2005, s. 207–225.

Zajatecký tábor v Holýšově mezi léty 1939–1945: (vzpomínky francouzských zajatců), in: Veronika Středová (red.), Život pro historii: k významným životním jubileím doc. PhDr. Marty Kohárové, CSc. a doc. PhDr. Františka Nesejta, CSc., Ústí nad Orlicí 2007, s. 127–135.

3. Vysokoškolská skripta

Mezinárodní politika po roce 1945, Plzeň 1978.

Kapitoly z obecných dějin 20. století 1: určeno studujícím 4. -5. roč. učitelství 2. a 3. stupně, Plzeň 1992.

Kapitoly z obecných dějin 20. stol. 2. díl, 1. [část], Blízký a Střední východ po roce 1945, Plzeň 1995.

Kapitoly z obecných dějin 20. stol. 2. díl, 2. [část], Blízký a Střední východ po roce 1945, Plzeň 1996.

Zdeněk MACEK – Sylva SKLENÁŘOVÁ – Jiří ŠTĚPÁN, *Dokumenty k obecným dějinám 20. století*, Hradec Králové 2006.

4. Středoškolské učebnice

Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis pro II. ročník experimentálních středních odborných škol II. část*, Praha 1980.

Jarmila KNORROVÁ a kol., *Dejepis – experimentální učebný text pre 3. ročník gymnázia*, Bratislava 1981.

Samuel CAMBEL a kol., *Dejepis pre 3. ročník gymnázia*, Bratislava 1985.

RECENZE

Kol. autorů, Naše měna je pevná. Plzeň a měnová reforma 1953, Plzeň 2013, 152 s.

Publikace věnovaná plzeňským protestům proti daňové reformě v roce 1953 je kolektivní monografií, která přináší nově a zajímavě zpracované informace o tomto emocemi nabitým období. I když jednotliví autoři na danou problematiku nahlíží z různých úhlů pohledu, monografie zůstává poměrně uceleným dílem. Především první kapitola rozdělená do šesti samostatných podkapitol 1. 1 – 1. 6 tvoří ucelené, plně se k tématu vztahující jádro knihy. Další dvě kapitoly se vztahují k červnovým událostem v Plzni a bouřím proti daňové reformě sekundárně a jsou zaměřeny spíše na celkové dění v Československu v roce 1953.

V první kapitole se dozvídáme nejen o konkrétním průběhu červnových událostí, ale také o socio-kulturních podmínkách, které k demonstracím v Plzni vedly. Dále pak nejde jen o pohled čistě regionální, ale o zhodnocení dané doby z pohledu světového. První podkapitola, která nese název *Vědomí proti moci*, se zabývá právě celkovou náladou společnosti v Československu a odhaluje některé skryté motivy, které k bouřivým projevům nespokojenosti vedly. Autor podkapitoly Karel Hrubý hodnotí červnové bouře v Plzni ne na základě jednoduchého schématu: reforma, jako podnět a demonstrace jako reakce, ale vidí celou událost v širším socio-kulturně-historickém rámci. I když rok 1953 spadá časově do období nejtvrdí totality v Československu a komunistická strana měla plně pod kontrolou celý státní aparát, odpor, který rozpoutala daňová reforma, jasně ukázal, že: *„Panství nad lidmi, nad společností lze zajistit prostředky ideologického přesvědčování, materiálním i společenským zvýhodňováním, kupováním, také násilím, persekucí a zastrahováním. Moc nad vědomím lidí však těmito prostředky zcela získat nelze. Vědomí se vyvíjí autonomními cestami, je poznamenáno i tradicí, myšlenkami, city a hodnotami, vyrůstajícími z jiných než ideových kořenů vládnoucího systému“* (s. 15).

Karel Hrubý ve svém příspěvku poukázal na demokratické a prozápadně orientované smýšlení lidí plzeňského regionu, které nebylo zcela zadušeno totalitní ideologií a naopak bylo oživeno celkovou nespokojeností a nejistotou, kterou s sebou daňová reforma přinesla.

Podobně také Jakub Šlouf v podkapitole 1.3 zkoumá motivy, které vedly k silným demonstracím v Plzni. V tomto případě se však autor zabývá psychologickým stavem jedinců, kteří byli reformou zasaženi. Hovoří především o velké nejistotě, již s sebou první dny, kdy byla reforma zahájena, přinesly. Podle Šloufa nešlo jen o to, že lidem byly znehodnoceny jejich úspory, ale o celkovou neinformovanost, která reformu doprovázela a vytvořila tak pocit nejistoty a strachu z budoucnosti. Podle Šloufa není náhodou, že k celkovému zklidnění situace došlo v momentu, kdy lidé již disponovali novou měnou a mohli si za ni něco koupit.

Jan Kumpersa v podkapitole 1.5 hodnotí, jakou pozornost věnoval americký tisk plzeňským událostem roku 1953. Tato podkapitola čtenáře především upozorňuje na to, jak významnou událostí plzeňské bouře v dané době byly. Vhodně tak Kumpersa komentuje: *„Pouze dvakrát se ve 20. století dostala Plzeň do titulků amerických novin, konkrétně do nejlivnějšího periodika New York Times. Poprvé to bylo samozřejmě v souvislosti s koncem druhé světové války... Podruhé se západočeská metropole dostala do zájmového ohniska amerického tisku v červnu 1953“* (s. 56).

Druhá část knihy (kapitola 2 a 3) se věnuje tématům nepřímo souvisejícím s reformou 1953, jak jsem již uvedla. Například se jedná o podkapitolu Jiřího Pernese, která se zabývá rokem 1953 a děním v Prešovském kraji. Nutno podotknout, že svým zacílením je již hodně vzdálená názvu celé monografie, nicméně to je její jediný nedostatek. Jiří

Pernes představuje totiž některé zcela nové informace o tehdejších poměrech v tomto nejchudším kraji Československa. Jedná se o zdařilé přiblížení celkového stavu a fungování společnosti tohoto rolnického kraje. Zajímavým způsobem je popisována neschopnost komunistických představitelů zlepšit zdejší sociální a pracovní podmínky a zároveň nebývalá houževnatost a odpor místních obyvatel ke kolektivizaci zemědělství. Nepokoje, které se váží k roku 1953, se v Prešovském kraji projevovaly především hromadným vystupováním z JZD. Komunistická strana nedokázala rozpadu kolektivních družstev zabránit. Prešovský kraj byl společně s Plzní jedním z míst, kde se v roce 1953 otrásla komunistická moc.

Publikace si zaslouží laickou i vědeckou pozornost. Především výše uvedené podkapitoly inovativním způsobem přibližují zkoumanou problematiku. Publikace jistě naplňuje své ambice, tj. podpořit vědomí o regionálních dějinách Plzně, a to v příhodný čas, kdy je město Plzeň městem kultury 2015. Není proto náhodou, že kniha byla již v době svého vydání v roce 2013 podpořena Odborem kultury Magistrátu města Plzně a Rady města Plzně.

Marie Fritzová

Josef URBAN, P. Josef Hynek. Životní osudy dvojnásobného vězně komunismu, Žebnice 2015, 58 s.

V letošním roce spatřila světlo světa útlá publikace Josefa Urbana o životě žebnického rodáka P. Josefa Hynka, významné osobnosti české katolické církve 20. století. Na základě studia archivních pramenů a vzpomínek současníků v ní autor vylíčil dětství a mládí J. Hynka, jeho studia na příbramském gymnáziu a posléze i přípravu na poslání kněze na Teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Po vysvěcení prošel Hynek několika působišti v rodném regionu (Manětín, Kralovice, Obora), v roce 1925 vstoupil do řádu redemptoristů a v jeho službách pak strávil zbytek svého života. Patřil mezi nejvýznamnější představitele kongregace, většinu svého řádového života prožil v klášteře při kostele sv. Kajetána v Praze a vyvrcholení jeho kněžského působení přišlo v únoru 1946, kdy byl jmenován rektorem kláštera redemptoristů na Svaté Hoře u Příbrami.

Po únoru 1948 začal brzy pociťovat represe nastupujícího komunistického režimu. Byl pod permanentním dozorem Státní bezpečnosti a 2. února 1950 došlo k jeho zatčení pro pobuřování a urážky lidově demokratického zřízení. Byl internován a vyslýchán na Pankráci, pod fyzickým a psychickým nátlakem se doznal a byl společně s dalšími duchovními obžalován z velezrady. V procesu Pácha a spol. byl v lednu 1951 odsouzen Státním soudem v Praze na 12 let odnětí svobody, která strávil na Pankráci, Mírově, Leopoldově, a propuštěn byl až v květnu 1960 na základě amnestie prezidenta Novotného.

Během jeho pobytu v internaci došlo k zásahu bezpečnostních složek i na Svaté Hoře. V rámci Akce K byli svatohorští redemptoristé internováni v klášteře v Králíkách, ovšem tím perzekuce řádu na Svaté Hoře neskončila: při prohlídce kláštera nebyly nalezeny cennosti, které v minulosti svatohorskému poutnímu místu darovali různí donátoři a poutníci. Bezpečnostní orgány proto po ukrytém tzv. svatohorském pokladu dále pátraly,

vyslychaly duchovní a opět zatýkaly. V říjnu 1961 tak byl rok po svém propuštění na svobodu opět zatčen i J. Hynek...

Následovala vyšetřovací vazba v Bartolomějské ulici v Praze a vyšetřování bylo ukončeno v polovině prosince 1961. Před Okresním soudem v Příbrami se pak obvinění zodpovídali z činů, paradoxně označených jako „rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví“. Za tuto činnost soud J. Hynka v lednu 1952 odsoudil na pět let odnětí svobody, která strávil v Ruzyni, na Pankráci, Mírově a ve slovenské Ilavě. Odtud byl v listopadu 1964 propuštěn kvůli zhoršujícím se zdravotnímu stavu na svobodu. Vrátil se do rodné Žebnice a v roce 1968 ještě nakrátko i ke kněžskému působení do Kardašovy Řečice, kde v říjnu 1973 zemřel.

Během žebnického pobytu se stýkal i s další významnou duchovní osobností Plzeňska, svým přítelem a spolužákem ze semináře Mons. Josefem Limpouchem.¹¹ Spojovaly je podobné osudy politicky perzekuovaných kněží i pobyt na severním Plzeňsku (Limpouch nalezl útočiště na faře v Potvorově).

Publikace je logicky uspořádaná, čtivě psaná a opatřená řadou zajímavých fotografických příloh. Jedinou její „vadou na krásu“ je absence odkazů na v textu zmiňované a hojně citované archivní prameny a další informační zdroje. I tak se však jedná o přínosnou biografickou studii o životě a díle osobnosti, která svým významem výrazně překročila hranice západočeského regionu.

Karel Řeháček

David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, Dějiny města Poličky, Polička 2015, 588 s.

Při kulatém výročí plných 750 let od založení půvabného východočeského věnného města českých královen Poličky vyšla reprezentativní a na první pohled monumentální monografie jejích dějin. Na první pohled, jelikož na ten druhý přece jen textu a ani stran není tolik, větší font písma (a silný papír) totiž vykonal při tvorbě recenzovaného „špalku“ své. Oba autoři, muzejník David Junek a archivář Stanislav Konečný, jsou v případě poličské historie jistě osobami z nejpovolanějších a oba také na tomto poli mají již nemálo publikačních výstupů, nejenou i společných, takže lze hovořit o opravdu sehraném týmu.

O prehistorickém osídlení oblasti se toho od nich moc nedovídáme (až na zmínku ke geobotanické problematice), podobně ani o době, která předcházela vlastnímu založení města v roce 1265, jež vzniklo asi na místě vsi poddané litomyšlskému klášteru. Význam termínu Police/Polička, ale čtenáři vysvětlují, a tím do budoucna v jeho povědomí zamezují zaměnění s kusem nábytku: Šlo o rovinu, přesněji o rovinku. Původ prvních osadníků není znám, předpokládají se však Němci, jelikož v bezprostředním okolí až do dob nejnovějších leželo Hřebečsko, německý jazykový ostrov. Překlad zakládací listiny v knize nechybí, což platí i pro citace dalších významných (i méně významných) historických dokumentů, jichž je někdy až příliš, resp. v příliš dlouhém podání, navíc bez odpovídajícího komentáře a interpretace, což je okaté mj. u roku 1989. Nicméně, zpět do středověku.

11] Anežka SUKOVÁ – Karel ŘEHÁČEK, *Muž pevný a čestný... Msgr. Josef Limpouch (1895–1965)*, Plzeň 2011, 66 s.

To, čím je Polička známa po celé zemi, jsou její hradby, které se rovněž v knize těší adekvátnímu zájmu. 113 původních parcel, na nichž zanedlouho vznikly právovárečné domy, zpočátku chránily jen palisády, postupně nahrazované mohutným gotickým fortifikačním systémem se čtyřmi bránami a devatenácti půlválcovými věžemi. Bez zájmovosti není, že po několik let Poličku ze Svojanova spravoval jihočeský velmož Závíš z Falkenštejna a že nebýt jeho konfliktu s panovníkem, mohla být městem poddanským. V roce 1307 však byla dána do zástavy královně a etablovala se jako město věnné. Faktem, na který není nijak upozorněno, ovšem je, že věnnými městy se stala všechna východočeská královská města...

Za husitských válek byla Polička obsazena pražany a zřejmě odsud byli vyhnáni Němci, její počesťování ale probíhalo podle autorů již dříve. Za Jiřího z Poděbrad se stala jednou z jeho opor, za Jagellonců pokračovalo budování hradeb, 16. století přineslo mj. první velkou vlnu požárů a v roce 1547 trest za protihabsburský stavovský odboj, který následoval společně s emigrací, rekatolizací a dragonádami i po událostech bělohorských. A k tomu všemu se ve čtyřicátých letech 17. století přidaly nevídané švédské návštěvy. Přesto se Polička s válečnými důsledky vyrovnala relativně rychle a v době barokní vstoupila do své druhé zlaté éry, jak to Junek s Konečným patřičně zdůrazňují. Morových epidemií a demografického regresu zůstala ušetřena, díky textilnictví (ale i třeba sklářství) hospodářsky kvetla. A díky tomu kvetla také stavebně, když si právě tehdy vybudovala svou honosnou radnici, mariánský obelisk podle Pacákova projektu i další vynikající sochařská díla, též samotné náměstí se stalo důmyslně komponovaným barokním prostorem. Bohužel, pozornost kunsthistorické stránce poličských dějin je v ostrém kontrastu s tou sociální, demografickou, hospodářskou i kulturní – zdá se tak, že např. pro poznání raně novověkých lokálních elit, jejich zájmů, profesního zaměření, intelektuálního záběru, majetkového zázemí atd., stejně jako pro poznání poličských společenských vrstev vůbec stále chybí základní pramenný výzkum. Toto desideratum líčení obecných událostí (jako prusko-rakouských válek, kde se na s. 190-192 netýká Poličky vlastně nic) samozřejmě nemůže nahradit. Situace se o něco zlepšuje až se samým sklonkem 18. století, kdy je pozornost věnována novému magistrátu, odnětí hrdelního práva, školství či náboženství – vždyť právě na Poličku měl toleranční patent velký ohlas.

Na začátku století následujícího se ve městě rozvíjí především plátenictví, díky němuž (resp. ziskům z něj) si jeden z místních mohl zakoupit svojanovské panství a jiný byl nobilitován. A podobně nastupuje i kultura: v Poličce se hraje divadlo, působí ostrostřelci a také psaví písmáci, počet publikací o dějinách města dosahuje v Čechách nadstandardního počtu, a to vše se ještě znásobilo po pádu Bachova neo-absolutismu. Jenže ještě předtím, roku 1845, přišel fatální požár, který setřel starobylý ráz města a po něm následovala rozsáhlá přestavba v převážně klasicistním duchu, přinášející nový fenomén – poličská vyřezávaná domovní vrata. Svou novogotickou podobu také dostal kostel sv. Jakuba, v jehož věžní světničce se místnímu pověznému roku 1890 narodil rodák z nejslavnějších, Bohuslav Martinů, jehož osudy pak autoři sledují napříč dalšími obdobími, tj. nelíčí je najednou. Nezapomněli však ani na jistě pozoruhodnou postavu buditele a literárního kritika Josefa V. J. Michla, známého (v české literatuře především díky T. Novákové) jako Drašar. Po zrušení roboty a feudálních poměrů zůstal Poličce, nově okresnímu městu, velmi solidní nemovitý majetek, k němuž ještě roku 1910 zastupitelé přikoupili hrad Svojanov. Přesto na přelomu 19. a 20. století průmyslově zaostalo, i kvůli pozdnímu přivedení železnice, pro industriální rozvoj nezbytné.

Třetí zlatý věk je tak v Poličce spojen až s první republikou, charakteristickou čilým stavebním ruchem a budováním nových čtvrtí, obytných domů a užitkových budov. Svůj rukopis tehdy město vtiskl i významný architekt poličského původu Bohuslav Šmíd, jehož vila patří ke skvostům funkcionalistického stavitelství. Autoři neopomíjejí ani další významné stavby, Masarykovu školu nebo husitský sbor. Ačkoli byla Polička v předvečer druhé světové války drtivě česká, dostala se po Mnichovu překvapivě Němcům a až po několika týdnech se ze záboru zase vrátila ke druhé republice. Za války se ani město na Vysočině nevyhnulo perzekuci českého živilu a deportacím židovského obyvatelstva, na konci vyčerpávajícího ozbrojeného konfliktu pak bylo přeplněno utíkajícími Němci. Po válce došlo k obnově poličského okresu, ale jen do roku 1960, kdy zanikl a Polička připadla pod Svitavy. Za socialistické éry se, jak známo, mj. znárodňovalo, což autoři sledují velmi detailně, když procházejí živnostníka po živnostníku a udávají i, co v lokalitě jejich živnosti funguje dnes. Líčí rovněž příběh perzekuovaného zemědělce, „kulaka“, Ladislava Kováře, donuceného při kolektivizaci ke vstupu do JZD; nemalý prostor je osobám pronásledovaným režimem věnován ostatně i v období normalizace. Poličské tváři přibyla dobově charakteristická panelová sídliště, naštěstí ji ale nijak výrazně nepostihly demolicе a středověké hradby se dokonce dočkaly rekonstrukce a staly se oblíbenou turistickou atrakcí. Sametová revoluce je načrtnuta v knize už jen zběžně, což platí rovněž pro porevoluční období, dotažené až do roku 2015 a zaměřené přednostně na novou výstavbu, vznik soukromého sektoru a kulturní podniky (mj. navrácení a rekonstrukce Svojanova).

David Junek a Stanislav Konečný nepochybně vytvořili podobně jako Jindřich Francek se svým Jičínem pendant k edici *Dějiny měst* Nakladatelství Lidové noviny. Přesto je možná škoda, že i jejich opus nevyšel v této řadě, byť by to bylo za cenu toho, že by musel být přepracován a k projektu přizváni další autoři, mj. někdo z řad archeologů či kunsthistoriků, ale i úžeji specializovaných historiků. V NLN po prvních svazcích již ty další také vycházejí s plným odborným aparátem, včetně poznámek pod čarou, na které autoři poličských dějin rezignovali a spokojili se s výčtem použitých pramenů a literatury vždy za každou kapitolou. Výklad je přitom mnohdy pojat velmi zešíroka, snad s ohledem na laické lokální publikum, s nímž autoři při četbě počítají primárně. Vysvětlovány jsou tak i obecně známé termíny (typu lokátora, měř, stezek, apod.), obšírně líčeny obecné události různých válek i jiné, s nimiž Polička měla málo co do činění a ve výkladu pak také ustupuje do pozadí. Faktografických chyb není, mohu-li soudit, mnoho. Ploucarovští (s. 103) ale jistě nebyli povýšeni do šlechtického (sic!) stavu, nepochybně šlo jen o erbovní měšťaňy; Filip Fabricius nebyl ani písařem, ani si ke jménu nepřipojoval označení Platter (s. 117), Torstenssona/Torstensohna nelze psát jako Torstenson (s. 132). Rovněž gramatické chyby jsou jen občasné a vyčerpávají se spíš na poli interpunkce, stylistické lapsy se prakticky neobjevují, autoři a redakce odvedli poctivý kus práce, text je poměrně čtivý a plynulý. Na druhou stranu ale také silně deskriptivní, chtělo by se říci až neo-pozitivistický, což však nemusí být nutně bráno jako výtka, byť metodologii historické vědy a moderní historiografické proudy autoři při psaní knihy nezohlednili. Co však postrádám výrazněji, jak už bylo naznačeno, jsou hlubší sondy do socio-kulturní problematiky, zvláště raně novověké kapitoly jsou v tomto ohledu až příliš povrchní. Přílohám není takřka co vytknout, je tu přehledná chronologie poličských dějin, seznam královen coby místní vrchnosti, soupisy představitelů místní správy a samosprávy, stejně jako správy církevní, počty domů a obyvatel, biogramy významných poličských osobností, přehled památek a místních částí, seznam nejvýznamnější literatury (snad jen ten by mohl být

delší a připojen k němu i závěrečný seznam pramenů). Proč je však zpracován jen rejstřík jmenný a nikoli již místní? Obrazový doprovod patří k přednostem knihy. Celkový výsledný dojem recenzenta z knihy je přes dílčí připomínky pozitivní – další z královských věnných měst získalo svou reprezentativní (byť jistě nikoli vyčerpávající a definitivní) monografii s množstvím informací, které pro místní čtenáře mohou být studnicí jejich historického poznání a zdrojem hrdosti na město, v němž žijí.

Jan Kilián

Sarah HELM, *If This Is A Woman. Inside Ravensbrück: Hitler's Concentrations Camp for Women*, Little, Brown, London 2015, 748 s.

V roce 1938 naplánoval Heinrich Himmler výstavbu dalšího koncentračního tábora. Poblíž vesnice Ravensbrück v jezerní krajině Meklenburska jej postavili vězni koncentračního tábora Lichtenburg. Nový tábor byl určen pro ženy, které – vědomě či nevědomě – nezapadaly do nacionálně socialistické společnosti: prostitutky, asociálky, andělíčkářky, zlodějky, ale i komunistky, socialistky, Svědkyně Jehovovy, Židovky, Cikánky, později i odbojářky, válečné zajatky a rukojmí, atd. Tábořem prošlo více než 130 000 žen, počet obětí je odhadován na 30 až 50 tisíc. Největší zátěží prošel tábor v roce 1944, kdy do něj bylo natěsnáno – za otřesných hygienických podmínek – na 70 000 žen.

Koncentračním tábořem Ravensbrück se americká novinářka Sarah Helmová začala zabývat během psaní své první práce, věnované Vere Atkinsově,¹⁾ která vedla výcvik britských speciálních jednotek (Speciál Operations Executive, SOE) a která po válce zjistila, že některé příslušnice jejich oddílů byly uvězněny a také zavražděny právě v Ravensbrücku. Zevrubně provedený výzkum autorku přivedl k tragickým osudům mnoha dalších obětí.

Ravensbrück přitom nepatřil a stále nepatří mezi nejznámější místa nacionálně socialistického teroru. Jednak nebyl tábořem vyhlazovacím, jednak se nacházel na území někdejšího východního Německa, kde od roku 1959 plnil roli památníku komunistického odboje, který ve zkratce tvrdil, že všichni pachatelé pocházeli ze Západu, zatímco odbojáři z Německa východního. Osvobození Ravensbrücku Rudou armádou na konci dubna roku 1945 navíc nebylo ani patřičně zdokumentováno. Příběh ženského koncentračního tábora vlastně ani nezapadá do historie holocaustu, neboť počet židovských vězeňkyň byl vždy relativně malý. V roce 1942 (po odeslání několika tisíc židovských žen do Osvětimi) byl Ravensbrück – dle Himmlerova prohlášení – dokonce „Judenfrei“. Židovky, zejména maďarské, tvořily asi 25%, ne vždy však byly vězněny pro svůj původ, ale z důvodů zcela jiných. Často se jednalo o vězeňkyně politické. Umíraly či byly odesílány na smrt častěji než „árijky“.

1) Sarah HELM, *A Life in Secret. The Story of Vera Atkins and the lost Agents of SOE*, London 2006.

Ravensbrück přitom nestál stranou vědeckého bádání – jen do roku 2000 o něm bylo publikováno více než 2000 statí, práce Sarah Helmové je však jiná. Tak jako další texty, zahrnuje celé období existence tábora od příjezdu prvních 867 vězeňkyň, jejich zneužívání na otrockou práci ať v tábore, ať pro německý válečný průmysl, strašlivé lékařské pokusy, vzdor, likvidaci „neužitečných hub“, vražedné „černé transporty“, hladovění, tělesné tresty, popravy, nucené potraty, umírání a vraždění narozených dětí i finální pokusy zbavit se co největšího počtu žen v samém závěru války v pojízdných plynových komorách i výstavbou plynových komor dle osvětivského vzoru, až po transporty smrti a osvobození, které mnohým přineslo jen další utrpení. Zmiňuje i jistou specifickou, která spočívala v tom, že se v Ravensbrücku cvičily a zaučovaly dozorkyně a „kápové“ pro ženská oddělení dalších koncentračních táborů.

Odlišnost spočívá v osobních příbězích, v jejich podání. Autorce se podařilo – jak sama uvádí – „rozmluvit“ relativně velký počet přeživších, překonat jejich traumata, nedůvěru i strach: mnohé z někdejších vězeňkyň – zejména se jednalo o Rusky, povětšinou válečné zajatky – o svých zážitcích v Ravensbrücku hovořily vůbec poprvé. Před očima čtenáře se tak rozvíjí paleta neuvěřitelných příběhů, charakteristik, vzpomínek. Lidské a nelidské měřítko. Tváře velitelů, esesáků, lékařů i dozorkyň – v mnoha případech příběhy proměny vlastně obyčejných lidí.²¹

Na straně druhé zrcadlí hrdinský boj o přežití, v němž se skrývá solidarita, pomoc, ale i malicherné spory mezi „pravověrnými“ soudruzkami a „trockistkami“, či pohrdání jinými národnostmi. Boj o život: uniknout z transportu se dalo jen za cenu toho, že tam byl zapsán někdo jiný. Děsivý byl již samotný vstup do tábora. Kupříkladu francouzské odbojářky, které měly sebou krajková pyžama a kolínskou vodu, byly okamžitě okradeny, surově lékařsky prohlédnuty a po celém těle oholeny. Jejich zděšení vystupňoval pohled na starší vězeňkyně, chtěly po strážích, aby od nich odehlnaly tato „monstra“.

Helmová však zásadně nepaušalizuje, odmítá vytvářet stereotypy. Jak v případech vězeňkyň, tak jejich katanů věnuje – pokud je to možné – pozornost specifickým lidským životům, včetně náboženského přesvědčení, politických ambicí i snů. Nedémonizuje ani jinak brutální dozorkyně. I tím dokáže čtenáře vtáhnout do děje, a to do té míry, že doslova fandí vězeňkyním, aby pomoc či záchrana dorazily včas. Ovšem osvobození přineslo jiný druh strádání: Vězeňkyně umíraly i po útěku z pochodů smrti, druhdy byly zasaženy nálety i dělostřeleckou palbou. Obzvláště drastickou kapitolu představoval „poplatek za osvobození“, tedy velmi časté znásilňování sovětskými vojáky. To se nevyhnulo ani nemocným a umírajícím ženám přímo v osvobozeném koncentračním táboře. Smutný byl i osud sovětských válečných zajatkyň, obviněných po repatriaci z kolaborace s fašismem či přímo vlastizrady. Přežití bylo i otázkou štěstí.

Obsáhlá studie Sarah Helmové je cenná jak jedinečným zachycením osobních svědectví, tak vyhodnocením dochovaných pramenů, především však jejich celkovou interpretací a zpracováním. Jedinou vadu „na kráse“ tak představují zvláštní, značně naddimenzované údaje o vzdálenostech některých míst v Evropě...

Miroslav Breitfelder

21] Ravensbrückem prošla i řada českých vězeňkyň. Vedle lidických žen je nejčastěji a jen v tom nejlepším připomínána Milena Jesenská. Gusta Fučíková, která byla na tomto místě též vězněna, zmíněna není.

LITERÁRNÍ OBZORY

Comenius redivivus. Komenského odkaz v aktuálních edicích a výběrech.

Zamyšlení nad současnou prezentací odkazu „učitele národů“ začněme ohlédnutím nad posledními třemi svazky edice Dílo Jana Amose Komenského (15/IV, Academia, Praha 2011, 542 s. – 9/II, Academia, Praha 2013, 441 s. – 19/I, Academia, Praha 2014, 377 s.). Kliše o „běhu na dlouhou trať“ v případě nejrozsáhlejší české edice, zahrnující kompletní literární tvorbu jednoho autora, je v tomto případě oprávněné. Jedná se totiž o ediční počin mimořádné závažnosti a náročnosti, a to i evropském kontextu literárních odkazů raně novověkých myslitelů a spisovatelů. Řada Johannis Comenii Opera omnia – Dílo Jana Amose Komenského byla zahájena již roku 1969 (v předvečer třístého jubilea autorova narození) prvním dílem s pořadovým číslem 1, ve kterém byly vydány s bohatými edičními poznámkami Komenského některé menší latinské i české spisy, převážně z mladistvého období. V předmluvě k celé začínající edici nastínili tehdejší vědeckí redaktori Antonín Škarka a Jaromír Bělič rozvržení do pětadvaceti knih, aniž blíže odlišili do sebe pojem „díl“ a svazek“. Od té doby vyšlo do roku 2014 čtrnáct dílů, ovšem celkem v osmnácti svazcích. Navzdory dlouhým prodlevám mezi jednotlivými vydáními se jedná o záslužný čin nakladatelství Academia i o úctyhodný výkon české komeniologie s výrazným zahraničním ohlasem. Na edici vycházející, byť s přestávkami, již pětadvaceti let se mezitím vystřídaly téměř tři badatelské generace komeniologů, od již zesnulých koryfejí české komeniologie, historiografie, literární vědy, filologie, pedagogiky, teologie i filozofie formátu Polišínského, Bělíče, Škarky, Kopeckého, Brambory, Červenky, Kyráška, Molnára, Říčana, Otahálové-Popelové či Julie Novákové až po generaci dnešních šedesátníků, doplňovanou v ediční práci badateli a redaktory mladších ročníků. Tato generace se snad dočká završení celé této monumentální edice – na vydání ovšem čeká jedenáct dílů. Souhrnný počet svazků pak bude určitě ještě vyšší. Ale i tak při skromném odhadu může dojít k dokončení edice za dvacet třicet let (?). Každopádně do současnosti se na edici postupně vystřídalo přes sedm desítek vesměs výrazných a kvalifikovaných osobností, vědeckých a textových redaktorů, vlastních editorů či autorů obsáhlých komentářů a poznámek (zveřejňovaných latinsky i česky). Frekvence jednotlivých vydání, respektive dlouhé ediční pauzy, odrážejí nejen badatelskou a ediční náročnost spojenou s mnohvrstevnatými Komenského texty, ale též politické klima i potíže finanční. Ještě za počínající normalizace (která upozadila některé vůdčí ediční osobnosti) se paradoxně dokázal využít coby odrazový můstek k rozjezdu edice jubilejní rok 1970. Roli tu zprvu hrála i jistá blahovůle režimu, využívající edici Komenského odkazu i jako reprezentační vizitku směrem k zahraničí. V sedmdesátých letech tak vyšlo osm svazků, v osmdesátých letech již jen čtyři. Od revoluce vyšly už jen dva svazky (oba 1992, 15/III a 23 s edicí pozdních Komenského zápisů Clamores Eliae vydaných a komentovaných Julií Novákovou) a pokračování se edice dočkala až v roce 2011 zde recenzovaným čtvrtým svazkem 15. dílu!

Tento svazek s označením 15/IV obsahuje díla Eruditionis scholasticae pars I, Vestibulum (Školského vzdělání část první, Předstín), a Eruditionis scholasticae pars II, Janua (Školského vzdělání část druhá, Dvěře). Završuje tak po téměř dvaceti letech řadu tří předchozích svazků 15/I-III (vydaných 1986, 1989 a 1992), zaměřených na spisy pedagogické a didaktické s pansofickým akcentem. Na zpracování edice se podílel osmičlenný tým (Jiří Beneš, Hana Bouzková, Tomáš Havelka, Karel Hubka, Veronika Krubnerová, Marie Kyrálová, Stanislav Sousedík, Martin Steiner). Redaktorkou komentářů byla

Markéta Klosová a redakci svazku zaštitil Martin Steiner, který se jako zkušený editor podílel na vydání již osmého svazku Díla (od roku 1974). Jedná se o řadu učebnic pro rákócziovskou trojtřídní latinskou školu, vycházející z Komenského koncepce paralelismu slov a věcí. Proto měly kromě jazykových znalostí poskytnout žákům i věcné poznání, tj. základní poznatky o přírodě, člověku a společnosti. Jednotlivé díly, vytištěné poprvé 1652 v Blatném Potoce (Sárospatak), byly zahrnuty o pět let později i do amsterodamského souboru *Opera didactica omnia*. Vydávány byly i samostatně.

O dva roky později, v roce 2013, byl završen druhým svazkem devátý díl obsahující Komenského historické spisy. Jeho první svazek (9/I, 1989) zahrnoval Historii o těžkých protivenstvích a její latinskou verzi *Historia persecutionum* a podobně i druhý svazek předkládá dvojjazyčnou edici, *Historia Lasitii* a *Historie Lasitského*, doplněnou ještě o spisy *Lesnae excidium* (Zkáza Lešna) a *Carolo Gustavo votiva acclamatio* (Děkovné provolání Karlu Gustavovi). Redaktorskou práci příkladně odvedli Martin Steiner a Tomáš Havelka, redaktorem zasvěcených komentářů byl Vladimír Urbánek, znalec ideologického kontextu Komenského díla. Na úspěšné práci desetičlenného vydavatelského týmu se podíleli kromě svrchu jmenovaných i Marta Bečková, Jiří Beneš, Jiří Just, Marie Kyralová, Věra Petráčková, Lenka Řezníková a Stanislav Sousedík. I když se v případě *Lasického dějin* nejedná vlastně o autorský text, je podíl Jana Amose na vydání, překladu a úpravách natolik výrazný, že se řadí do Komenského bibliografie. K prvnímu vydání došlo 1649 patrně v Lešně, druhé upravené amsterodamské vydání je datováno 1662. *Lasického* rukopis, napsaný již koncem 16. století a poslaný Karlu staršímu ze Žerotína, našel Komenský roku 1628 v žerotínské knihovně ve Vratislavi. Jeho opožděným vydáním chtěl Komenský jako senior Jednoty bratrské ukázat mladším členům církve i zahraničním příznivcům v pochmurné atmosféře zklamání z vestfálského míru tradiční českobratrské přednosti – spravedlivý řád a mravnou zbožnost. *Lasický*, který zkoumal na svých cestách po Evropě všechna protestantská vyznání, dospěl k závěru, že nejlepší evangelickou církví je právě jednota českých bratří, a proto vylíčil jejich historii, organizaci a způsob života. Spisek *Lesnae excidium* byl vydán krátce po zkáze Lešna ještě téhož roku 1656 v nizozemském Leidenu. Historicky zaměřené dílko o okolnostech lešenské tragédie vzniklo v konečné redakci zřejmě v létě 1656. Narychlo sepsaná knížka měla získat mezinárodní podporu pro bratrské uprchlíky, zároveň však obhájit Komenského politiku, označovanou katolíky i německými evangelíky za příčinu vypálení Lešna. Autor zdůraznil zásluhy původně protestantského rodu *Leszczyńských*, kteří v polovině 16. století učinili z Lešna útočiště pro náboženské uprchlíky z Čech, Moravy a Slezska. Češi se na oplátku zasloužili o hospodářský i kulturní rozvoj města. Až švédsko-polská válka poskytla záminku ke zničení prosperujícího protestantského centra. Hlavní vinu nesou ale dle Komenského fanatičtí mniši, popuzující nevědomý lid i katolickou polskou šlechtu k nenávisti vůči cizincům a jinověrcům. Dokonce sami nepřátelé prý později uznali pošetilost svého činu, neboť zničením zámožného města poškodili vlastní zemi. Krátký spisek *Carolo Gustavo votiva acclamatio* byl sice znám z Komenského korespondence anglickému příteli Hartlibovi, ale objevil jej až roku 1986 Jiří Beneš v Centrální knihovně v Curychu. Beneš také tento anonymní tisk z roku 1986 o tři roky později v Praze znovu vydal s doprovodnou studií, dokazující Komenského autorství, a roku 2006 pořídil i český překlad a nyní připravil kritickou edici latinského originálu. Pojednání, reagující aktuálně na dobytí dnešního jižního Švédska a mající jasnou příbuznost se známým Komenského spisem *Panegyricus Carolo Gustavo* patří mezi tzv. knížecí zrcadla. Dílko není jen oslavou Komenského oblíbeného

panovníka, ale hlavně souborem rad jak přispět ke smíření severských protestantských velmocí, vítězného Švédska a poraženého Dánska.

Následně po devátém dílu vydala Academia roku 2014 konečně i dlouho připravovaný první svazek devatenáctého dílu, který je celý věnován kritické edici hlavního Komenského reformního, byť nedokončeného díla *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských). Toto nedokončené Komenského „opus magnum“, považované (kromě dvou úvodních dílů) dlouho za ztracené, bylo objeveno v rukopise až ve 30. letech minulého století v Halle. K vydání latinského originálu došlo teprve 1966 v Praze a tamtéž byl vydán i roku 1992 překlad do češtiny. Redakce svazku 19/I opět pod vedením Martina Steinera sem zařadila úvodní díly Konzultace. Předmluvu *Europae lumina* (Světla Evropy) pak následují *Panegersia* (Univerzální probuzení) a *Panaugia* (Univerzální osvětlení). Uživatel edice ocení přehledný Úvod k Obecné poradě z pera Vojtěcha Balíka a Věry Schifferové. Edice začíná známou a hojně citovanou předmluvou *Europae lumina* (Světla Evropy), vyzývající evropské učence, teology a politiky ke společným poradám o všeobecné nápravě. V edici Dílo prezentované první dva díly byly společně s předmluvou jedinými částmi Konzultace vydanými za Komenského života, a to asi 1657 v Amsterdamu. V *Panegersii* autor definuje „lidské věci“, předmět svého snažení, jako vztahy k věcem, sobě samému a Bohu. Tuto vztahovou trojici podle Komenského představují *eruditio*, *politia*, *religio*, které dále chápe jako filozofii, politiku a náboženství. Současný stav lidských věcí je špatný a nápravy nelze dosáhnout bez zapojení všech lidí. Komenského víra v schopnosti lidského pokolení se projevuje ve výchovatském zaměření *Probuzení*. Lidi je proto třeba probudit z nevědomosti a vysvětlit jim, že jde o jejich dobro. Následná *Panaugia* obsahuje metodologii *Porady*. K nápravě má vést všeobecné světlo poznání, zdůrazněna je též činná aktivita směřující k dobru ve prospěch všech. Opakuje se tu Komenského známý názor, že jen vlastní činností, praxí, se sami rozvíjíme a zdokonalujeme (*fabricando fabricamur*). Je třeba přitom správně postihnout vztah celku a části, obecného a zvláštního, neboť základní příčinou sporů je neznalost vzájemných souvislostí.

Závěrem je nutno zdůraznit tradičně vysokou úroveň kritické edice. Vždyť tři recenzované poslední svazky (9/II, 15/IV, 19/I) prezentují deset Komenského děl na 1358 stránkách! Samozřejmě, v textu je označena i původní paginace. Každé vydané dílo je opatřeno důkladným rozsáhlým poznámkovým aparátem a komentářem (u latinských spisů latinsky, u českých česky), řazeným vždy za editovaným textem. O okolnostech jejich vzniku a o zařazení do kontextu Komenského díla informují doprovodné latinské studie (*Isagoge*) a jejich shrnutí v češtině a angličtině. Vědeckou hodnotu díla podtrhují bibliografické přehledy i jmenné rejstříky. Výstižně a vyváženě byly voleny obrazové přílohy s reprodukcemi vzácných tisků a použitých rukopisů. Edice Dílo J. A. Komenského coby vlajková loď české komeniologie si zaslouží respekt, a to nejen k velké osobnosti autora, „Moravanovi rodem, jazykem Čechovi“, ale i k mravenčí a dlouhodobé práci vydavatského a redaktorského týmu, který zvládl úspěšně i generační badatelskou výměnu.

O myšlenkový odkaz Komenského se ovšem nestará pouze vědecká ediční činnost a odborná komeniologie, pěstovaná a rozvíjená v poměrně úzkém okruhu zasvěcených znalců na konferencích a sympoziích, publikačně pak prezentovaná ve sbornících s malým čtenářským publikem. Pro šíření Komenského idejí a ideálů jsou proto důležitá i výběrová vydání z Komenského díla v češtině, stejně jako antologie Komenského názorů s aktuálním akcentem na pedagogickou aplikaci, na mezilidské vztahy, na otázky mezinárodního

soužití, zajištění míru, náboženské i politické svobody. O užitečnosti a ohlasu takových publikací a jejich dopadu i ohlasu v širším historickém a kulturním povědomí nelze pochybovat. A právě v loňském roce 2014 byly vydány dvě knihy tohoto druhu, obě díky moravskému nakladatelství ALMI v Blansku (jehož „komeniánskou“ duší jsou Miloš Palatka a Petr Šebek).

Zaujala především výběrová edice s názvem *Cesta světla*. Nejnovější edice-kniha s Komenského texty zahrnuje v českém překladu čtveřici kratších, ale závažných a krásných děl „učitele národů“. K vydání byly použity se souhlasem dědiců překlady Josefa Brambory a Jaromíra Kopeckého. Všechna díla jsou vydána v úplnosti a s vysvětlujícími číslovanými poznámkami (řazenými vždy za jednotlivé editované spisy). Jejich autorkou stejně jako editorkou je Michaela Hashemi z Masarykovy univerzity v Brně. Jednotlivá díla jsou navíc opatřena úvodními studiemi, která zařazují vydané texty do soudobých okolností a souvislostí Komenského života a tvorby. Nejznámější z editovaných děl je *Cesta světla (Via lucis)*, napsaná Komenským za anglického pobytu v Londýně v zimě 1641–1642, v níž český myslitel a evropský reformátor nastínil koncepci své vševědy čili pansofie a s ní spojený program nápravy lidstva, spočívající na vytvoření jakési mezinárodní akademie věd a vzdělanosti (kolej světla) a dalších dvou celosvětových organizací k dosažení náboženského smíru i k odstranění válek. Spis, označený Janem Patočkou výstižně jako „Konzultace v kostce“, však vydal Komenský až o čtvrtstoletí později v Amsterdamu (1668) s věnováním tehdy založené londýnské Královské učené společnosti (Royal Society), která podle Komenského navazovala částečně i na dávné snahy jeho samotného a jeho anglických přátel, tzv. komeniánů. Na sklonku života napsal a ještě téhož roku 1667 vydal Komenský v nizozemském exilu roku 1667 další nádherný spis – *Anděl míru (Angelus pacis)*, ve kterém znovu a vášnivě navrhoval uspořádání spravedlivého světového míru a odstranění válek na základě světové „porady o obecné nápravě“ v duchu Kristova pokoje. Věnoval jej s naléhavostí sobě vlastní právě probíhající mírové konferenci velmocí (Nizozemské republiky, Anglie, Francie a Švédska) v holandské Bredě. Třetí vydaný spis, *Štěstí národa (Gentis felicitas)*, se od předchozích programových děl dost liší, není tolik vizionářský a nábožensky emocionální. Doporučení, jak dosáhnout prosperity, bezpečného míru a lidské spokojenosti se netýká zdaleka jen adresáta, sedmihradského knížete Jana Rákócziho, ale obecně všech vladařů, politiků a národů i dnes. Toto dílko je natolik moderní, aktuální a živé, že se ani nechce věřit, že bylo napsané před více než třemi sty padesáti lety. Nebyl by to ani Komenský, kdyby tu znovu nezdůraznil jako jednu ze základních podmínek „štěstí národa“ – potřebu dobrého školství a vysoké úrovně kultury a vzdělanosti národa. Okolnosti sepsání i vydání tohoto pragmaticky úderného a burčujícího spisu nejsou však jasné (sepsán asi 1654 ještě za Komenského pobytu v Sárospataku, ale vydán o pět let později pravděpodobně ve Velkém Varadině (dnešní Oradea v Rumunsku). Je s podivem, že toto moderní dílo, obhajující existenci suverénního národního státu včetně dodržování zákonů a sociální spravedlnosti i legitimní obranu před vnějším nepřítelem, čekalo na své moderní vydání až do roku 1893 a rehabilitace a uznání se dočkalo až koncem minulého století! Závěrečný spis vydaného souboru *Cesta světla* je nejmenší. Jeho poetický název *Věječka moudrosti (Ventilabrum sapientiae)* odpovídá obsahu i duchu dílka. Jedná se vlastně o kritické ohlédnutí nad dosavadním pedagogickým snažením z pera bilancujícího učence, který se s pokorou a životním moudrým nadhledem zamýšlí nad zdary a nezdary svého díla (vydáno 1658 v rámci edice *Opera didactica omnia* v Amsterdamu). Všem, kteří se na vydání této nové záslužné edice z Komenského díla

podíleli, patří velký dík. Již proto, že se nejedná o komerční tisk a že se našli obětaví lidé, ochotní vydání finančně zabezpečit (zejména hlavní sponzor Jan Hrdina). Ocenění zaslouží i pěkná grafická úprava a ilustrační doprovod (František Koliha a Zdeněk Hajný). Nejedná se také o vědeckou kritickou edici, ale o vydání určené širší kulturní veřejnosti se záměrem prezentovat stále aktuální a bohužel stále málo známý a nedoceněný odkaz největšího a v Evropě neznámějšího českého myslitele a reformátora.

Další počín jmenovaného nakladatelství ALMI představuje antologie významných (ne-li nejlepších) Komenského myšlenek, vybraných z ideové pokladnice jeho rozmanitého díla, s názvem Jan Amos Komenský o vzdělání, výchově a lidském soužití. Z moudrosti „Učitele národů“ (Blansko 2014, 127 s.). Tuto knihu opět vydalo již zmíněné nakladatelství Miloše Palatky ve středomoravském Blansku, a to znovu s finančním přispěním obětavých dárců (Marie Höppová, Ivana Hrnčířová a Ivana Novotná). Vkusně vysazená publikace s pevnou obálkou je navíc opatřena i stručným a výstižným přehledem Komenského života a díla. U vybraných Komenského citátů je již z použité grafiky snadno poznat, zda se jedná o český původní originál (kurzíva) či překlad z latiny. I když u vybraných myšlenek a sentencí je uveden zdroj, název Komenského díla, přesný odkaz na stránku a vydání chybí. Částečně to nahrazuje přiložená bibliografie a charakteristika použitých a citovaných děl. Ovšem těžiště této bibliofilie, graficky vkusně upravené a doplněné četnými ilustracemi, spočívá ve výběru Komenského nadčasových myšlenek, týkajících se vzdělání i politického a sociálního uspořádání společnosti. Publikace tak přináší jakýsi souhrn nápravných myšlenek velkého českého i evropského myslitele a reformátora, „Moravana rodem, jazykem Čecha“. Předložený výběr idejí by bylo snad možné označit jako to nejlepší z Komenského duchovního odkazu čili „the best of Comenius“. Výběr myšlenek a sentencí je pro přehlednost a snadnou orientaci rozčleněn do jednadvaceti kapitol označených v uvozovkách Komenského krátkým citátem, vystihujícím zřetelně obsah dané kapitoly. Nejvíce textové plochy je pochopitelně věnováno samotnému vzdělávání, výchově, správné didaktice, školské teorii i praxi, učitelům, dětem a mládeži i rodičům. Významné rady a doporučení i známé výroky Jana Amose tak postupně čtenář najde v kapitolkách Množství moudrých je spásou světa, Vzdělávání ducha, O zušlechťování mysli, Zdravá mysl ve zdravém těle, Nad zlato a stříbro vážit knih, Klenot jest dítě, Aby všechna mládež, Didaktika – umění nad umění, Školy – dílny lidskosti, Učitelé na vysokém stupni důstojenství, Methoda jak vštěpovati znalosti, Kdo se cizímu jazyku učí, O kázni školské, Paměti odpočívati nedej, Hybné paky vzdělání, O postupu výuky, O příjemnosti výuky, Rodiče, máte-li rozum. . . Poslední tři kapitoly se tematicky poněkud z díla „Koperníka moderní pedagogiky“ odchylují. O to překvapivěji mohou ale zapůsobit a zároveň i zaujmout mnohé dnešní čtenáře. V kapitolkách Vlasti a jazyka svého milovný, Obecná svoboda a Spravedlivý mír – Smíření pokolení lidského je Komenský prezentován jako velký vlastenec, ale i jako Evropan a světoobčan, hledající a akcentující ideální mírové uspořádání a „nápravu světa“. Jeho názory a myšlenky mohou znít utopicky, ale to neubírá jejich hloubce, původnosti a stále aktuální naléhavosti. Odborný ráz publikace zvýrazňuje i odkaz na použité Komenského díla. Graficky lze též snadno rozpoznat, zda použitý citát je původně český či přeložen do češtiny z latiny (citáty kurzívou). Knížka Jan Amos Komenský o vzdělání, výchově a lidském soužití s podtitulem Z moudrosti Učitele národů, navíc vydaná v praktickém kapesním formátu, je určena nejširší kulturní veřejnosti a měla by obohatit i knihovny českých škol a jejich učitelů.

Jan Kumpera

ZPRÁVY

Odborná didaktická konference **Obraz období socialismu v současných českých a polských školních učebnicích**

Dne 19. 10. 2015 se v paláci Velvyslanectví Polské republiky v Praze uskutečnila odborná konference **Obraz období socialismu v současných českých a polských školních učebnicích**. Pořádaly ji Pedagogické centrum pro polské národnostní školství Český Těšín a Česko-polská pracovní skupina pro oblast učebnic při Polsko-české vědecké společnosti ve spolupráci s Velvyslanectvím Polské republiky v Praze. Finančně přispělo též Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Velvyslanectví Polské republiky v Praze.

Úvodní referát přednesl nestor české didaktiky dějepisu profesor Zdeněk Beneš. Zdůraznil citlivost tématu, ale současně nezbytnost vypořádat se s ním didakticky co nejvhodněji a naznačil mnohá úskalí a rezervy, které v tomto směru musí řešit jak česká, tak polská didaktika.

Další řečník Józef Brynkus (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków) příspěvkem „*Bílá místa*“ v *obrazu období socialismu v dějepisných učebnicích* rozpoutal následně zajímavou debatu, co je vlastně „bílým místem“ dějepisu v českém a co v polském pojetí, jak řešit citlivá místa vzájemných vztahů obou národů. Danuta Konieczka-Śliwińska (Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań) v příspěvku *Didaktické podmínky přítomnosti problematiky historie socialismu v polských učebnicích* a také Blažena Gracová (Ostravská univerzita, Ostrava) v prezentaci *Možnosti využití aktivizujících metod ve výuce období socialismu a současné české učebnice dějepisu* upozornily na nutnost vhodných forem a aktivizujících prostředků při expozici sledovaného období v rámci školního dějepisu. Promyšlené moderní postupy, využití dějin každodennosti, osobní historie, oral history a práce s pamětníkem, práce s dokumentem a moderními technologiemi, které skýtají možnosti importu autenticity do vyučování i nevšednosti a spolupráce žáka, jsou jen vzorkem předkládaných inovativních postupů. Lenka Németh-Vítová (Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań) a Martin Tomášek (Ostravská univerzita, Ostrava) se v příspěvku „*Moc bezmocných*“ v *polských a českých učebnicích literatury* zaměřili na možnost využití literárního obrazu doby a koordinaci českého jazyka (polského jazyka) a literatury v rámci této látky. Konkrétní literární typy mohou sloužit jako inspirace pro vyučovací praxi. Denisa Labischová (Ostravská univerzita, Ostrava) a Małgorzata Machałek (Uniwersytet Szczeciński) v příspěvku *Reflexe období socialismu v českých a polských učebnicích výchovy k občanství a základů společenských věd* sledovaly obraz socialismu v učebnicích občanské nauky a základů společenských věd, nechybělo ani vzájemné srovnání a poukázání na některé slabiny učebnic při použití ve školské praxi.

Příspěvek Tadeusze Siwka (Ostravská univerzita, Ostrava) a Romana Matykowskiego (Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań) *Výskyt ideologicky zabarvených prvků ve vybraných českých a polských učebnicích zeměpisu období socialismu* vzbudil v auditoriu vášnivou diskusi o ideologizaci výuky zeměpisu za socialismu. Stejně velký ohlas pak měla i Beata Bednářová (doktorandka katedry historie FF Ostravské univerzity) s vystoupením *Co mladí Češi a Poláci vědí o každodenním životě období tzv. normalizace*. Diskuse zde byla zanícená a plná vzácných osobních zkušeností a podnětů k zamyšlení. Poté představila Naděžda Morávková (katedra historie Fakulty pedagogické ZČU v Plzni) projekt česko-bavorské regionální učebnice dějepisu a vlastivědy a speciálně komentovala obraz poválečných dějin pohraničí v pojetí této učebnice. Zkušenosti z práce na této učebnici mohou být inspirativní při podobném projektu česko-polském.

Vystoupení sdružení PANT – *Období socialismu v ČSSR a PLR na portálu Moderní dějiny* bylo především upoutávkou na novinky portálu. Zajímavým a názorným byl příspěvek o neverbálních textech učebnic a jejich možnostech a mezích – Maria Stinia (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) a její *Období komunismu v ikonografii současných polských učebnic dějepisu*.

Plánovaný příspěvek Kamila Činátla a Jaroslava Pinkase (ÚSTR) *Didaktické materiály o období socialismu z produkce ÚSTR* byl pronesen v zastoupení a vyvolal čilou diskusi ze strany zkušených didaktiků. Příspěvek *Didaktické materiály o období socialismu z produkce ÚSD* (Ústav soudobých dějin) pronesla Helena Nosková (Ústav soudobých dějin AV).

Závěru konference se pak velmi podnětně zhostil Ryszard Gładkiewicz (Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe), který zdůraznil přínos setkávání a dialogu a také neustálé péče o budování obrazu nedávné minulosti, tedy paměti národa, v každé žákovské generaci. Zaspal rok či dva, to mívá už nedozírné následky. Gładkiewicz poděkoval pořadatelům a sponzorům akce a vyjádřil naději, že konference bude mít brzo pokračování v dalším česko-polském didaktickém setkání.

Naděžda Morávková

...stipendia enim peccati mors gratis autem Dei vita aeterna...

14. zasedání k problematice sepulkrálních památek, Praha 29. – 30. října 2015

Již čtrnácté zasedání tradiční „roháčkovské“ konference o funerálních monumentech se tentokrát netradičně uskutečnilo v prostorách Clam-Gallasova paláce a nikoli na půdě Ústavu dějin umění, což mu však pochopitelně nemohlo nijak ubrat na atraktivitě. Problematičtější byl spíše termín – doba jednání mezi státním svátkem a víkendem se na účasti neblaze projevila. I tak se ale sešlo dostatečné množství referátů a referujících na to, aby konference mohla být rozdělena do dvou jednacích dní a pěti bloků, u nichž se přitom striktně nedodržel chronologický aspekt.

Po zahájení pořadatelem, doc. Jiřím Roháčkem, a prof. Ivanem Hlaváčkem vystoupili nejprve polští hosté, oba zástupci krakovské univerzity. Marek Walczak v bohatě ikonograficky doprovobeném příspěvku referoval o nutnosti zaměřit bádání o figurálních královských náhrobcích (ale nejen o nich) také kostymologickým směrem, zatímco Marcin Szyma zaměřil svou pozornost na dvě sepulkrální památky, blahoslavené Salome a Boleslava Stydlivého, v krakovském kostele řádu minoritů z pohledu jejich umístění v sakrálním prostoru. Tematicky středověkým, byť obsahově zcela jiným příspěvkem navázal Michal Dragoun, který společně s Tomášem Gaudkem vypracoval rozvahu nad fragmentem nekrologia z augustiniánské kanonie v Roudnici nad Labem. Po přestávce přišla na řadu trojice přednášek s těžištěm v raném novověku. Petr Hrubý plénu představil sepulkrální tvorbu freiberského sochaře Andree Lorentze, z níž se poměrně přirozeně značná část nachází v příhraničním krušnohorském pásmu. Z těže oblasti při svých výzkumech, často nadregionálních a průkopnických, vychází také Jiří Wolf, autor konferenčního referátu o sepulkrálních památkách a problematice pohřbívání nižších sociálních vrstev v 17. a 18. století. Jan Kilián nastínil dosud neradostné osudy renesančního edikulového

rámu epitafu rodiny Anbanterů z Rozndorfu z Kašperských Hor a takřka detektivní příběh na epitafním obraze vypočtených osob. Odpolední blok byl věnován výhradně novodobým sepulkráliím. Markéta Kudláčová se ve svém kunsthistorickém příspěvku soustředila na rané náhrobové práce žáků zakladatele moderního českého sochařství Josefa Václava Myslbeka a v podobném duchu se nesl i přednes Ladislava Zikmunda-Lendera o pomníkové a sepulkrální tvorbě architekta Ladislava Machoně. Podobu hrobu prezidenta Edvarda Beneše coby modernistické hrobky představila Vendula Hnídková a na závěr prvního konferenčního dne poutavě o tradiční ikonografii v moderní funerální tvorbě promluvil Petr Horák.

Druhý den se opět tematika nejprve vrátila k památkám raně-novověkým, když Marie Ryantová přispěla svým novým pohledem k otázkám, které se dlouhodobě točí kolem českokrumlovského rožmberského mauzolea, a polemizovala se závěry J. Chlábce, bohužel nepřítomného. Anna Rollová následně stručně doplnila novou úvahou svou starší studii o epitafu jáchymovské měšťanky Zuzany Schedlichové a Lucie Romportlová představila zajímavý soubor náhrobních kamenů z kostela v Plané u Mariánských Lázní. V posledním bloku se jiným souborem, v severočeských Zákupcích, zabýval Milan Hlinomaz a novější hřbitovní památky středo- a severomoravské proveniencí prezentovala Romana Skřebská. Živou diskusi vyvolalo představení projektu Milana Svobody a jeho libereckých studentů, mapujících pohřebiště v Libereckém kraji, konkrétně na Liberecku a na Frýdlantsku. Jana Marešová a Klára Mezihorokává se ujaly komparace starších a novějších soupisových prací, přičemž těmi staršími je míněn mnohasvazkový Soupis památek historických a uměleckých, novými pak databáze Ústavu dějin umění AV ČR. V doprovodném posteru Kláry Woitschové se přítomní účastníci mohli seznámit s prameny k projednávanému typu památek v depozitářích Archivu Národního muzea.

V závěrečném proslovu Jiří Roháček sumarizoval přednesené příspěvky a zamyslel se mj. (opět tradičně) nad podobou pořádaných konferencí. Zkušenost mu však dala již znovu za pravdu, že tematicky široce otevřený prostor dává mnohem více příležitostí k plodné mezioborové diskusi, než jaký by mohla nabídnout úzce tematicky vymezená jednání. Nyní se tedy již nezbývá než těšit na vydání přednesených konferenčních příspěvků v renomovaném sborníku *Epigraphica & Sepulcralia*.

Jan Kilián

Kolokvium „Rynek, (náměstí), tržiště – místa setkávání, obchodu a reprezentace ve středověkých a raně novověkých městech

Dne 3. prosince 2015 uspořádal Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s katedrou historie Filozofické fakulty UJEP v Ústí nad Labem již skoro tradiční kolokvium ve staroměstském Clam-Gallasově paláci, po radnicích a kostelech tentokrát na téma ryнкů coby důležitých komunikačních městských prostorů.

Úvodní slovo pronesla a oba dopolední bloky moderovala Michaela Hrubá. Tři po sobě následující řečníci pak představili jednotlivá hlavní náměstí ve třech historických pražských městech – na Starém Městě pražském, na Novém Městě pražském a na Malé Straně. Zatímco Václav Ledvinka v případě Staroměstského náměstí shrnul dosavadní

poznatky o něm, když konstatoval existenci dosud jediné, již zastaralé monografie (Teige, Herain), Kateřina Jíšová se u dnešních Karlova a Václavského náměstí, dříve Dobytčího, resp. Koňského trhu, opřela o vlastní dlouholetý výzkum s důrazem na pozdní středověk. Pozoruhodný a od obou předchozích odlišný příspěvek přednesla Jana Doktorová, zaměřující se coby kunsthistorička na vizuální proměny Malostranského náměstí a na jejich hybatele v podobě lokálních, především raně novověkých elit. Po přestávce přišli ke slovu archeologové, přesněji řečeno dva archeologické týmy, pražský a brněnský. Jan Havrda s Jaroslavem Podliskou v bohatě obrazově doprovobeném referátu upozornili na možnosti a limity výzkumu Staroměstského náměstí a v diskusi pak mimo jiné narazili i na problematiku jeho středověkého dláždění, vypodloženého patrně dřevěnými rošty. David Merta se svým kolegou nepojednali pouze jediný „rynkový“ brněnský prostor, ale představili dosavadní zjištění hned u všech nejpodstatnějších. Hana Komárková následně přivedla pozornost přítomných k fenoménu pozdně středověkých přísah coby výpovědního zdroje pro sledování proměn uvnitř městské komunity.

Odpolední blok zahájil Roman Zaoral s referátem o dálkovém obchodu v Praze v době předhusitské a husitské a Martin Musilek pohovořil o fragmentárně dochované středověké knize, která zachytila rovněž židovská jména. Následoval skok ze středověku do baroka a od historie ke kunsthistorii – Tomáš Sekyrka představil soubor pražských domů, na jejichž fasádách se dochovaly obrazy, které zkoumal jako předmět zbožnosti a reprezentace pořizovatelů. Komparaci s českým výzkumem se dostalo zadost povšechným (zvláště však představujícím jeho vývoj a dominanty) příspěvkem Waldemara Komorowského o hlavním náměstí v Krakově, i v jeho případě nicméně opřeným o dlouhodobý autorův výzkum. Eva Němečková využila zjištění ze své nedávno obhájené disertační práce k prezentování referátu o ceších a jejich obchodování na prahu raného novověku ve městech českého severozápadu a Vilém Zábranský celé rokování uzavřel glosou k topografii litoměřických výročních trhů v 17. století.

Velmi solidně zaplněný diskusní sál dokázal, že téma starší historie (nejen) českých měst je tématem pro badatele velmi přitažlivým, stejně jako účelnost podobných mezioborových setkání, kdy mezi přednášejícími a v plénu byli zastoupeni jak historici, tak archeologové a kunsthistorici. To vše navíc bylo spojeno s možností navštívit poutavou výstavu o husitské Praze, nacházející se v palácových prostorách jen o patro níže. Předchozí dvě setkání sice žádný publikační výstup nezakončil, tento nedostatek by však měl být, dle sdělení organizátorů, v dohledné době odstraněn a vzniknout práce, v níž budou všechny zazněvší referáty v písemné podobě uveřejněny.

Jan Kilián

Výstava Vznešenost & zbožnost. Barokní umění na Plzeňsku a v západních Čechách, Západočeská galerie – Masné krámy, 28. října 2015 – 20. března 2016

Jedním z nejvýznamnějších galerijních počínů velkorysého projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015 se stala jedinečná výstava o baroku na Plzeňsku, jímž je zde rozuměn především historický Plzeňský kraj. Inspirace podobnými akcemi, jaké proběhly v Praze a zvláště v Olomouci, kde vše vyvrcholilo monumentálním třísvazkovým katalogem, je zřejmá, což ovšem nikterak neubírá na potřebě uskutečnit tento záměr právě na Plzeňsku, kde žila zámožná, umění nakloněná šlechta, kde kvetly barokní kláštery a kde architektonické a výtvarné dominanty utvářeli takoví umělci jako Jan Blažej Santini-Aichl či Jakub Auguston, Matyáš Bernard Braun či Lazar Widemann. Autorům, v čele s Andreou Steckerovou a Lukášem Váchou, se podařilo shromáždit reprezentativní a dosud v této podobě neprezentovaný soubor unikátních barokních památek, které byly zhotoveny v plzeňském regionu, nebo pro něj byly určeny. Výstava, stejně jako katalog, člení barokní kulturu na architekturu, malířství, sochařství a umělecké řemeslo, přičemž každý z těchto oborů je zastoupen skvostnými díly, jen architektura přirozeně pouze plány či vedutami (ostatně kupříkladu i impozantní Jäckelův oltář by stěží mohl jako celek opustit svůj prostor v dobovém kostele). Vypočítat na tomto omezeném místě všechny na výstavě představené monumenty není přirozeně možné, některé si nicméně konkrétní zmínku zaslouží. Na prvním místě jde o manětínský obraz Kristova křtu od Petra Brandla, jenž se dostal jak na výstavní plakáty, tak na obálku příslušného katalogu. Však to byli také majitelé manětínského zámku Lažanští, kdo na Plzeňsku ve sledované době společně s Kokořovci z Kokořova nebo hrabaty z Vrtby patřil k předním mecenášům barokních umělců. Staroplzeneckým epitafem Karla Kokořovce mimochodem celá řada zdejších regionálních památek začíná. Za aristokracií nijak nezaostávali ani představení největších západočeských klášterů v Plasích, Kladrubech a Teplé, ať již o šlo Evžena Tytla nebo o Mauruse Fintzguha, kteří si získali nesmrtelnost díky mnoha zakázkám u Santiniho a jejichž portréty na výstavě nechybí. A nechybí tu, vedle zmíněného Brandla a dalších malířských velikánů Jana Kryštofa Lišky a Václava Vavřínce Reinera, ani početní malíři spíše regionálního významu – autor proslulých vypodobení manětínského služebnictva Václav Dvořák, Jakub Antonín Pink se svými lasturami s podobiznami světců, Eliáš Dollhopf a jeho Pašijové hodiny, především ale jistě nejvýznamnější plzeňský malíř vůbec, František Julius Lux. Ze sochařů je nejpokročileji zastoupen Lazar Widemann s vynikajícími díly z alabastru a celým souborem precizně propracovaných bust. Z dalších předmětů návštěvníka jistě zaujal Santiniho želvinový tabernákl se dvěma relikviáři z plaského kláštera, mistrovské řemeslnické kousky (monstrance, cín, ale třeba i Pricqueyův zvon s Tyttlovým znakem) nebo veduty barokních staveb od Martina Prusíka.

Nedílnou součástí výstavy se stal doprovodný program s mnoha komentovanými prohlídkami (Steckerová, Vácha) a speciálně orientovanými přednáškami dalších autorů, kteří jsou svými texty zastoupeni rovněž v katalogu, jehož podoba je stejně velkorysá jako výstava sama. Vlastně se jedná o odbornou monografii, jelikož každé z uvedených odvětví barokního umění je zde i s příslušným poznámkovým aparátem erudovaně popsáno odborníkem na slovo vzatým. Úvodu do problematiky se svým nástinem barokního Plzeňska zhostila Irena Bukačová, kladoucí důraz na rozvoj místních klášterů a na vzestup lokální nobility. Autory kapitoly o barokním malířství v západních Čechách jsou Andrea Steckerová a Lukáš Vácha, upozorňující na význam Plzně coby regionálního kulturního centra, na úlohu klášterů coby zadavatelů důležitých zakázek, na vliv Petra Brandla a neopomíjející

ani významné místní mistry v čele s Luxem a Pinkem. Martin Mádl se na rozdíl od obou hlavních autorů výstavy soustředil ve svém pojednání na malířství nástěnné, kde znovu prim (přinejmenším množstevní) sehrával J. F. Lux, byť ovšem západočeskou architekturu vyzdobili i takoví velikáni jako Cosmas Damian Asam nebo Jan Kryštof Liška. Řezbářskou a sochařskou tvorbu čtenáři představují Viktor Kovařík a Terezie Šiková, když ke slovu společně se všeobecně známými Braunem, Jäckelem, Platzerem, Janem Brokofem a L. Widemannem nechávají přijít též dosud spíše opomíjené sochaře Karla Legáta, Štěpána Borovce, Josefa Herschera i Františka Ringelhahna. Jan Mergl se následně věnuje uměleckému řemeslu v Plzni a v západních Čechách a celý katalog pak zakončuje architektonický exkurz Jakuba Bachtíka s jasným těžištěm v klášterní architektuře a ve stavbách Jakuba Augustona. Seznam literatury na úplném závěru je vyčerpávající, postrádat snad můžeme jen rejstřík, který by výrazně ulehčil orientaci.

Jan Kilián

Seznam autorů

Mgr. Marcela Brabačová – Katedra antropologie FF ZČU v Plzni;
brabacov@ksa.zcu.cz

PhDr. Miroslav Breitfelder, Ph.D. – Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
mbreitfe@khi.zcu.cz

Mgr. Václav Černý – Interní doktorand Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích;
wencacerny@seznam.cz

Mgr. Marie Fritzová – Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
mmaja.fritzova@gmail.com

Mgr. Petr Haken – ZŠ Třemošná a katedra historie FPE ZČU v Plzni;
haken.petr@seznam.cz

Doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D. – Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc. – Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jkumpera@seznam.cz

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D. – Muzeum Šumavy v Sušici;
Jan.Lhotak@seznam.cz

Mgr. Kamila Mádrová – Archiv ČVUT v Praze;
kamila.madrova@seznam.cz

Bc. Barbora Maňáková – Studentka katedry historie FPE ZČU v Plzni;
b.manakova@gmail.com

PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. – Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
moravkov@khi.zcu.cz

PhDr. Karel Řeháček – Státní oblastní archiv v Plzni;
rehacek@soaplzen.cz

Pokyny pro autory

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavinova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny nechť jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách (ideálně v angličtině; není podmínkou), seznam klíčových slov (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce nebo v jazyce příspěvku (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazů, které si to v jazykovém kontextu zasluhují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citací titulu uvést: (red.)

b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).

c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, Folia Historica Bohemica 29, č. 1, 2014, s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: Folia Historica Bohemica (dále jen FHB).

d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.

e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.

f) Nепublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např.: Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).

g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtéž“.

